ORI
919.11
Sch/Bor
58162

00058162

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 23 March, 2016

NGADJOES VAN ZUIDELIJK BORNEO.

69

BORNEO.

BESCHRIJVING VAN HET STROOMGEBIED VAN DEN BARITO

en

REIZEN LANGS EENIGE VOORNAME RIVIEREN VAN HET ZUID-OOSTELIJK GEDEELTE VAN DAT EILAND,

door

Dr C. A. L. M. SCHWANER.

op last

van het Gouvernement van Neederl. Indie gedaan in de Jaren 1843-1847.

met Platen en eene Kaart.

IIe DEEL.

58162
ac.

Uitgegeven van wege het Koninklijke Instituut
voor de taal- land en volkenkunde van Neerl-Indie

Te AMSTERDAM, bij
P. N. VAN KAMPEN.
1854.

00058162

INHOUD.

Deel I.

Het stroomgebied van de Barito.

Bladz.

Geographie . . . . 1.

Geologie . . . . 23.

Plantenrijk . . . . 31.

Dierenrijk. . . . . 34.

Klimatologie . . . . 36.

Het rijk van Bandjermasin . . . . 41—69.

Grenzen 41. — Geschiedenis 43—52. — Tegenwoordige toestand 42, 52. — Inkomsten van den Sulthan en zijne Grooten 52 vg. — Topographie 53 vg. — Bevolking van de Bahan 56 vg. — Van de Halalang 58. — Binnenlanden 58. — Communicatie-wegen 59. — Steenkolen 59. — IJzer 60. — Diamanten, goud, platina 61, 69. — Diamantwassching 62.

Gouvernementslanden . . . . 69.

Tatas . . . . 70.

Bekompai. . . . . 71—102.

Topographie 71. — Producten 72, 83 vg. — Bevolking 73, 83, 102. — Kampong Bekompai of Marabahan 72, 76 vg. — Patai en Karau-gebied 90—102.

Doeson-ilir . . . . 102—107.

Topographie 107, 114 vg. — Producten 104. — Bevolking 104 vg.

Doeson-oeloe. . . . . 107—116.

Topographie 107, 114 vg. — Producten 109. — IJzersmelting 109 vg. — Bevolking 108, 115, 123.

Teweh. . . . . 116—123.

Ethnograpisch belang 116. — Bevolking 117 vg. — Producten 119.

Siang-Moeroeng. . . . . 124—131.

Topographie 124, 127. — Bevolking 125, 130. — Producten 127. — Communicatie-wegen 129 vg.

Poeloe-petak. . . . . 131—144.

Topographie 145 vg., 149 vg. — Bevolking 147. — Producten 154 vg.

Bevolking van het geheele stroomgebied. . . . . 157.

Etnographie.

Menschenras 158. — Talen 158. — Letterschrift 159. — Physieke en morele eigenaardigheden 160. — Adat 165. — Vroegere toestand der inboorlingen 166. — De maatschappij en hare verschillende standen 166. — Regering der Kampongsgemeenten 168. — Bondgenootschappen en onderlinge verhouding der enkele Kampongs 169. — Grondeigendom 169. — Benoeming en betrekking van hoofden 171. — Pligten en voorregten der hoofden, en verpligtingen der enkele leden jegens het gemeenteligchaam 171. — Regtspleging 172. — Godsdienst 175. — Bilians 185. — Bazirs 186. — Geldmiddelen 187. — Blanga's 188. — Verdediging 190. — Ngajau-togten 191. — Assan-togten 191. — Huwelijk 194. — Echtscheiding 199. — Erfregt 201. — Betrekking van vader 202. — Voogdijschap 204. — Erfenissen 204. — Pandelingschap 204. — Overeenkomsten betrekkelijk schulden 207. — Koophandel 209. — Bewaren 209. — Waarborgen 209. — Strafregt 209. — Godsoordeelen 212. — Eed 213. — Vredesverdragen en vriendschapsverbintenis 214. — Kampongs en hunne bouworde 215. — Kleederen en wapenen 219. — Pijlvergiften 227. — Inboorlingen in hun dagelijksch leven 228. — Orang-Ot 229. — Aanmerkingen 232.

Deel II.

Het stroomgebied van de Kahajan.

Bladz.

Reisbeschrijving; van de monding van de Troesan in de Kahajan tot Kamp. Toesoet aan de Mantohei (2 Nov. — 26 Dec. 1847) . . . . 1—104.

Terugblik. . . . . 104—116.

Topographie 104 vg. — Producten 106. — Bevolking 107, 116. — Handel 109 vg. — Verdeeling 115.

De stroomgebieden der rivieren Katingan en Melahoeï.

Reisbeschrijving; van K. Toesoet tot Indang-Oreng aan de Senamang (27 Dec. 1847 — 13 Jan. 1848) . 117—139.

Eenige algemeene opmerkingen over het rivierstelsel van de Katingan . . . . 139—155.

Topographie 139. — Producten 143. — Bevolking 145 vg. — Communicatiewegen 132.

Reisbeschrijving; van de Senamang over het waterscheidend gebergte tusschen de Katingan en de Melahoeï en langs deze rivier tot Sintang (14 Jan. — 28 Jan. 1848.) . . . . 155—191.

Terugblik op de Melahoeï . . . . 191—197.

Sintang . . . . 198, 155.

Reis van daar naar Pontianak (29 Jan. — 2 Febr. 1848.) . . . . 200.

AANTEEKENINGEN.

Toen ik in de weinige regels, die ik als voorrede voor dit werk geplaatst heb, mijn voornemen te kennen gaf om aan het einde eenige aanteekeningen te geven, waartoe ik in verscheidene mededeelingen van den heer **Schwaner** eene geschikte aanleiding zoude vinden; toen heb ik — ik moet het erkennen — wel iets anders op het oog gehad dan hetgeen thans hier zal volgen. Immers aanteekeningen, zoo als ik die bedoelde, excursiën, uitweidingen, korte verhandelingen [illegible] eene of andere zaak, die in den tekst wordt aangeroerd, zijn, [illegible] komt het mij voor, minder op hare plaats achter een boek als dit. Zulke aanteekeningen moeten niet gebonden zijn aan eenig werk, waar zij als een toevallig en willekeurig aanhangsel bij komen, niet als eene noodzakelijke aanvulling. Voor het goede verstand en de bevordering der nuttige strekking van deze beschrijvingen zijn zij onnoodig.

Ten einde echter, voor zooveel in mij is, dat weinig is, het nut van dit werk te verhoogen, mag eene waardering, eene aanwijzing van het gezag dat er aan toekomt, niet achterwege blijven. Maar twee zaken behoor ik hier op den voorgrond te stellen: dat slechts een volgend bezoeker der gewesten door den heer **Schwaner** bereisd over de meerdere of mindere naauwkeurigheid van vele zijner opgaven zal kunnen uitspraak doen, en dat het hoofddoel, dat dien heer geleid heeft, blijkbaar zulk een was, als onder mijne beoordeeling niet vallen mag. Hij was natuurkundige, en wel bepaaldelijk geoloog. Beschrijving van het terrein, zoowel wat den aard van den grond aangaat als de wijze waarop het door rivieren

en bergen gevormd wordt, dit is hoofdzaak in zijn werk. En daaraan knoopt zich onmiddellijk het belang van den handel, zoo als deze in eene eerste plaats van de onderlinge gemeenschap der verschillende streken afhangt. De schrijver is voorts zeer uitvoerig in de opgave der voorwerpen van den handel, die in de door hem bezochte gewesten gedreven wordt. Maar met andere vakken van natuurkunde of natuurlijke geschiedenis laat de schrijver zich weinig in. In hoever hij zich echter in geologie of hydrographie verdienstelijk gemaakt heeft, mogen anderen beoordeelen. Want ook voor orographie moet men niet veel van dit werk verwachten. Slechts waar het onvermijdelijk was heeft de heer Schwaner den waterweg verlaten.

Maar ik heb een ander bezwaar. — Een doorgaand gebrek, dat de bruikbaarheid van dit werk, ik wil niet zeggen zeer verminderd; maar dat aan [illegible] doet, is de slordigh[illegible] komt de schuld ni[illegible] van het verkeerde [illegible] landgenooten eene [illegible] tusschen de hard[illegible] het onderscheid t[illegible] keurigheden in de [illegible] vastigheid, die ik [illegible] onveranderd te mo[illegible] idsopgaa[illegible] grooten, die in [illegible] inhoud gevonden [illegible] ontstaan is. Uit [illegible] ik, om [illegible] de namen van pla[illegible] eene tweede reis door diezelfde streken [illegible] eerst dat de [illegible]. Eene vergelijking met de kaart brengt, door dat deze zoo onvolledig is, geen genoegzaam nut aan. De kaart toch, zij mag hare groote verdiensten hebben; maar het is mij niet regt verklaarbaar, waarom men bijna uitsluitend alle mogelijke kampongs daarop vindt aangeteekend, kampongs, die, gelijk uit het werk blijkt, voor een groot deel, op die plaatsen, na weinig jaren spoorloos zullen verdwenen zijn; terwijl men naar de namen van de rivieren en de bergen meestal te vergeefs zoekt. Ook had ik het, om dit hier met een aan te merken, uit een praktisch oogpunt wenschelijk geacht, dat er een schetskaartje van geheel Borneo bij geweest ware, omdat men nu vrij goed op het eiland moet georiënteerd zijn, wil men het gedeelte dat op die kaart ontbreekt in zijne gedachte aanvullen.

Het ontbreken van de graad-aanwijzingen komt mij ook niet als eene deugd voor.

Doch om tot de slechte spelling terug te keeren. Bij den schrijver alleen ligt de schuld niet. De reis, in het Hoogduitsch opgesteld, kwam mij, bij gedeelten, in eene vertaling ter hand. En die vertaling heeft, behalve de nog meerdere verbastering der spelling, nog andere onnaauwkeurigheden te haren laste. Onnaauwkeurigheden van stijl, in woorden en zinnen, niet weinige; een paar malen waren zij mij geheel onoplosbaar. — Zal het hierbij gebleven zijn? Eene vergelijking met het oorspronkelijke handschrift zou misschien nog veel aan het licht hebben kunnen brengen, waarvan ik het onjuiste thans niet eens vermoeden kon.

En zie daar tevens eene verontschuldiging van de fouten, die men, helaas! ook nu nog [illegible] te groot aantal ontdekt zal hebben. Eene verontschuldiging [illegible] voor mij, omdat ik, wanneer het gezamenlijke werk [illegible] door mij tot een onderwerp van studie had kunnen gema[illegible]den of gemaakt wa[illegible], zonder twijfel veel had kunnen ve[illegible]jden, dat nu aan het werk niet tot sieraad strekt.

[illegible]e heer Sch[illegible]aner heeft intusschen meer gedaan dan rivieren en co[illegible]mmunicatie-wegen opgenomen. Zeer veel zijn wij hem verschuldigd dat tot meerdere kennis van het leven der inboorlingen van de binnenlanden van Borneo leidt[illegible]kentenis van al het belangrijke dat hij ons medede[illegible] te meer bejammeren, dat hij door gemis aan [illegible]ere voorbereidende studiën, [illegible]s om no[illegible] te leveren. Ook kleeft zijn [illegible] die men, helaas! meermalen terugvindt, [illegible]anders zoo verdienstelijke, stukjes van den heer [illegible] *[illegible]ijdschrift voor Ned. Indië* en het *Indisch Archief*. Ik bedoel ee[illegible] overeenbrengen van het Oost-Indische volksleven met dat onze[illegible] Europesche maatschappijen, dat ik niet beter vergelijken kan [illegible]dan met de wijs waarop men vroeger de spraakkunst van alle mo[illegible]gelijke talen geheel en al op de leest schoeide van die der Latijnsche. Men heeft geene taal kunnen begrijpen, zoolang men niet die ve[illegible]derfelijke, ofschoon natuurlijk verklaarbare, gewoonte had vaarw[illegible]l gezegd. Evenzoo is het hier. Het is eene miskenning van den aard der Oost-Indische maatschappij, dat men haar, bij hare beschrijving, vasthecht aan de ons natuurlijk beter bekende, Europesche. Zoolang echter zulk eene beschrijving niet op zich zelf staat, kan

men haar veilig beschouwen als onjuist. Zij behoeft daarom niet dadelijk onwaarheden te verkondigen, maar zij mist zelfstandigheid, door dat zij het *leven* der maatschappij niet kent, daarvan niet doordrongen is. Ook is het een' reiziger, die in drie maanden Borneo van de eene kust naar de andere midden doortrok en zelfs, als eerste Europeaan die dit feit bestond, zijn naam hierdoor, en met regt, vereeuwigde, ligt te vergeven, dat hij niet t'huis was onder volkeren, die als schaduwen voor zijn oog zijn voorbijgegaan. Het zal ieder, althans menigen, reiziger in vreemde landen wel zoo gaan; maar juist daarom zijn voor hem voorbereidende studiën zoo onmisbaar. Een eerste vereischte is kennis van de taal des lands, dat men bezoekt. Ik heb niet kunnen merken dat de heer Schwaner die magtig was. Ook stammen zijne mededeelingen, voor het grootste gedeelte, blijkbaar af van de *tam*[illegible]n de vreemde kooplieden, waar in dit werk dikwijls van [illegible]ken wordt; zij zijn niet geput uit omgang met de bevolking [illegible]raan mag men ook toeschrijven dat [illegible] Poelopetaksche be[illegible]aan het ethnographisch gedeelte van dit werk duidelijk den g[illegible]dslag leverde.

Doch laat dit over dit onderwerp hier genoe[illegible] zijn. Ik heb gemeend een nuttigen arbeid te doen met van alle [illegible]langrijke za[illegible]n, die wij uit dit werk leeren, een alphabetisch register te ma[illegible]n, daarvan evenwel uitzonderende het 2de gedeelte van het eerste deel waarvan eene in[illegible]voldoende schijnt en verder datgene wat reeds in de[illegible] wordt. Het zamenstellen van een' *geographischen* [illegible]*ex* he[illegible] bovengemelde [illegible]den, achterwege gelaten.

Op drie zaken moet ik nog wijzen. Vo[illegible]ningen, die men onder aan sommige bladz[illegible], en onder eenen hoofd-ambtenaar, met die oorden wel [illegible]d. zijn. wiens toezigt ook de platen en de kaart vervaardi[illegible]

Dat verder de *Aanmerkingen* op bl. 232 van [illegible]et eerste deel zijn — ik durf zonder schroom mijne gissing al[illegible] de ware opgeven — van den heer Friederich, thans te Batav[illegible]ia als onderbibliothecaris van het Bataviaasch Genootschap werkz[illegible]aam, wiens naam als beoefenaar der taal en godsdienst van de Bal[illegible]inezen reeds met roem bekend is. Aan de meeste zal de schrijver zelf thans weinig waarde meer hechten.

In de laatste plaats wil ik opmerkzaam maken op he[illegible]geen zonder twijfel menigen lezer, even als mij, met belangstelling vervuld

heeft, dat de heer Schwaner op een paar plaatsen van zijn werk op andere vruchten zijner reizen heenwijst. Ik bedoel dl. I, bl. 3, 51 (driemaal) en 120. Zij doen de hoop levendig worden dat er in 's mans nagelaten papieren nog veel belangrijks zal gevonden worden. En inderdaad, de *Bijdragen tot de geographie en statistiek van Tanah-Boemboe*, waarvan hij op bl. 51 spreekt, zijn daar reeds uit te voorschijn gebragt en ons bekend gemaakt in het Eerste Deel van het *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*. In ditzelfde Tijdschrift vindt men ook nog *Aanteekeningen betreffende eenige maatschappelijke instellingen en gebruiken der Dajaks van Doesson, Moeroeng en Siang, aangetroffen onder de bij het Gouvernement van N. Indië berustende papieren van C. M. Schwaner.* Soms komen deze bijna woordelijk met de hier, onder het opschrift Ethnographie, gegeven berigten overeen; enkele malen zijn zij uitvoeriger; over het geheel is het stuk eene andere redactie van hetzelfde werk. Dit, gevoegd bij de omstandigheid dat in de beide thans uitgegeven boekdeelen hier en daar eene laatste hand schijnt te ontbreken, geeft mij bijna de overtuiging, dat, ware het Schwaner vergund geweest de uitgaaf van zijn werk zelf te bezorgen, inhoud en vorm beiden daardoor gewonnen zouden hebben.

Met dat al staat de hoofdzaak vast, dat Eere zij den ontdekker, dien het het eerst heeft mogen gelukken om Borneo, van Bandjermasin tot Pontianak, midden door te reizen!

Dr. J. PIJNAPPEL Gz.

ALPHABETISCH REGISTER.

A.

Alluviaal terrein 16, 22, 27 vgg. 165, II. 17, 140.
Ampatong (*sic?*) II. 161.
Amuletten II. 54, 123, 159, 161.
Anastomose 22.
Antasan 18, 22.

B.

Bakoewo II. 77.
Balai *en* balai tamoï II. 5, 20, 33, 51, 64, 114.
Balas II. 47, 77, 83.
Bandong II. 179, 192.
Bara-deton, — djeho, — haing, — iné, — kaï, — karakihi, — loesé II. 146.
Batang II. 20.
Batang orang II. 43.
Bazir II. 46.
Bekompai (*naamsafleiding*) 76, 32.
Belako oentoeng II. 76, 81.
Benteng 108, *zie* huizen.
Besmeren met bloed II. 47, 61.
Bewar II. 150.
Bilian II. 76, 152.
Blanga's II. 61, 168.
Boedak 139 vg. II. 80, 149.
Bohang II. 184.
Buffelvangst II. 6.

C.

Chinezen II. 19, 108, 190, 199.

D.

Daken II. 20.
Damar 34, 90, 156 eld. II. 45 (heilige damarboom), eld.
Danau 19.
Diamanten 26, 61.
Dierenrijk 34, 98 eld. II. 59, 172 eld.
Djoekoeng II. 21.
Dooden II. 3, 76 vg., 98, 134, 151 vg., 195.
Drakenbloed II. 179.

F.

Feesten II. 45, 47, 77 vg.

G.

Geld niet meer gangbaar 149, II. 34.
Geschiedenis II. 5, 8, 18, 27.
Gohong II. 137, 168.
Goud 26, 61, 90, 98, 155 eld. II. 21, 31, 38, 46, 53, 63, 72, 93, 108, 145, 178, 199 eld.
Gouvernementsinvloed 69, 77, 97, 130, 133, 147, II. 12, 18, 35, 58, 62, 71, 82, 102, 155, 182.
Grondbezit II. 147.

H.

Handel 75, 116, 120, 128 vg., 141, 154.
Hanegevechten II. 173.
Hantoe *zie* offers.
Honden II. 44, 78 vg.
Hoofdhaar 75.
Houtsoorten 33, 92 vg. eld. II. 8, 26, 30, 129.
Huizen 72, 83, 96, 106, 109, 119, 132, 147 vg., II. 19, 24, 26, 32, 34, 54, 60, 66, 71, 84, 90 vg., 120, 126, 128, 133, 138, 165, 173, 182, 187.
Huwelijk II. 168.

I.

Industrie 57, 75, 97, 109, 115, 120, 125, 127, 148.
Irakan (?) 134.
Islamisme 50, 74.

K.

Kampong *zie* huizen.
Kampongsbestuur 149.
Kappen van boomen II. 89.
Karakter II. 55, 136, 195.
Karangan 29.
Kleeding 73, II. 38, 42, 79, 91, 124, 166, 168, 182, 195.
Kleuren 75, II. 80, 188.
Klimaat 36, 97, 121.
Kotta 108, *zie* huizen.

L.

Labeho II. 52.
Lameang 127, II. 79.
Legenden II. 8, 15, 53, 57 vg., 78, 151 vg., *zie ook* alluvia.
Liang 119.
Lintong II. 79.

M.

Maten II. 39, 47, 112.
Moesons 38.
Mohammedanen II. 177, 182 vg., 185 vg., 195.
Moord II. 168.

N.

Napon II. 23.
Njakatan II. 36, 70.

O.

Offers aan de hantoes II. 5, 8, 47.
Onderhandelingen II. 43.
Oorlog II. 22, 154.

Opsluiten van meisjes II. 77.
Opvoeding 58.
Orang (*of* Olo) Anga 117.
» Bekompai 75 vg., 106, 109, 128.
» Benoa 122.
» Bentian 120.
» Biadjoe *zie* O. Ngadjoe.
» Bonoi (*of* Boroi?) 117, 224.
» Lewangan 99.
» Menjaän 99.
» Ngadjoe 131 vgg. II. 22, 28, 71 vg., 75, 94 vg., 102.
» Njamet 117.
» Njawong *zie* O. Poenan.
» Ot 126, 229 vg., II. 194.
» Ot-danom 126 vg., 149, II. 41, 75 vgg., 150 vg., 152, 166.
» Pari 127 eld.
» Poenan II. 67, 69, 158, 165, 176.

P.

Padang 49, 93. *Het op bl.* 59 *staande* batang *moet ongetwijfeld in* padang *worden veranderd.*
Pamali II. 39, 133, 148, 168, 170.
Pambakal 52, 76.
Pandelingen 143 vg.
Pantar II. 79 (p. aso), 120, 195.
Petak II. 23.
Plantenrijk II. 13 vg., 27, 65, 90, 146, 168.
Platina 61, 69.
Poeloe petak (*naamsafleiding*) II. 3.
Praauwen 57, II. 21, 145, 179, 192.
Procederen *zie* singer.
Prijzen van handelsartikelen 115, 128, 142, 157, II. 111.

R.

Rakit 72, 128.
Rangan hetzelfde als Karangan II. 128 eld.
Rantau II. 3, 14.
Riam 6 eld.
Rotan 33, 84, 140 eld. II. 179, 193.

Rijstbouw 56, 75, 83, 109, 117, 127, 137, II. 21, 166.

S.

Saki 37, *zie* balas.
Salat II. 2.
Sandong II. 7 (S. bareng), 120.
Sawang-plant II. 27, 120.
Schedels *zie* huizen.
Sigaren II. 137.
Singer II. 71, 81, 95, 150.
Slaan op het achterhoofd II. 137.
Slagten van slaven II. 43 vg., 60 vg., 76 vg., 78, 195.
Soa II. 69.
Steenkolen 59 eld.

T.

Taal 55, 74, 89, 118, 125, 149, II. 26, 38, 75, 115, 146, 195.
Tamoï *zie* Balai tamoï.
Tangiran 86.
Tata II. 164, 171.
Tatoeëren 127, II. 79, 182.
Tedek-baraheam II. 116.
» bernare II. 115.
Tjoeking II. 7.
Toembang II. 122.
Toengaran II. 36, 70.
Toewan 75.
Tomado II. 195.
Troesan 18.

V.

Verhuizen 118, 132, II. 8, 126.
Vischvangst 85, 98 eld. II. 31.
Vogelnesten 35, 120 eld. II. 190.
Voorspelling door vogels II. 170.
Vrees voor Blanken II. 167.
Vrouwen II. 54, 80, 149.

W.

Wachthuisjes II. 59, 129, *zie* huizen.

Wapenen 57, II. 39, 80.
Was 34, 86 eld.

Y.

IJzer 60, 109, 115, 127, II. 145.

Z.

Zendelingen 135 vgg., 148 vg., II. 9, 18, 71.

ZINSTORENDE FOUTEN.

I.	Blz.	6	Reg.	18	en laag *lees* of lang (*verg. Ind. Arch.* III. *bl.* 483 vg.).
	»	35	»	1	Moeroetas *lees* Moeroeng (?)
	»	55	»	22	Barito *lees* Karang-intan.
	»	59	»	5	batang *lees* padang (*verg. bl.* 93.)
	»	76	»	28	50 *lees* 25.
	»	88	»	8	rijk *lees* rijp.
	»	91	»	17	westelijke *lees* oostelijke.
	»	114	»	18	zullen vinden *lees* hebben gevonden.
	»	167	»	12	patan (*in het in mijne aanteekeningen aangehaalde stukje uit het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde staat* patau. *Kan het soms met* batang (batang orang) *in verband staan?*
	»	173	»	28	djenjanang *lees* djedjanang.
	»	190	»	3	lagi *lees* laki-laki.
	»	»	»	4	parampoewan laki *lees* Blanga perampoewan.
	»	»	»	5	blanga halmauoeng *lees* laki-laki halmauoeng (*verg.* II. 168 *en Tijds. v. Ned. Indië* VIII. 3, C. Hupe, over de Dajakkers, bl. 130.)
	»	196	»	36	gambalangs *lees* gamelan's.
	»	210	»	8	badan *lees* batang.
II.	»	4	»	35	damar *lees* dam [tuin-] aarde.
	»	179	»	29	djoekong (?)
	»	80	»	22	dohong *elders* gohong.

HET

STROOMGEBIED VAN DEN KAHAIJAN.

Om verschillende redenen zal ik de rivier de Kahaijan en hare merkwaardigste bijzonderheden in den vorm van een *dagboek* beschrijven. Hierdoor immers zal in de lektuur mijner reisberigten niet slechts meer afwisseling komen, maar ook de denkbeelden over de wijze van reizen door deze gewesten des eilands, over den toestand waarin de reiziger aldaar gedurende zijne togten verkeert, over de wisselvalligheden die hem beheerschen en beperken, en over de wegen, langs welke hij de gewenschte uitkomsten verkrijgt, zullen beter toegelicht en aanschouwelijk gemaakt worden.

Een groot gedeelte van mijnen tijd heb ik dagelijks besteed aan het opnemen van rivieren en terreinen; het zoude echter te wijdloopig zijn en aan het doel van dit verslag niet beantwoorden, indien ik van al deze werkzaamheden hier uitvoerig gewag wilde maken.

De uitslag mijner pogingen in dit opzigt is nedergelegd in de topografische en statistieke kaart van mijne reizen.

Over andere punten, bij voorbeeld, over den *handel*, de *bevolking*, de *adat* enz. zal ik mijne aanteekeningen niet afzonderlijk mededeelen, zoo als ik in de gelegenheid geweest ben die

te verzamelen, maar deze onderwerpen aan gepaste plaatsen en in aaneengeschakelde volgorde behandelen, ten einde het overzigt gemakkelijker te maken.

De Tomonggong Djaja Negara van Palingkau (Poeloe Petak), die zich uit eigene beweging aangeboden heeft om mij te vergezellen, is door mij met genoegen in het reisgezelschap opgenomen, hetgeen buitendien nog uit eenen mandoer en 20 Daijakkers van Poeloe Petak bestaat.

De laatstgenoemden zijn voor de geheele reis in dienst genomen en voornamelijk tot het roeijen der beide praauwen bestemd, in welke de reizigers en hunne benoodigdheden verdeeld zijn.

Den 31 October 1847 verlieten wij Palingkau en bereikten, langs den Batang Moeroeng afzakkende, op den 1 November de monding van den Troessan en den, op zijnen linkeroever gelegen, kleinen kampong Papallas.

De gemelde Troessan loopt door woeste moerasstreken en vormt van natuur een gemeenschaps-kanaal tusschen de uitwatering van de Batang Moeroeng en de Kahaijan. Het schijnt door de aanslibbing van eene moerassige, smalle landstreek te zijn ontstaan, die de bronnen van twee kleine zijrivieren scheidt, waarvan de eene hare wateren in de Batang Moeroeng en de andere in de Kahaijan uitstort.

Wij bemerkten eene menigte zijtakken, die met den Troessan in verband staan en dezen hunne donker gekleurde wateren toevoeren.

Zij nemen gezamenlijk hunnen oorsprong in de moerassige vlakten van den oever, en vormen de kanalen, door welke de wateren bij gelegenheid van de getijden indringen en weder afloopen, gelijk wij die reeds bij den Barito in soortgelijke oeverdistricten hebben leeren kennen. Vele zijn door anastomosen onderling met elkander verbonden, die door de Ngadjoe met den algemeenen naam van *Salat* worden bestempeld.

Dergelijke salats zijn in het delta-land natuurlijk zeer talrijk. De voornaamste dienen tot gemeenschapswegen en hebben bijzondere namen.

De naam van Poeloe Petak is, gelijk ik heden vernomen heb, zijnen oorsprong aan de omstandigheid verschuldigd, dat vroeger een groot gedeelte van den zuidelijken oever der Batang Moeroeng, (in de westelijke afdeeling van deze gelegen) aan den

zuidkant door een salat omringd was, en een eiland vormde, hetwelk nog langen tijd van alle vegetatie beroofd bleef, terwijl de omstreken reeds met bosschen begroeid waren. De naam Poeloe Petak (Petak beteekent *aarde*) werd naderhand van het *moerassige, onbegroeide eiland* op de geheele landstreek toegepast.

De begraafplaatsen, zelfs die van onbekende personen, worden door de Ngadjoes zeer in eere gehouden. — Toen ik in het voorbijvaren beval eenige nibongpalmen om te kappen, ten einde hunne jonge spruiten bij wijze van groenten te laten stoven, weigerden mijne Daijakkers te gehoorzamen, omdat zij in de nabijheid eenen Sandong doelang hadden gezien.

De 5 woningen van de kampong Papallas zijn in zeer armoedigen staat, en leveren een bewijs, hoe weinig de inboorlingen er aan denken, om zich het droevig verblijf in deze zoo akelige landstreek eenigzins dragelijk of aangenaam te maken.

De huizen op dunne, wankelende, 10 voet hooge boomstammen opgerigt, zijn klein en laag; de daken en wanden zijn met atap van nipah-bladeren ter naauwernood gesloten.

De voornaamste tak van bestaan der hier wonende bevolking is de rijstbouw.

Monding van den Troessan in den Kahaijan.
Den 2 November.

Tegen den middag hadden wij reeds de monding van den Troessan in den Kahaijan bereikt. De eerstgenoemde wordt weinige kronkelingen verder westwaarts van de kampong Papallas bij eenen hoogen en prachtigen boom, kajoe-*Binjai* genaamd, in twee takken gesplitst, waarvan de noordelijke weleer de voortzetting van den Troessan naar den Kahaijan geweest is. Door aanslibbing van modder en boomstammen is deze echter voor de scheepvaart onbruikbaar geworden, hetgeen tot den kunstmatigen aanleg van den zuidelijken tak heeft aanleiding gegeven.

Aan het oostelijke uiteinde is de Troessan 70 voet breed; tegen het Westen wordt hij hoe langer hoe smaller, en heeft reeds bij den kampong Papallas nog slechts een vierde van zijne aanvankelijke grootte.

Naarmate de breedte afneemt worden ook de rantaus korter, gaan zij onder scherpe hoeken in elkander over en verliezen van

den gemelden kampong af naar het Westen hunne zelfstandigheid, terwijl zij nu niet verder onder bijzondere namen bekend zijn. Evenwel kunnen handelspraauwen van verschillende grootte tot aan dezen kampong varen.

Verder westwaarts vermindert de Troessan zoodanig in breedte, dat deze op sommige plaatsen nog maar weinige voeten groot is, terwijl het aantal krongelingen zoo toeneemt, dat het voortdringen met eenigzins groote vaartuigen onmogelijk wordt. De moeijelijkheden worden aan alle kanten door den weelderigen plantengroei nog vermeerderd, en de boomstammen, die in den Troessan liggen, maken het varen, vooral bij sterke strooming van het water, zelfs gevaarlijk. In den laatsten tijd zijn verscheidene praauwen hier verongelukt.

Buitendien vermindert de Troessan ook ten aanzien van de diepte, en wordt allengskens zoo ondiep, dat zelfs kleine praauwen gedurende de eb aan den grond raken en genoodzaakt zijn om het opkomen van den vloed af te wachten, ten einde de reis naar den Kahaijan verder te kunnen vervolgen.

In den tijd van den Oost-moeson is het gebrek aan water nog aanmerkelijker en wordt op grootere afstanden waargenomen. — Kort voor de monding in den Kahaijan wordt de Troessan weder iets breeder.

De waterscheiding, of de plaats, van waar de wateren bij het begin van de eb in tegenovergestelde rigtingen naar den Kapoeas Moeroeng en naar den Kahaijan afloopen, is digt bij de laatstgenoemde rivier gelegen; een bewijs, dat het terrein naar den kant van den Batang Moeroeng eene mindere helling heeft.

De grond, waaruit de oever van den Troessan zamengesteld is, bestaat uit eene donker gekleurde, zwart of grijsachtig bruine, met organische overblijfsels veelvuldig gemengde en van water doordrongene, klei of modder, die zich slechts weinige voeten boven den middelbaren waterstand van de zee verheft, en bij iederen vloed overstroomd wordt.

Onder dezen half vasten grond worden somwijlen lagen van damar gevonden, overeenkomende met die, welke thans nog door aanspoeling langs de zeekust ontstaan.

Het land is slechts voor den rijstbouw geschikt, terwijl de wild opgroeijende houtsoorten voor een technisch doel onbruikbaar zijn. — De oostelijke afdeeling van den Troessan was in vroe-

gere tijden sterk bevolkt, ja het grootste gedeelte der tegenwoordige bevolking van Poeloe Petak was weleer hier gevestigd, gelijk wij vroeger reeds hebben aangemerkt.

Het zou voor den handel en voor de verkeering in het algemeen hoogst belangrijk wezen, indien de gemelde Troessan breeder en dieper uitgegraven, en voor de scheepvaart geschikter gemaakt werd, iets, dat, bij de medewerking van het water, zonder groote moeijelijkheden zoude kunnen geschieden.

Op den noordelijken oever der monding van den Troessan in den Kahaijan, in de nabijheid van eenen koepel, die door de Ngadjoe *Balai* genoemd wordt, staan, onder de lommer van eenige pinang- en kokospalmen, eene rij van houten ampatans, alsmede twee kleine miniatuur huisjes, waarin door de reizigers offeranden worden nedergelegd. Deze offeranden bestaan uit gebroken borden en schotels, een weinig rijst, tabak, sirih enz., en dienen om de booze geesten te verzoenen en den kwaden wil der gevaarlijke hantoes af te keeren. De Kahaijan is hier zoo breed als de Batang Moeroeng, en neemt in breedte toe, naarmate hij in zuid-westelijke rigting zijne monding, 3° 22′ Z. B. en 113° 50′ O. L. van Greenwich, nadert. De beide grenspunten der monding zijn, in het Westen Oedjong (Tandjong) Tarawen en in het Oosten Oedjong Parambaran. Bij het laatste loopt de zeekust onder een scherpen hoek naar het O. Z. O., terwijl zij bij het eerstgemelde zuidwaarts in eene diepe bogt uitloopt, en bij Oedjong Sangeang eerst naar het Westen omgebogen wordt.

Voor Oedjong Parambaran, dat met Bakau-bosschen bedekt is, ligt eene ver in de zee uitstekende modderbank.

Talok Palangasan, met den ranken en fijn gebladerden Rampaiboom omzoomd, is in de geschiedenis bekend door de volslagene nederlaag, welke in 1825 door de vereenigde bewoners van den Katingan, Kahaijan en van Poeloe Petak aan de Ngaijau van Siang ter dezer plaatse werdt toegebragt.

De Siangers werden, toen zij den Katingan verwoest hadden en van voornemen waren om langs den Barito naar hunne woonplaatsen terug te keeren, in meer dan duizend prauwen door de gemelde volken aangevallen en van kant gemaakt. Boven de 300 mannen, met hunnen aanvoerder, eenen broeder van den Tomonggong Soerapati, aan het hoofd, bleven op de plaats dood, en slechts 7 Siangers ontkwamen aan het algemeene bloedbad.

Bij eene vroegere gelegenheid heb ik reeds van deze gebeurtenis gewag gemaakt.

's Middags te 11 uur 50 minuten leverden de meting van de luchtdrukking en temperatuur het volgende resultaat op:

Barometer 760, 26 m. m.

Thermometer 23° R.

Kampong Pangkang. Den 3 November.

Tot aan dezen Kampong zagen wij den Kahaijan aan beide oevers eene aanzienlijke menigte van kleine zijtakken opnemen, welke alle uit de lage moerasstreken van het rondom gelegen land voortkwamen, en hunne wateren door smalle, vaak slechts weinige voeten breede, mondingen, in de hoofdrivier uitstorten.

De S. Barangas, die bij hoog water langs de S. Paladoekan, eene rivier van den Troessan, naar dezen laatst genoemden een' gemeenschapsweg voor kleine sampans vormt, is de eenige, die verdient hier genoemd te worden.

De oevers van den Kahaijan zijn in de onmiddellijke nabijheid der rivier hoog en veilig tegen alle overstroomingen; aan de landzijde echter hellen zij naar beneden, en verliezen zich in de waterplassen, die het grootste gedeelte van het land bedekken. De plantengroei houdt hetzelfde karakter, als aan het moerassige zeestrand, en de nipah, afgewisseld door eenige rampaiboomen, omzoomt de oevers.

Op den linkeroever houden zich eenige Ngadjoesche huisgezinnen op eene voordeelige wijze bezig met de vangst van wilde buffels, het nakroost van een weggeloopen paar. Te dien einde is het land tot op een grooten afstand gezuiverd van bosch en omringd met paalwerk. Verscheidene wijde ingangen geven aan die beesten de vrijheid om de omheining binnen te treden, waartoe zij door een hiervoor afgerigten buffel, die aldaar grazende rondloopt, bijzonder worden uitgelokt. In het midden van de beschrevene omheining bevindt zich eene tweede plaats, weder omringd met palissaden en voorzien van valdeuren en tevens van een klein, uit sterke palen gevormd, aanhangsel, dat insgelijks door middel van eene valdeur kan worden afgesloten. Zoodra een zeker aantal wilde buffels door de wijde openingen is binnengekomen, worden deze gesloten en de beesten vervolgens door gedruisch en geschreeuw

bang gemaakt en op de vlugt gejaagd, bij welke gelegenheid zij door den makken buffel naar de kleinere omheining geleid en hier opgesloten worden. Eindelijk worden zij nog in het kleine aanhangsel gedreven, en aldaar, nadat de valdeur nedergelaten is, met rottantouwen vastgebonden.

Door middel van eenen neusring worden zij spoedig gedwongen om een gedeelte van hunne oorspronkelijke wildheid af te leggen, en zich gemakkelijk te laten leiden. In den loop van dit jaar heeft men tot heden, op de beschrevene wijze, niet minder dan 64 wilde buffels gevangen.

De kampong Pangkang, de eerste, die van de monding des Kahaijans af, langs de oevers wordt aangetroffen, is tamelijk net, op hooge palen en voor het grootste gedeelte uit planken gebouwd. De woningen zijn omringd met aanplantingen van nuttige gewassen, waaronder men voornamelijk pinang, kokos, nangka, djamboe en sirih bemerkt. Voor de huizen zijn onderscheidene, met menschenschedels versierde, Sandong Bareng opgerigt, omringd van ampatans.

De bewoners hadden zich in het huis van hun opperhoofd tot een feest, *Bilian hai* genaamd, vergaderd, en waren voor het meerendeel, de vrouwen zelfs niet uitgezonderd, beschonken.

Gohong. Den 4 November.

Wij verlieten Pangkang des morgens te 6 uur met mistig weder. — De thermometer toonde 19° R.

De Kahaijan verloor gedurende deze dagreis reeds aanmerkelijk van zijne aanvankelijke breedte.

Verscheidene eilanden komen in zijne bedding te voorschijn, van welke voornamelijk Poeloe Pello of P. Minding, in eene aanzienlijke verwijding der rivier gelegen, verdient genoemd te worden. Iets hooger, aan het einde van de bogt der rivier, komt men aan het eiland Taboan, hetwelk door aanslibbing ontstaan en met den regteroever reeds verbonden is.

Aan den hoek van Tjoeking (Tandjong) Bandi liggen in de rivierbedding, naar men zegt, massa's steenen, die bij zeer lagen waterstand hunne aanwezigheid door de sterkere beweging der golven te kennen geven, maar voor de scheepvaart niet hinderlijk zijn. Volgens het verhaal der inboorlingen, kwamen

gemelde steenen daar ter plaatse door den Sang-Sang Derong Bawang, die eene mislukte poging deed om aldaar eenen waterval te maken.

Tjoeking Pamali is eene verblijfplaats van kwade geesten. Niemand durft hier hout te kappen of de voortbrengsels der bosschen te verzamelen, want zinsverbijstering of de poolsche vlecht zouden de onvermijdelijke gevolgen van het vermetel bedrijf worden. Dergelijke plaatsen worden niet slechts langs de oevers van den Kahaijan, maar ook in andere stroomgebieden der verschillende hoofdrivieren van Borneo aangetroffen en met ontzag beschouwd. In de diepere binnenlanden zijn zij bijzonder gekenmerkt door den nibongpalm, die anders hier slechts zelden groeit en eigenlijk aan het zeestrand te huis behoort. Op zulke plaatsen brengen de reizigers aan de kwade geesten dikwerf spijsoffers.

Het karakter van het landschap blijft doorgaans gelijk aan dat van de reeds beschreven streken, en het getal van kleine zijriviertjes, die wij op dien dag waarnamen, is niet minder groot, dan dat van den vorigen dag.

De S. Randan slechts, op den regteroever, is, uit een historisch oogpunt beschouwd, eenigzins belangwekkend. Men wil namelijk, dat aan haren oever Andin Poeloe Randan, de vermaarde held der Ngadjoe, gewoond heeft.

De houtsoorten der oorspronkelijke bosschen zijn hier nog van geen bijzondere deugzaamheid. De stammen der boomen zijn dikwijls, wel is waar, hoog en dik, maar het hout is ligt en voos, en in het geheel niet bestand tegen het rotten. Het beste hout, hetgeen hier gevonden wordt en waaruit de hoofdstijlen der woningen getimmerd zijn, is het kajoe-*Boelan*; men beweert, dat het dubbel zoo duurzaam is, als het kajoe-*Balangirai*.

Het aantal kampongs, welke wij voorbij kwamen, was vrij aanzienlijk. Vele zijn echter slechts tijdelijk, uit hoofde van den rijstbouw, aangelegd, en worden weder verlaten, zoodra de nabij gelegene ladangs in vruchtbaarheid verminderen. Zij zijn daarom ook met weinig zorg gebouwd, en bestaan meestal uit armoedige hutten van atap, waarvan somwijlen niet meer dan twee of drie een kampong zamenstellen, die evenwel toch eenen bijzonderen naam draagt. Aanplantingen van vruchtboomen, die anders wel een zeker teeken zijn, dat een kampong reeds sedert langeren tijd bestaan heeft, worden in de omstreken niet aangetroffen.

De kampong Boendai is de zetel van Raden Singa Pati, het tegenwoordig opperhoofd van den beneden Kahaijan, welk distrikt zich van de monding der rivier opwaarts tot aan den kampong Pilang uitstrekt.

Tot mijn leedwezen was het genoemde hoofd niet in zijn distrikt aanwezig, maar op reis langs den Kahaijan naar den Tomong-gong Toendan.

De kampong Gohong, welke ik 's avonds omtrent 6 uren bereikte, is goed onderhouden, en misschien de fraaiste en zindelijkste van den beneden Kahaijan. De oevers, bestaande uit geelen kleigrond, zijn hier hoog en rijkelijk beplant met kokospalmen en andere vruchtboomen. Vroeger was deze kampong de zetel van eenen zendeling, die echter genoodzaakt werd de plaats te verlaten uit hoofde van eenen opstand der inboorlingen.

Tegen 3 uur werden wij door een hevigen Z. W. storm, vergezeld van stortregens, overvallen, die tot omtrent 10 uur in den avond aanhield.

Gohong. Den 5 November.

De afwezigheid des opperhoofds van het distrikt Kahaijan-ilir, en het vergeefsche wachten op zijnen plaatsvervanger, dien ik om verschillende redenen wenschte te spreken, hebben mij dezen dag hier opgehouden.

Pilang. Den 6. November.

Met het krieken van den morgen vervolgden wij onze reis, die den geheelen dag door met zeer veranderlijk en stormachtig weder gepaard ging, en weinig bijzondere merkwaardigheden opleverde. De bevolking was langs de oevers minder digt gezaaid, en de kampongs hadden alle een vuil en vervallen voorkomen.

Landbouw was weinig te bemerken; aanplantingen van vruchtboomen, tot bosschen aangegroeid, toonden de plaatsen aan, waar vroeger kampongs hadden gelegen, die thans weder verdwenen zijn.

In het begin van onze dagreis kwamen wij aan het kleine eiland Katapang, digt aan den linkeroever der rivier gelegen, en later passeerden wij den troessan Simpoer, die slechts voor djoekongs toegankelijk is. Tot aan de kampong Pilang, dus 2° 30′ 15″ Z. B.,

zijn gedurende den West-moesson de regelmatige golvingen van ebbe en vloed bemerkbaar. Bij de genoemde kampong hebben wij de noordelijke grens van het distrikt Kahaijan-ilir bereikt.

Dit distrikt beslaat, met uitzondering van de hoogere oeverstreken, over zijne geheele uitgestrektheid een moerassig laagland, hetwelk als de westelijke voortzetting der gelijksoortige streken van den Barito en van den Kapoeas Moeroeng moet beschouwd worden.

De voortbrengselen van het land zijn derhalve dezelfde, die wij bij de aangehaalde distrikten reeds hebben opgenoemd; de inboorlingen trekken er echter nog minder partij van, maar bebouwen het land slechts om eenige rijst te telen, die voor de behoeften van de bevolking niet voldoende is. Rottan wordt slechts in geringe hoeveelheid verzameld. Daarentegen wordt door velen met eenigen ijver, maar niet altijd met groot voordeel, handel gedreven.

Ten opzigte van hunne zeden en gewoonten, stemmen de bewoners van dit gedeelte van den Kahaijan met die van Poeloe Petak volkomen overeen, en behooren ook tot denzelfden volkstam als deze. In het distrikt Kahaijan-ilir worden slechts langs de hoofdrivier kampongs aangetroffen, die zich mogen beroemen reeds sedert langeren tijd te hebben bestaan.

Aan eenige van de belangrijke kleine zijrivieren, zoo als b. v. aan de S. Barangkas, S. Poelang Pisan enz., worden somwijlen enkele familie's gevonden, die daar tijdelijk haar verblijf vestigen, ten einde hare ladangs te bebouwen.

De kampongs van dit distrikt, benevens het getal hunner bewoners, mij opgegeven, zijn de volgende:

	Namen der kampongs.		Getal zielen.
Kampong	Djangahen	Troessan	36.
»	Papallas	Troessan	70.
»	Lowok Goha		210.
»	Pangkang		70.
»	Palampaken		35.
»	Parangkas		28.
»	Galoengan		21.
»	Serre Poelan		41.
		Transportere	511.

Namen der kampongs.		Getal zielen.
	Per Transport . . .	511.
Kampong	Toembang Lalam.	175.
»	Pakampat	63.
»	Pekat Pahadang	70.
»	Boendai	63.
»	Rohat	84.
»	Sakka Tawai	35.
»	Penta Binjai	70.
»	Soengei-Djamok	25.
»	» Bere	126.
»	» Poelang Pisan	224.
»	» Boeloe	84.
»	Kataren	35.
»	Bereng	150.
»	Penta Tapen	84.
»	Toembang Boengin	42.
»	Prahangan	35.
»	Djampang	63.
»	Gohong	140.
»	Kamatak	42.
»	Kamihin	56.
»	Simpoer	42.
»	Sakka Kadjang.	35.
»	Karanen	21.
»	Besian	35.
»	Oelin	14.
»	Tanginin	35.
»	Tjembiren	21.
»	Pilang	21.
	Totaal . .	2401.

Nachtkwartier op den Tandj. Bereng Batarap.
Den 7 November.

In den kampong Pilang werden 's morgens te 6 uur waargenomen:

Barometer 759,6 m. m.
Thermometer 19° R.

Gelijk reeds vroeger, had ik ook hier veel moeite om een ervaren gids tot op de volgende rustplaats te krijgen.

De bevelschriften van den resident waren reeds te Gohong zonder uitwerking, en werden ook hier te vergeefs getoond. Slechts door de belofte eener rijkelijke belooning, liet eindelijk een oude Ngadjoe zich overhalen om mij te vergezellen.

Wij bereikten denzelfden dag het distrikt van den Midden-Kahaijan, of Kahaijan-tengah, en kwamen hier in een landschap, zeer verschillende van hetgene wij tot dusverre hadden doorgereisd. Het terrein, dat vroeger, ten minste in de nabijheid der oevers, hoog was, wordt hier vlakker en lager en bijkans gelijk met de oppervlakte van het water; derhalve loopt het ook onder, zoodra de waterstand eenigzins wassende is, en blijft het gedurende het grootste gedeelte van het jaar overstroomd. Slechts weinige plaatsen, waar de oever zijn vroeger karakter behoudt, zijn niet aan overstroomingen blootgesteld.

De landstreek, welke wij nu doorreisden, gelijkt volkomen op de met oorspronkelijke bosschen bedekte, onbewoonde en moerassige wildernis, die wij aan den beneden Kapoeas Moeroeng gedurende verscheidene dagen moesten doorvaren. Zij is als eene Z. Z. Westelijke voortzetting van het land te beschouwen, hetwelk met zijn zuidelijken kant reeds op 2° 30′ Z. B. aan den Kahaijan grenst, en ook hier noch tot verblijfplaats voor menschen, noch tot eenigen landbouw geschikt is. Zelfs op de enkele hoogere plaatsen van den oever heeft men te vergeefs moeite gedaan om rijstvelden aan te leggen; het jaarlijksche mislukken van den oogst heeft aanleiding gegeven om alle verdere pogingen in dit opzigt te staken.

In de meeste gevallen was de vernieling van het gewas aan een zeker insekt uit het geslacht der *Rhynchophori* te wijten, dat aan de aren en halmen knaagde.

Op den regteroever van den Kahaijan hebben wij dienzelfden dag eene anastomose waargenomen, overeenkomende met den antassan Poening op den regteroever van den Barito, en op soortgelijke wijze ontstaan als deze. Zij wordt Antassan Noesa, of eenvoudig Noesa genoemd; zij snijdt onderscheidene groote kronkelingen der hoofd-rivier af, en zoude derhalve, door verkorting van den weg, aan den reiziger een belangrijk voordeel aanbieden, bijaldien de breedte en diepte van het water

den doortogt van grootere praauwen gedoogden. Dit is echter niet het geval, want de antassan, ofschoon aan de mondingen tamelijk belangrijk, wordt spoedig smal en ondiep, en is met drijfhout zoodanig aangevuld, dat zelfs voor matig groote sampans geen doorgang meer mogelijk blijft.

Tegen het einde van onze dagreis vonden wij de oevers begroeid met *Kompai*, eene soort van gras, waarvan ik reeds herhaalde malen gewag gemaakt heb, en hetwelk overal wordt aangetroffen, waar het terrein met de boven beschrevene streken overeenkomt. Wij waren genoodzaakt om ons nachtkwartier onder het loofdak der oeverbosschen te nemen, omdat wij geene menschelijke verblijfplaatsen konden bereiken.

Nachtkwartier op den Tandj. Talio.
Den 8 November.

Na eenen door de sterren verlichten nacht volgde een heldere morgen. Wakker gemaakt door het gezang der vogelen, zetteden wij reeds vroeg in den morgen onze reize voort.

De oevers werden zoo mogelijk nog lager dan den vorigen dag, ja, op vele plaatsen zijn zij afgebroken en verdwijnen onder de oppervlakte van het water, waarmede het land alom bedekt is. De grenzen der rivierbedding worden slechts door de planten, die boven het water uitsteken, aangetoond.

Op dien dag zagen wij aan de oevers van den Kahaijan de eerste danau's, die tot het karakter van dergelijke landstreken behooren. Deze zijn hier evenwel van mindere uitgestrektheid, dan die aan de oevers van den Barito, en spelen derhalve, zoowel met betrekking tot de geschiedenis van den grond, als ook ten opzigte van de huishouding der hier wonende bevolking, eene minder belangrijke rol. Zij staan alle door zeer smalle en korte kanalen met de hoofdrivier in verband, hun grootste diameter echter bereikt, of overtreft althans, nergens de breedte van de laatstgenoemde.

De vroeger door mij gegevene verklaring omtrent het ontstaan der danaus, vind ik door alle latere waarnemingen ten volle gestaafd.

Wij namen op denzelfden dag de drie volgende danaus waar:

Telok Boedak,
Telok Mampait en
Telok Tamsang.

Van de zijrivieren, welke de Kahaijan in het thans bereisde gedeelte van zijnen loop opneemt, verdienen de Boeroeng Boea en de Toendai, beide aan den linkeroever, hier genoemd te worden, daar zij hare wateren door vrij breede mondingen in de hoofdrivier uitstorten, terwijl die van de Toendai bovendien door een eiland in twee takken verdeeld is. Het meer Mampait omgevende, vereenigen zich beide met elkander omstreeks eene halve dagreis van hare monding, en vormen eene rivier, die uit de verder binnen 's lands gelegene moerassen haren oorsprong neemt.

De Kahaijan verliest, spoediger dan de andere, oostwaarts gelegene, stroomen der Zuidkust, de lange, slangsgewijze kronkelingen van den benedenloop; spoedig worden deze kort en sterk gebogen, de rivier begint op haren weg een doolhof van lijnen te volgen, gelijk wij dit in den bovenloop van den Kapoeas Moeroeng hebben leeren kennen, en dankt hieraan hare lengte, die, in weerwil van de betrekkelijk slechts korte afstanden, zoo aanzienlijk is.

Maar op welke wijze toch zijn, zelfs in afdeelingen van het stroomgebied, waar anders geen bergen of heuvels waargenomen worden, die eene regelmatige afvloeijing des waters konden belemmeren, al deze duizende, vaak zoo zonderlinge, kronkelingen ontstaan? Zoude misschien het aandringen der zee tegen de strooming van dergelijke rivieren, zoodanig op het aanslibben van nieuwen grond (want het land is hier doorgaans van alluviale vorming) hebben gewerkt, dat de mondingen daardoor genoodzaakt waren, nu eens oostwaarts en dan weder in westelijke rigting van plaats te veranderen?

Dit gevoelen schijnt wel het meest waarschijnlijke; want de meeste rivieren der Zuidkust, zoo als ook eenige van de Oostkust (S. Tabanio, S. Sabohor, S. Sarongan, S. Assam-Assam, S. Kintap, S. Satoei, S. Sambamban, S. Pagatan enz.), laten nog dagelijks eene door de drukking der zee tegen hare strooming gewijzigde bezinking van slijk en zand, en eene hierdoor veroorzaakte plaatsverandering van hare mondingen waarnemen.

Het *kompai* neemt langs den oever de overhand en dringt bij wijze van drijvende of golvende eilanden tot ver in de rivier door, of vult de bogten van deze met zijn bevallig groen.

Een van de rantaus, welke wij heden voorbij kwamen, draagt den naam van R. Gadjah moendor, d. i. «de rivierbogt, aan

welke de olifant omgekeerd is.» Deze benaming is in zoo verre merkwaardig, als op Borneo geene olifanten worden gevonden en de meeste inboorlingen met het bestaan dezer dieren niet bekend zijn. Misschien is de verklaring in de eene of andere geschiedkundige gebeurtenis te vinden, die met het mislukte voortdringen der Hindoes aan den Kahaijan in verband staat.

Men verhaalt aangaande de rantau het volgende: Voor vele jaren kwam een olifant over de zee naar den Kahaijan, en roeide de rivier op tot aan de gemelde plaats, om de dieren van het eiland tot een gevecht uit te dagen. Te dien einde liet hij deze van zijne komst verwittigen, en gaf aan den afgezant tevens eenen van zijne slagtanden mede, om aan de vergaderde dieren een denkbeeld van zijne grootte en kracht te geven, en hun hierdoor reeds vooraf vrees en schrik in te boezemen. Hij slaagde ook in zijn voornemen, althans in zoo verre, dat angst en radeloosheid de vergadering vervulden, tot dat deze door de slimheid van het stekelvarken (*landak*) uit de verlegenheid gered en met nieuwen moed bezield werdt. Dit namelijk gaf den raad, om den olifant te doen weten, dat men gereed was zijne uitdaging aan te nemen; tevens zoude men eenen van zijne stekels uittrekken en dien aan den olifant zenden, opdat deze eene vergelijking mogt maken tusschen de haren des stekelvarkens en zijne eigene tanden, en zich dan tevens een denkbeeld vormen, hoe groot de tanden van het dier moesten wezen, aan hetwelk dit haar toebehoorde.

De list van het kleine stekelvarken had de gewenschte uitwerking; want de olifant, opziende tegen den strijd met eenen zoo magtigen vijand, trok beschaamd terug van waar hij was gekomen.

Ook dien dag ontmoetten wij geene woningen en waren genoodzaagt, om dezen nacht, even als den vorigen, aan den oever in de opene lucht door te brengen.

Nachtkwartier op den Tandj. Pondem.
Den 9 November.

De opnemingen van dien dag maakten ons bekend met de merkwaardigste en onregelmatigste kronkelingen, die eene rivier in staat kan zijn in haren loop te volgen; want wij zagen deze niet slechts in alle oostelijke en westelijke rigtingen afvloeijen,

maar ook in de hoofdrigting van den stroom, van het N. naar het Z., eene geheel tegenovergestelde verhouding aannemen, en in eenen zeer onregelmatigen boog naar het Noorden terug keeren.

De voornaamste zijrivieren, welke wij in den loop van dezen dag hare wateren in den Kahaijan zagen uitstorten, zijn op den linkeroever de S. Kanda en op den regter (2° 13′ Z. B. en 113° 33′ O. L.) de S. Roengan.

De eerstgenoemde neemt haren oorsprong niet ver van de bronnen der S. Toendai, in hetzelfde moeras, als deze.

Later zal ik de gelegenheid vinden om de S. Roengan, de belangrijkste van de zijrivieren des Kahaijan, uitvoerig te beschrijven. Zoo veel echter moet hier worden aangemerkt, dat tusschen haar en de hoofdrivier dezelfde verhouding plaats heeft, als tusschen de Barito en de Negara en tusschen de Kapoeas Moeroeng en de Kawattan. Aan de monding is zij half zoo breed als de Kahaijan. Zij vormt eenen zijtak, die, uit een topographisch en statistiek oogpunt beschouwd, van het hoogste belang en misschien niet minder gewigtig is, dan van deze plaats af de Kahaijan zelve.

De gesteldheid van den Kahaijan en het karakter der omliggende landen, komen zeer overeen met de vroeger waargenomene. Lage oevers worden afgewisseld door hoogere plaatsen, en tusschen beide worden danaus aangetroffen, zoo als ook een antassan, die eenige groote bogten der rivieren afsnijdt. Onder de eerstgemelde verdient D. Lottan hier genoemd te worden. De naam van den antassan is A. Tewo.

Eene merkwaardige verheffing van den grond vinden wij op den regter oever in den Boekit Pahandot, die een lagen, omtrent 30′ hoogen, heuvel van wit keisteengruis, doormengd met donkerbruine teelaarde, vormt, en naar den rivierkant steil afhelt, maar tegen het Westen slechts langzamerhand en bijna onmerkbaar vlakker wordt. Hij is met bamboes en andere planten begroeid, die aan een droogen grond eigen zijn. Op dien heuvel werden te 11 uur waargenomen:

Barometer 759,25 m. m.
Thermometer 25° 2′ R.

De B. Pahandot is het, waardoor de Kahaijan, in zijne zuidelijke afstrooming gestuit, tegen het Noorden teruggedrongen en genoodzaakt wordt, eenen boog oostelijk om deze hoogte te be-

schrijven, ten einde zijnen weg verder naar het Zuiden te zoeken. De gemelde verheffing heeft geheel het voorkomen van eene zandbank, die in vroegere tijden waarschijnlijk door de aanspoelingen van de Roengan gevormd is, toen deze rivier met den Kahaijan nog niet vereenigd was, maar hare wateren zelfstandig in de Javasche zee uitstortte.

Bij deze gelegenheid dient opgemerkt te worden, dat het voorkomen van fijn wit zand aan den Kahaijan met eene soortgelijke, grootere en verder uitgestrekte aanslibbing in de «groote kom» zamenhangt. Eene lijn, getrokken van de plaats, waar, aan de oevers van den Barito, het witte zand voor het eerst voorkomt, Goenoeng Rantau, naar de plaats waar het aan den Kapoeas Moeroeng gevonden wordt, snijdt den Kahaijan bij den B$_{u}$ Pahandot, en heeft eene strekking van het N. N. O. naar het Z. Z. W.

Boven de monding van de Roengan wordt de hoofdrivier aanmerkelijk smaller, en blijft slechts nog zoo breed als de S. Kajoe-tangi bij Martapoera, d. i. 50 voeten. Gedurende het drooge jaargetijde zijn eb en vloed tot aan de monding van de Roengan waar te nemen, en tot zoo ver is de Kahaijan het geheele jaar door met de grootste handelspraauwen bevaarbaar. Boven deze plaats echter worden, in den droogen moesson, aan de uitstekende punten der oevers, zand- en modderbanken aangetroffen, die tot ver tegen het midden der rivier voortdringen en aan de zwaar bevrachte praauwen zoo niet juist gevaar, dan toch moeijelijkheden veroorzaken. Ook nog dezen dag ging onze weg door eene wildernis, onbewoond door menschen.

Rawi. Den 10 November.

Na gedurende vier dagen door eenzame bosschen gereisd te hebben, bemerkten wij tegen het einde van dezen dag, dat de oevers hoe langer hoe hooger begonnen te worden; tevens vonden wij bebouwd land en menschelijke woonplaatsen, en legden met onze praauwen bij den kampong Moeara Rawi aan.

Wij hebben dus de onbewoonde en voor den landbouw ongeschikte moerassige streek achter ons, en zijn op 2° 8′ 30″ Z. B. weder in bebouwde en bevolkte gewesten gekomen.

Uit den tijd, welken wij hebben noodig gehad om deze

eigenaardige landstreek door te reizen, zien wij, dat die hier aanmerkelijk minder breed is, dan langs de oevers van den Kapoeas Moeroeng. De invloed, welken zij op de politieke verhoudingen uitoefent, is derhalve ook hier geenzins zoo belangrijk als ginds; de noordelijk en zuidelijk aanwonende volkstammen zijn niet zoo scherp van elkander afgezonderd, maar door vaak herhaalde reizen, zoo als ook door handel en bloedverwantschap, onderling zeer naauw verbonden.

Van ons nachtkwartier van den vorigen dag tot aan den kampong Rawi blijft de Kahaijan eene menigte kronkelingen beschrijven en laat in zijnen loop niet weinig onregelmatigheden waarnemen. Wij bemerkten geen belangrijke zijrivieren, en hebben slechts een enkel danau, het D. Lawei, op den regter oever, aangetroffen.

Niet ver beneden de negorij Rawi, bemerkt men op den regter oever eene verheffing van den grond, overdekt met den weelderigsten plantengroei, den Boekit Bara, welke uit eene soortgelijke aanhooping van zand bestaat, als de boven gemelde Boekit Pahandot.

De kampong Moeara Rawi is de zetel des opperhoofds van den midden Kahaijan. Zijn distrikt strekt zich uit van de kampong Pilan, in het Zuiden, tot aan den Labeho Tambang, in het Noorden. Hij is een oude, zwakkelijke man, die voornamelijk op de bovenste afdeeling van zijn distrikt slechts eenen zeer geringen invloed uitoefent.

Hier reeds geeft men weinig om de regering van Bandjermasin, en de indruk, welken, omtrent 20 jaren geleden, de militaire expeditie van Bandjermasin naar den midden Kahaijan gemaakt heeft, is weder uitgewischt.

De gemelde onderneming is tot nog toe het eerste en eenige bezoek geweest, hetwelk de bewoners van den Kahaijan, in deze afdeeling der rivier, van Europeanen, behalve van natuuronderzoekers en zendelingen, hebben ontvangen.

Verder dan tot in de nabijheid van de kampong Tawan Kali, is voor mij nog niemand van mijne landgenooten doorgedrongen. De van Bandjermasin komende bevelen (Oendang-Oendang) worden door de bevolking slechts dan ten uitvoer gebragt, wanneer zij met hare wenschen en voordeelen strooken; in het tegenovergestelde geval worden zij als niet gegeven beschouwd. De

bevelschriften, die bij het opperhoofd te vinden zijn, betreffen voor het meerendeel den handel en de algemeene veiligheid; tevens wordt ook het slagten van menschen ernstig verboden.

In het bijzonder verdient hier gewag te worden gemaakt van een van deze Oendang-oendang, volgens hetwelk het aan de Chinezen en Bandjerezen niet geoorloofd is, hunnen handel verder dan tot aan den kampong Pilan uit te strekken. Meer dan waarschijnlijk heeft dit verbod ter vorming van den tegenwoordigen toestand van het gebied des Kahaijan en ter bewaring van zijne onafhankelijkheid medegewerkt; buiten twijfel echter is het geen uitvloeisel van eene diep doordachte staatkunde, maar is het zijn ontstaan aan de intrigue van het een' of andere opperhoofd van den Kahaijan zelven verschuldigd. [1])

Ondertusschen is de invloed van deze bepaling niet onbelangrijk geweest, en is dit ook thans nog niet. Velen der voor den groothandel ongeschikte Poeloe-Petakkers en Kahaijaners zouden zich minder gaarne met den handel bezig houden, indien zij daarbij de mededinging der meer geslepene Chinezen en Bandjerezen hadden te duchten. Ware dit laatste het geval, dan zouden zij spoedig van hunne onbekwaamheid overtuigd worden, en in het rustige leven van landbouwers meer geluk en tevredenheid, en een beter bestaan trachten te vinden. De gemelde wet echter is de oorzaak, waarom men aan de natuurlijke voortbrengselen van het stroomgebied minder oplettendheid heeft geschonken, en waarom de uitvoer van was en honig enz., nog zoo onbeduidend is.

De kampong Rawi is in verval. Vele van zijne bewoners zijn, uit hoofde van de aanhoudende geringe opbrengst van rijst, naar de oevers van de naburige Roengan verhuisd. Derhalve vindt men ook vele woningen verlaten, terwijl van andere slechts nog bouwvallen overgebleven zijn. Zoowel deze, als ook de menigte ampatans, die er rondom staan, en het groot aantal kokospalmen, die den kampong lommer geven, leveren het bewijs van den vroegeren bloei der negerij. De plaats is door een half vervallen stormpaalwerk slechts gebrekkig omsloten. De huizen staan op hoogere palen, dan die in de verder beneden aan de rivier gelegene streken, en de geheele bouworde stemt reeds meer overeen met die, welke in de Doeson-distrikten van den Barito ge-

---

1) Het is gegeven ter voorkoming van gedurige twisten en woelingen, op verlangen der bevolking zelve.

[illegible] KAMPEAX MBEROENG.

vonden wordt. De daken worden hier niet met atap van nipahbladeren gedekt, want dit gewas, eigenaardig aan de strandgewesten, tiert hier niet; daarentegen bezigt men het *dinger*, eene grassoort, welke, naar men zegt, zoo duurzaam is, dat een dak, daarmede bedekt, in 10 tot 15 jaren geene herstelling noodig heeft. De wanden worden uit boomschors of uit een vlechtwerk van plat geperst bamboes zamengesteld.

Het inwendige der huizen is zeer onregelmatig verdeeld; evenwel kan men eene zaal in het midden onderscheiden, aan welke zich een zeker aantal familie-vertrekken aansluit. De onder-afdeelingen zijn door boomschors of door vlechtwerk van bamboes van elkander gescheiden, of de wanden bestaan uit planken, dikwijls zeer fraai versierd met snijwerk, arabesken en loof voorstellende. Het binnenste is vuil en zwart door den rook, die geen' anderen uitgang heeft, dan door de deur, of hier en daar door horizontale, bij wijze van vensters aangebragte, spleten. Langs de wanden zijn eene menigte verschillende voorwerpen opgehangen, zooals allerlei huisraad, wapens, vischgereedschappen, kleederen, toovermiddelen enz. Tevens hangen er ook *gongs*, in verschillend aantal en grootte naar gelang van den rijkdom der bewoners, terwijl men aan de hoofdstijlen van het gebouw zeer dikwijls *lila's*, in regt opgaande houding, vastgemaakt vindt.

Langs eenen boomstam, van inkervingen voorzien, genaakt men het binnenste van het huis. Aan de rivier zijn eenige *balai* opgerigt, tot gemeenzame vergaderplaatsen der kampongbewoners; hier worden tevens talrijk bezochte feesten gehouden, terwijl de reizigers er hun nachtverblijf nemen.

De grootte dezer gebouwen staat meestal in geene evenredigheid met die der woonhuizen, die doorgaans veel kleiner zijn. Overigens zijn zij uiterst eenvoudig, bestaande slechts uit eene groote, opene, langwerpig vierkante loods, opgerigt op palen van omstreeks 4' hoogte, en overdekt met een ver vooruitstekend dak. Gewoonlijk vindt men daar naast nog eene kleine smederij voor het vervaardigen van wapenen of andere ijzeren gereedschappen bestemd; kampongbewoners en vreemdelingen hebben het regt om er vrij gebruik van te maken.

De landingsplaats wordt gekenmerkt door een klein met planken belegd vlot, *batang* genaamd, hetwelk aan den oever vast is en de gemeenschap tusschen de rivier en den wal gemakkelijk maakt. Van den batang komt men langs eene ladder, gevormd uit een'

enkelen balk of uit onderscheidene kleine boomstammen, tot een tenthuisje, dat op den oever staat, en links en regts van zitplaatsen, uit planken zamengesteld, voorzien is; dit dient tevens tot het gemak van reizigers of in het algemeen van diegenen, die aan de rivier bezigheden hebben.

Van hier gaat een weg van planken, omtrent 2' boven den grond verheven, naar den kampong, alwaar hij zich naar gelang van het getal der woningen in onderscheidene zijtakken verdeelt, zoodat men bij regen en overstroomingen droogvoets tot elkander kan komen.

Deze inrigting en bouworde der kampongs is in den midden-Kahaijan algemeen aangenomen.

Van huisdieren worden hier gehouden : varkens, karbouwen, geiten, kippen, honden en katten. De rijstbouw, het snijden van rottan gedurende den regentijd, en het verzamelen van damar gedurende den droogen moeson, zijn gewigtige takken van bestaan voor de inboorlingen.

Velen houden zich ook bezig met het ontginnen van goud, dat reeds hier, op de zandbanken der rivier, gevonden wordt. De hoeveelheid van stofgoud, die door een enkelen persoon dagelijks kan uitgewasschen worden, is echter ver beneden die, waarmede hooger op aan de rivier de arbeid van eenen dag bekroond wordt. Met naarstigheid en eenig geluk kan een persoon dagelijks voor 60 cents goud verzamelen.

De rijstbouw heeft op dezelfde eenvoudige wijze plaats, als in den Doeson en in een gedeelte van Poeloe Petak, d. i. het zaad wordt slechts uitgestrooid en de jonge planten worden niet weder verplant, maar aan zichzelven overgelaten. De oogst volgt 6 of 7 maanden na het zaaijen. Zoo als wij reeds hebben aangemerkt, komt misgewas, tot groot nadeel der inboorlingen, herhaalde malen voor. Nu eens worden de aren en halmen vernield door insekten, dan weder zijn het groote zwermen van rotten, door welke geheele ladangs worden afgevreten, of de planten verdrinken door den hoogen waterstand. De gevolgen hiervan zijn hongersnood en algemeene armoede.

De gemeenschap te water wordt niet, gelijk op den Barito en Kapoeas Moeroeng, door djoekongs (uit een uitgeholden boomstam vervaardigde en door middel van vuur uitgezette vaartuigen) onderhouden, maar men bezigt te dien einde in een

aanzienlijk gedeelte van den Kahaijan, kleine praauwen van ijzerhout.

De vraag, of het wel met het karakter der Ngadjoe's strookt, om zich in grooten getale tot gemeenschappelijke ondernemingen te vereenigen, is niet onbelangrijk. Verscheidene voorbeelden zouden ons hierop bevestigend doen antwoorden.

De overrompeling en vernieling der Siangers in Talok Palangasan door de vereenigde bewoners van den Katingan, Kahaijan en van Poeloe Petak, is bekend. Een ander bewijs voor de mogelijkheid van zoodanige vereenigingen vinden wij in de uitnoodiging, die eenigen tijd geleden door de Ot-Danom van Meliak aan de S. Sirat, aan de bewoners van den Kahaijan gedaan werd, om met vereenigde krachten eenen door den Tomonggong Soerapati beoogden aanval af te weren. Werkelijk stond men op het punt van met een leger naar Meliak op te trekken, toen de tijding kwam, dat het bovengenoemd opperhoofd van Siang-Moeroeng terug getrokken was, waardoor de onderneming gestaakt werd.

Aan deze enkele gevallen mag men echter niet te veel waarde hechten, want dergelijke gebeurtenissen behooren niet alleen onder de groote zeldzaamheden, maar vinden ook slechts dan plaats, wanneer men den vijand met overmagt wenscht aan te vallen, ten einde vooraf reeds van de overwinning verzekerd te zijn. Ondertusschen geschiedt eene zoodanige vereeniging nooit zonder luidruchtige beweging en zonder algemeen opzien te verwekken, waardoor de vijand in de gelegenheid wordt gesteld om daartegen van zijnen kant de noodige maatregelen in het werk te stellen.

Alhoewel de bewoners van den Kahaijan in de laatste 25 jaren herhaalde malen door de assan- en ngaijau-togten van andere stammen, vooral van de Pari en Siangers, zwaar hebben moeten lijden; zoo is het echter nog niet in hen opgekomen om met vereende krachten een geregeld leger aan te voeren, ten einde wraak te nemen op hunne vijanden voor de geledene nederlagen. Men mag dit beschouwen als een bewijs van hunne geringe krijgslust.

Tegenwoordig sluiten zich slechts nog enkele personen aan de strijd- en moordzuchtige Ot-Danoms aan, om aan de ngaijau-togten naar de Katingan, Melahoei en Moerong deel te nemen. De talrijke schedels, welke men rondom de doodkisten geplaatst vindt, zijn afkomstig uit vroegere jaren, of stammen af van geslagte slaven.

EEN DAJAKSCH D[illegible] (BENTING.)

Bahoe Balawa. Den 11 November.

Uit de opname van dezen dag blijkt, dat de oevers, alhoewel zij hier reeds zoo hoog worden, dat men overal op vasten grond staat, evenwel nog veelvuldig gescheurd, en op vele plaatsen door den stroom ondermijnd en moerassig zijn.

Twee nieuwe soorten van formatiën, van welke wij tot nog toe geene gelegenheid hebben gehad gewag te maken, zijn de *petok's* en de *napon's*.

De wijze van hun ontstaan stemt in het wezenlijke overeen met die der danaus.

De eerstgenoemde zijn doorbraken van smalle landtongen. De hierdoor gevormde eilanden worden door het geweld van den stroom aangetast, kleiner gemaakt, ja somwijlen geheel weggespoeld, zoo dat aan de plaats van de vroeger aanwezige landtongen diepe bogten in de oevers ontstaan.

Een *petok* wordt dikwijls door nieuwe aanslibbingen gedeeltelijk weder aangevuld en in een moeras veranderd, hetwelk men met den naam van *napon* bestempelt. Formatiën van dezen aard zijn Petok Talaga, P. Tehang en de Napo Basar.

Op andere plaatsen werd de landtong, vooral wanneer deze van eene eenigzins groote uitgestrektheid was, door het water niet verder aangetast, maar bleef bestaan bij wijze van een eiland, hetwelk aan drie zijden door het oude water ingesloten werd, terwijl de vierde, namelijk die van den doorbraak, in de eigenlijke rivierbedding veranderd werd. Dit is b. v. het geval bij den troessan Litti. Daar, waar de mondingen van het oude water in den nieuwen doorbraak verzand zijn, hebben zich danaus gevormd; op deze wijze is b. v. het danau Lawej op den regter oever van den Kahaijan ontstaan.

Hoe meer loodregt de strooming op eene landtong afkomt, die twee verschillende deelen eener rivier van elkander scheidt, des te spoediger zal zij natuurlijk deze laatste doorsnijden en verslinden, om de weggespoelde deelen op andere plaatsen langs de oevers, bij wijze van zandbanken, of in de rivierbedding zelve bij wijze van eilanden, weder af te zetten.

Zoo heeft dus, nadat het land door de zamenwerking van verschillende oorzaken in den loop van lange tijdperken gevormd was, een eeuwig, onophoudelijk vernielen, veranderen en weder

vormen van zijne oppervlakte plaats gehad. De geheele massa van het land, zijne algemeene gedaante en de betrekkelijke ligging der rivieren en meeren werd hierdoor, wel is waar, niet op eene in het oog loopende wijze veranderd, maar in het klein zijn de in betrekkelijk zeer korten tijd ontstane veranderingen der lokaliteiten dikwerf belangrijk genoeg.

De hooge oevers bestaan uit fijne, geele, met zand doormengde klei, die zeer op «Löss» (Briz.) gelijkt.

Op andere plaatsen herhalen zich, zoo als wij den vorigen dag opmerkten, lage heuvels van kwarts zand met geele klei gemengd. De aanzienlijkste verheffing van dezen aard, die wij tot hiertoe hebben aangetroffen, is de boekit Bahoe Balawa, op den linker oever, nabij de rivier gelegen. Hij bereikt eene hoogte van 50' boven de gewone oppervlakte. Zijne westelijke afhelling is steil, tegen het Oosten daarentegen vormt hij een ver uitgestrekt plateau, terwijl hij zich in het Noorden en Zuiden aan andere verheffingen van soortgelijken aard aansluit. De grond is uiterst vruchtbaar, gelijk uit het weelderige voorkomen van den plantengroei blijkt.

Op den regter oever blijft het terrein nog tot ver binnen 's lands vlak. Op de terras van den B. Bahoe Balawa is aan de steil afhellende westzijde, in de lommer van allerhande vruchtboomen, een kampong aangelegd, die een vrolijk voorkomen heeft.

Bij mijne aankomst aldaar vond ik geen' enkelen man aanwezig; het mannelijk gedeelte der bevolking was uit op handelsreizen, of werd door de werkzaamheden in de ladangs bezig gehouden. De vrouwen werden op het eerste gezigt van mijnen persoon met schrik vervuld en trachtten op de vlugt te gaan; spoedig echter waren zij met de vreedzame bedoeling van mijn bezoek bekend gemaakt, en gingen voort met hare huishoudelijke bezigheden te verrigten.

De huizen van dezen kampong zijn in goeden toestand, van planken opgebouwd en met stukken boomschors, bij wijze van dakpannen, gedekt. Daar voor staan op hooge palen de rijstschuren, in de gedaante van kleine huisjes, gelijkende op die der Siangers en Ot-Danom's.

Gedurende deze dagreis zagen wij slechts kleine beekjes hunne wateren in den Kahaijan uitstorten. De kampongs, welke wij voorbijkwamen, waren onbeduidend en bouwvallig; op de rivier

zelve bemerkten wij slechts weinig nijverheid en kregen geene enkele praauw in het oog.

Op den Tandjòng Baijor nam ik te 11 uur waar:

Barometer 759,00 m. m.
Thermometer 26° 7′ R.

Bereng Rambang. Den 12 November.

De boekit Pamaripir met zijne noordelijke afhelling, B. Peterep genoemd, die zich aan den oever, kort boven den B. Bahoe Balawa verheft, is als eene voortzetting van dezen laatstgemelden heuvel te beschouwen. Hij vertoont aan den kant van de rivier steile, 80′ hooge, hellingen. Ten opzigte van zijne geologische zamenstelling stemt hij met den B. Bahoe Balawa overeen, echter met dit onderscheid, dat de zandlagen zuiverder zijn, en dat er ook lagen van lichtgekleurde plastische klei, benevens eenige dunnere van zeer jonge bruinkolen in worden gevonden. Wat de gedaante betreft, gelijkt hij volkomen op den G. Rantau aan den Barito.

Voor zoo verre ik tot hiertoe in de gelegenheid geweest ben de formatie der oevers na te gaan, bestaat hunne benedenste laag uit blaauwachtig grijze, plastische klei met overblijfsels uit het plantenrijk, waarop roodachtig geele potaarde rust, die op hare beurt de onderlaag vormt van geele, met zand gemengde klei. Hierop volgt de damaarde, gemengd met humus, en vaak 1½ tot 2 voet dik.

De vorming van danaus en petoks gaat thans nog voort.

Wij hebben de volgende waargenomen: D. Tangkahen, D. Kranjie, D. Kalaga, D. Petok Teho en Tangohis.

Het aantal zij-rivieren was aanzienlijker, echter blijven zij nog zeer onbeduidend ten opzigte van hare grootte en lengte. De S. Bangan op den linker oever, is bewoond. De Kahaijan vloeit met groote snelheid, zoodat wij op sommige plaatsen slechts met moeite tegen den stroom konden opwerken. Aan de rantaus heeft hij uitgestrekte karangans van roodachtig geel keizand afgezet, terwijl hij bij den kampong Dorak, die een zindelijk en vrolijk voorkomen heeft, gedurende den Oost-moeson zoo droog wordt, dat men er door kan waden.

De kampongs zijn van geene noemenswaardige grootte en meestal

ontvolkt, terwijl de mannelijke bewoners om de bovengemelde oorzaken afwezig zijn.

Het zoo vaak herhaalde mislukken van den rijstoogst heeft de bevolking van deze gewesten afgeschrikt om aan die kultuur verder eene bijzondere oplettendheid toe te wijden. Thans worden slechts ladangs van geringen omvang bebouwd, terwijl men zich bij voorkeur met den handel in goud, rottan en damar bezig houdt.

In het Maleisch kan men zich hier slechts met de handelaren van Poeloe Petak en van den beneden Kahaijan onderhouden, want de kennis van deze taal is nog niet zoo ver doorgedrongen.

Tegen den avond werden wij door een hevigen orkaan, vergezeld van regenbuijen, overvallen. Dit was na zes dagen de eerste regen.

Rasali. Den 13 November.

De rivier en hare omstreken leveren geene verandering op. Wij leerden de danaus Liang en Bessok en de petoks Gatel en Mirit kennen. De oevers blijven droog; het hout, waarmede zij begroeid zijn, wordt dikwijls afgewisseld door ladangs. Eene menigte *boengoer*-boomen brengen met hunne violet-blaauwe bloesems vrolijke afwisseling en levendigheid in het ernstige duister der bosschen. De kampongs stemmen insgelijks met de bovenbeschrevene overeen. Als eene nieuwe waarneming mag hier aangemerkt worden, dat het aantal trappen, die van den oever naar de rivier leiden, met dat der huisgezinnen overeenkomt, welke de kampong bewonen.

Wij bereikten op dezen dag de eerste versterkte kampong, Kotta Hansa genaamd.

De benteng is uit 30 voet hooge palen van ijzerhout gebouwd, boven welke lange pantars, even als masten, uitsteken, die op hunne toppen uit hout gesneden neushoornvogels met uitgespreide vleugels dragen. Deze beelden dragen somwijlen eenen menschelijken schedel, of rusten daarop. Voor en binnen den benteng staan eene menigte ampatans. De vier door de versterking omslotene woningen staan op 15′ hooge palen; bouwvallige wegen van planken, rustende op nog bouwvalliger stellaadjes, leiden van de eene woning tot de andere en overal door den benteng heen.

De grond is moerassig en stinkt. De heilige *sawang*-plant vindt men in grooten getale gepoot.

De bentengs liggen aan den midden Kahaijan zeer verspreid van elkander, en hun aantal wordt door dat der onversterkte kampongs verre overtroffen. In geval van dreigend gevaar, dienen zij tot schuilplaatsen voor de bewoners der laatstgenoemden, en zij worden derhalve door deze gezamenlijk opgerigt en voor gemeenschappelijke kosten onderhouden.

De bewoners van de kampong Manen, welke wij insgelijks dien dag voorbijkwamen, beweren, dat de sulthans van Madura van eenige hunner voorouders afstammen, die in de monding des Kahaijan door eenen storm overvallen werden en naar de kusten van Madura zijn afgedreven. Uitgehongerd kwamen zij aldaar aan, en vonden bij een volk uit visschers bestaande, een vriendelijk en gastvrij onthaal. Zij vereenigden zich met de dochters van hunne weldoeners, verkregen door hunne geestelijke meerderheid spoedig gezag en werden gehoorzaamd. Hunne afstammelingen weder opperhoofden van het eiland en de stamhouders der latere sulthans. Het merkwaardige van dit verhaal ligt in allen geval in de kennis van het eiland Madura en van zijne regeringsvorm.

Op de zandbanken der rantaus vond ik vrouwen en kinderen bezig met het verzamelen van damar, welken zij, tot aan de borst in het water staande, uit den aangespoelden afval opzochten. De damar wordt hier nooit in zuiver zand gevonden.

Passa Tegara. Den 15 November.

Een dikke mist belette ons vroeg in den morgen te vertrekken.

De topographische gesteldheid van de doorreisde landstreek bleef nog dezelfde; echter is het aantal danaus grooter. Wij zagen er op dezen dag niet minder dan zeven, namelijk : D. Tewa, D. Braiar, D. Patinoe, D. Hongkelle, D. Rawoh, D. Dengang en D. Getas.

Van al hetgeen wij heden hebben opgemerkt, verdient alleen het labeho Karandong en de Baras Besso eenige melding.

Het eerste is eene uitspoeling van den steilen linker oever, terwijl de zoogenoemde Baras Besso uit zijne afbrokselen bestaat, die door den stroom naar den regteroever overgevoerd zijn.

Aangaande den laatstgemelden verhaalt men, dat het als een zeker voorteeken van een goed rijstjaar mag beschouwd worden, wanneer zijne oppervlakte, na afloop van den regen-moeson, met eene laag van bladeren, boomtakken en andere plantgewassen, door de rivier aangespoeld, bedekt wordt gevonden, terwijl in het omgekeerde geval eene hongersnood te wachten is. Indien slechts de eene zijde met afval bedekt is, dan mag zich de landstreek, werwaarts deze zich uitstrekt, in het vooruitzigt van eenen gunstigen oogst verblijden, terwijl in de tegenovergestelde gewesten gebrek zal heerschen.

Buiten twijfel berust dit volksgeloof op de daadzaak, dat bij eene zekere hoogte van den waterstand, die oorzaak is, dat de zandbank met afval bedekt wordt, de omstandigheden voor het opgroeijen der jonge rijstplanten het gunstigste zijn; immers het gedijen van de rijst is zeer afhankelijk van de juiste hoeveelheid water, die zij in de verschillende tijdperken van hare ontwikkeling noodig heeft.

Omtrent den middag heb ik den boven reeds genoemden Raden Singa Pati, opperhoofd van den beneden Kahaijan, ingehaald, en hem het voorstel gedaan van zich aan mijn reisgezelschap aan te sluiten, daar ik veronderstelde dat hij een zekeren invloed bezat, en ik door hem in mijne werkzaamheden kon ondersteund worden.

Hij voldeed gaarne aan mijnen wensch. De Raden Singa Pati behoort onder de schoonste Ngadjoe, die mij ooit onder de oogen zijn gekomen; zijne gestalte is hoog, rank en uiterst welgevormd, de kleur van zijne huid is zeer licht, en de uitdrukking van zijn gelaat is zachtheid en goedaardigheid.

Om 5 uur hadden wij een sterk onweder.

Takolok Tandjong. Den 14 November.

De regen heeft tot laat in den nacht aangehouden, waardoor wij dezen morgen door koude en dikke mist verhinderd werden om vroegtijdig te vertrekken.

De hoogere oevers beginnen zich meer golfsgewijze, dan tot hier toe het geval is geweest, te verheffen, en aan het land een zacht heuvelachtig karakter bij te zetten.

Onmiddelijk boven ons nachtkwartier van den vorigen dag,

komen ook, aan den linkeroever, tegenover den labeho Weringin, de eerste rotsen te voorschijn. Zij bestaan uit kleiachtigen zandsteen; deze steensoort echter wordt spoedig weder verdrongen door de lagen van roodachtige of bonte klei, die wij reeds zoo vaak hebben waargenomen, en die hier ook met afgebrokene lagen van bruinkool doormengd is.

De hoogste verhevenheden, namelijk de beide heuvels B. Hiot en B. Boetan, worden insgelijks weder op den linkeroever aangetroffen.

Overal waar de heuvels zoo duidelijk optreden, dat men den loop hunner ruggen kan onderscheiden, hebben zij eene strekking van het O. Z. O. naar het W. N. W. Het verschijnen van eilanden in de rivierbedding, hetwelk met Poelan, of Ranga Tata, begint, toont insgelijks aan, dat wij het hoogste gedeelte der rivier hebben bereikt, die, gelijk het in Borneo meerendeels het geval is, door een matig hoog heuvelland heenkronkelt, terwijl slechts de bronnen van bergen of bergketens omringd zijn.

Ieder van deze stroomen kan, op eene natuurlijke wijze, gevoegelijk in drie afdeelingen verdeeld worden, namelijk: in den boven-, midden- en benedenloop.

De bovenloop is te rekenen van de bronnen tot aan het inkomen der rivier in de alluviale lage landen. Hij wordt gekenmerkt door de menigvuldige kronkelingen en onregelmatigheden der bedding; watervallen en rotsen zijn hier niet zelden; in het bijzonder echter zijn de uit rolsteenbanken bestaande eilanden aan dit gedeelte eigenaardig. Met een sterken stroom en aangezwollen door menigvuldige en hevige regens, schiet de rivier pijlsnel door het bergland, hare oevers scheurende en alles verwoestende, wat haren loop in den weg staat. Hare golven zijn troebel van slijk en zand, en losgerukte steenmassa's worden over den grond der bedding heengeschoven en voortgerold. De laatstgenoemde leveren de stoffen, waaruit de eilanden van den bovenloop ontstaan.

De kracht van het water kan zulke zware massa's niet dan op een zeer korten afstand voort doen rollen, want iedere oneffenheid van den grond is aanleiding dat een gedeelte der steenen vast gaat zitten. Zoodra dus de rivier het begin der lage landen nader komt en hare daling geringer wordt, zijn de rolstukken meestal vastgezet, en slechts fijn zand en slijk worden naar de lagere streken medegevoerd, alwaar het zand, naar gelang

van de grootte der korrels, nu vroeger dan later, op gepaste plaatsen van den oever of van de rivier-bedding, bezinkt, hetgeen echter zelden in zoo groote hoeveelheid geschiedt, dat de bezinksels aangroeijen tot eilanden. Juist het ontbreken van eilanden daar, waar de rivier door lage landen kronkelt, is het eigenaardige kenmerk van de middelste afdeeling.

In de nabijheid der mondingen verschijnen op nieuw eilanden, dikwijls in groot aantal en van niet geringe uitgestrektheid. Deze zijn moerassig en uit het fijnste slijk gevormd, hetwelk door de draagkracht van het water tot in de zee zoude medegevoerd worden, indien niet juist het opkomen des vloeds en het aandringen der zee tegen de monding dit belette, en het water noodzaakte om een gedeelte van het medegevoerde slijk te laten bezinken en zoo doende deze eilanden te vormen, die op hunne beurt voor de beneden afdeeling der rivier karakteristiek zijn.

Het grootste gedeelte van het slijk wordt echter, wanneer bij de eb het water met snelheid afstroomt, medegevoerd naar de zee, en draagt veel bij tot het ontstaan van die uitgestrekte banken, die, helaas! bij de mondingen aller rivieren van Borneo worden aangetroffen, en die aan handel en regelmatige gemeenschap zoo groote hindernissen in den weg leggen.

Komen wij nu weder terug tot onze waarnemingen van heden. De zandbanken, aan de rantaus aangespoeld, hebben eene groote uitgestrektheid en dringen zoo ver in de rivier door, dat dikwijls slechts een zeer smal vaarwater overblijft.

Ofschoon de oevers hoog en heuvelachtig zijn, en de geheele landstreek in het algemeen hier meer vastheid verkregen heeft, is echter het aantal van moerassige plaatsen en van danaus in de onmiddelijke nabijheid der rivier niet minder, maar integendeel grooter geworden. Wij hebben de volgende danaus aangeteekend: D. Loenas, D. Poenai, D. Handawen, D. Ngadjoe, D. Hambawang.

De zij-rivieren zijn te onbeduidend om hier eene afzonderlijke melding te verdienen; intusschen mag aangemerkt worden, dat hare heuvelachtige oevers met rijke bosschen van ijzerhout begroeid zijn.

De S. Pripi vormt eenen gemeenschaps-weg naar den Kapoeas Moeroeng. Men gaat namelijk, langs hare oevers, gedurende twee dagen over een laag heuvelland, komt vervolgens aan de

DE KOTTA WARINGAN VAN [illegible]

S. Moroi op eene plaats, waar deze rivier reeds begint voor kleine djoekongs bevaarbaar te zijn, en bereikt eindelijk, na 1½ dag, stroom-af varende, den Kapoeas Moeroeng, omtrent twee dagreizen noordelijk van de monding der Mantangai.

Van de verschillende kampongs, welke wij dien dag nog passeerden, is slechts een enkele, de Kotta Toembang Dano, versterkt. Bij de kampong Loenas werd om 10 uren 50m waargenomen.

Barometer 757,98 m. m.
Thermometer 24,8 R,

Tegen den avond hadden wij hevige stortregens, die tot laat in den nacht aanhielden.

Penta Paijang. Den 15 November.

De reis van dezen dag heeft weinig merkwaardigs en nieuws opgeleverd.

In eene diepe bogt van den linkeroever, Talok Marakantong genaamd, waren, door de uitwasschingen, van 1 tot 1½ voet dikke banken van rood of geelachtig bruin gekleurde en vaste klei te voorschijn gekomen, welke geheele stammen versteend hout bevatteden. Op onderscheidene zandbanken der rivier vond ik vrouwen en meisjes bezig met goud uit te wasschen. Zij hadden te dien einde vooreerst de oppervlakte gezuiverd van de grootere rolsteenen, om de laag van fijnere, met kwartszand doormengde, witte rolsteenen bloot te doen komen, in welke het goud gevonden wordt. Het zoogenoemd Kapala Karangan, d. i. «het bovenste eind der rolsteenbank», is, zoo als men gemakkelijk zal beseffen, de voordeeligste plaats voor het uitwasschen van goud. Een werkzaam persoon kan dagelijks ter waarde van een gulden stofgoud verzamelen.

De vischvangst is, naar hetgeen men zegt, in deze streek bijzonder voordeelig. Overal zagen wij langs de oevers stellaadjes hiervoor opgerigt en fuiken gezet. Het meer Loit was het eenigste, dat wij heden zagen, en tevens het laatste, dat langs den Kahaijan verder tegen den stroom op wordt aangetroffen. Ook deze dag eindigde weder met hevige regenbuijen.

Dawa Bijangan. Den 18 November.

Het landschap houdt het eens aangenomen heuvelachtig karakter. Moerassige plaatsen langs de oevers behooren hier tot de zeldzame verschijnselen. Ook de geologische verhoudingen blijven dezelfde; klei en zandachtige bezinksels zijn de gewone vormingen.

Bij den Tandjong B. Boeking vindt men, in de donkere *plastische klei, lagen van bruinkolen, die iets hooger op de rivier in zamenhang doorsnijden en de oorzaak zijn van den kleinen riam Kasintoe, de eerste, welken men, van het Zuiden komende, in den Kahaijan ontmoet.*

Omstreeks het einde van onze dagreis troffen wij in het telok *Pamarit een vrij groot rolsteen-eiland, Paloau Paras Karing genaamd,* aan. Het is door eene uitgestrekte zandbank zoodanig omringd, dat slechts nog de oostelijke zijde voor praauwen open blijft.

De zij-rivieren, ofschoon nog altijd onbeduidend, zijn hier echter reeds eenigzins grooter en rijker aan water, dan de vroeger waargenomene.

De belangrijkste zijn de riviertjes Miwan en Rawi, op den regteroever, die in het heuvelland ontspringen, en eene dagreis ver stroom-opwaarts met kleine djoekongs kunnen worden bevaren.

Heden hebben wij meer bentengs aangetroffen, dan op eenen der voorgaande dagen.

Hun aantal neemt toe naar mate men verder in het binnenland doordringt, en eene menigte voorbeelden bewijzen, dat zij, bij den tegenwoordigen toestand des lands, voor de veiligheid der bevolking noodzakelijk zijn. In deze omstreken zijn intusschen enkele versterkte schuilplaatsen, op geen al te groote afstanden van elkander gelegen, voldoende, terwijl hooger op elk huis met palissaden omringd is.

Op verscheidene rantaus zagen wij kleine kudden tamme buffels, die slechts als slagtvee worden gehouden en tot geen ander gebruik dienen. De kampongs zijn ook hier nog bijkans alleen door vrouwen bewoond, terwijl de mannen voor het meerendeel handelsreizen ondernemen, die in menigvuldige opzigten voor hen nadeelig zijn. Dit is onder anderen ook het geval in de kampong, waar wij heden ons nachtverblijf namen. Ze is van een vrij uitgestrekten benteng omringd, die echter belangrijke

herstellingen moet ondergaan, om aan zijn doel te beantwoorden. Zij bevat vier groote woonhuizen en twee *Tampat*, of *Balai Tomoi*, dat zijn afzonderlijke woningen voor vreemdelingen. Deze zijn voornamelijk voor reizende handelaren bestemd, en meestal niet in de kampongs, maar op eenen meer of minder grooten afstand daar buiten gelegen, ten einde de twisten te vermijden, die uit fouten tegen den adat der kampong-bewoners, waarmede de vreemdelingen meestal onbekend zijn, zouden kunnen voortvloeijen.

Zoodanige inrigtingen zullen wij van hier af meer ontmoeten.

Van de kampong Telok Han en den Tandjong Petoes gaan gemeenschapswegen naar den Kapoeas Moeroeng.

Van beide plaatsen kan men den laatstgenoemden in drie dagen bereiken. Langs den eersten weg komt men bij de kampong Djangkang, en langs den tweeden bij de monding der rivier Tokon, aan den Kapoeas Moeroeng.

Tampang. Den 17 November.

Reeds tegen het einde van onze vorige dagreis merkte ik op, dat zich de heuvels aan den linker oever op eenen grooteren afstand van de rivier verwijderden, en dat de oever, wel is waar, hoog en droog, maar toch vlak was. Hetzelfde werd ook gedurende de dagreis van heden nog lang waargenomen. Later zagen wij de heuvels in de gedaante van lage golven weder digter bij de rivier, welker kronkelingen nu regelmatiger worden en langer de eens aangenomene rigting volgen.

In de uitgespoelde, van steile wanden omringde bogten komen lagen van blaauwe en grijze plastische klei te voorschijn, die bruinkolen insluiten, en van een conglomeraat, uit kleine kwartsrolsteenen bestaande, bedekt zijn, waarop weder eene laag van geel leem rust.

Ook dezen dag hebben wij weder onderscheidene kleine watervallen ontmoet, gevormd door lagen van bruinkolen, die dwars door de rivier gaan.

De hier waargenomene bruinkolen laten den overgang van het hout tot de moerkool, die bijkans geene plantenstructuur meer vertoont, zeer duidelijk onderscheiden. De verandering geschiedt van buiten naar binnen. De gelijkvormigheid der massa verschijnt

het eerst op de dwarssnede, terwijl aan de lengtesnede nog de houtstructuur waargenomen wordt. Is de verandering nog meer gevorderd, dan vertoont zich ook de parellelopipedische doorkloving.

Op vele plaatsen der menigvuldige zand- en rolsteenbanken waren vrouwen bezig met goud uit te wasschen. Zilveren en koperen munten zijn hier niet meer gangbaar; daarentegen dienen goudzand en andere voortbrengselen van het land tot middelen van ruiling.

In de bouworde begint hier de Ot-Danomsche stijl te heerschen. De huizen zijn lang, bedekt met daken van trapezischen vorm, rusten op palen, zijn slechts van weinige zeer kleine vensteropeningen voorzien, en door middel van planken of vlechtwerk van bamboes, of ook met boomschors, gesloten.

De kampong Tampang is eene van de grootste, en buiten twijfel de zindelijkste en best onderhoudene, die wij tot hier toe langs den Kahaijan hebben aangetroffen. Zij bestaat uit een enkel, 560 voeten lang, huis, rustende op 20 voet hooge palen, en is met een paalwerk van gelijke hoogte omringd, zoodat het huis boven de versterkingen uitsteekt. De vloer van het gebouw strekt zich uit tot aan den rand der palissaden, en vormt rondom het huis eene breede gaanderij, die tot verschillende doeleinden gebruikt wordt. De wanden zijn van planken, terwijl het dak uit boomschors bestaat. Binnen het paalwerk leiden trappen tot de woningen der verschillende familiën. Onder het huis staan de rijstschuren, de stellaadjen voor de rijstblokken enz. Voor het huis bevinden zich aan twee zijden ruime plaatsen, die van gras gezuiverd en zeer zindelijk gehouden zijn. Verder vindt men aldaar twee groote balais, tot vergaderplaatsen der kampongbewoners en tot verblijf der vreemdelingen bestemd. Bij elk van beiden bevindt zich buitendien nog eene kleine smederij. Het binnenste der familie-woningen is zindelijk en in kleinere afdeelingen verdeeld, die tot slaapvertrekken dienen. Dikwijls ziet men ook nog onder het dak kleine beschotten, bestemd voor bedsteden. Tusschen de palissaden van den benteng en op de voorplaats zijn Ampatons opgerigt.

Deze kampong staat onder de bevelen van het hoofd Awat, een levendig en verstandig, maar niet bijzonder van liefde tot het Gouvernement bezield man, ofschoon hij zich tegen mij zeer welgezind betoonde. De oorzaak zijner ontevredenheid met de

Regering is in de geringe bescherming te zoeken, welke de volkstammen van den boven Kahaijan tegen de kwaadwillige handelingen van Tomonggong Soerapati van Siang Moeroeng te beurt valt; eene bescherming, die hun herhaalde keeren beloofd is geworden, mits zij door regelmatige betaling van hoofdgelden hunne onderdanigheid aan het Gouvernement toonen wilden. De betaling der schatting werd aangenomen, maar de bescherming hunner regten en hunner veiligheid is hun volstrekt nog niet verleend geworden. Men is derhalve tot het besluit gekomen om de verbinding met het Gouvernement vooreerst af te breken, en het betalen der hoofdgelden te staken.

Ik heb, met vrij goed gevolg, moeite gedaan om redenen van verontschuldiging bij te brengen, waarom de ontvangene beloften, tot nog toe onvervuld zijn gebleven; de gemoederen werden gerust gesteld, en de hoop op spoedige verbetering hunner maatschappelijke zamenleving, die ik wist op te wekken, veroorzaakte hun een klaarblijkelijk genoegen; men beloofde mij, zich in het vervolg aan geene ongehoorzaamheid tegen het Gouvernement schuldig te zullen maken en de achterstallige hoofdgelden te betalen.

Hier ontving ik de tijding, dat de Tomonggong Toendan, opperhoofd der Ot-Danoms en hoofd van Kahaijan Oeloe, dien ik uit hoofde van verschillende zaken en speculatiën bijzonder belang had te ontmoeten, met een groot gedeelte zijner familie naar den Kapoeas Moeroeng was gegaan, en aldaar tot het begin van den rijstoogst, dus nog omtrent $2\frac{1}{2}$ maanden, zoude vertoeven. Ik had dierhalve geene andere keuze, dan om zelf de landreis naar den Kapoeas Moeroeng te ondernemen, om den Tomonggong Toendan op te zoeken en hem over te halen om spoediger naar huis terug te keeren.

Mijn plan moest met groote voorzigtigheid ten uitvoer gebragt worden, omdat tegenwoordig in de landstreken, door welke onze weg ging, vele Ngaijaus zich ophielden. Mijne reismakkers van Poelo-Petak werden toen reeds met schrik en vrees vervuld.

Tampang. Den 18 November.

Deze dag verliep onder voorbereidingen tot de aanstaande landreis. De wapenen werden in orde gebragt en de goederen uit de praauwen naar de kampong gevoerd, om aldaar aan het hoofd Awat in bewaring te worden gegeven.

Njakattan aan de S. Koron. Den 19 November.

Bij ons vertrek, 's morgens te 6 uur, was het weder koud en mistig. Wij voeren 1½ Engelsche mijlen ver den Kahaijan op, om de monding van de S. Koron te bereiken, langs welke de voornaamste gemeenschapsweg tusschen de boven-afdeelingen van den Kapoeas Moeroeng en van den Kahaijan leidt.

De Kahaijan was gedurende den nacht door aanhoudenden regen aanmerkelijk gerezen en stroomde met groote snelheid.

Ofschoon de S. Koron eene dagreis ver met kleine djoekongs bevaarbaar was, vond ik het evenwel, uit hoofde van de vele pakkaadjes en van het groot aantal mijner reismakkers, doelmatiger om den landweg te kiezen, die onmiddelijk bij de monding van de Koron begint, en langs hare oevers heenloopt. Deze weg snijdt de menigvuldige kronkelingen der rivier af, en men bereikt langs denzelven den Njakattan omtrent een uur vroeger, dan te water; maar hij is ook veel moeijelijker, want de reiziger is genoodzaakt om negen malen door de Koron en door verscheidene van hare zij-rivieren heen te waden.

Daarenboven is de landweg bij hoog water onbruikbaar; de rivier wordt dan zeer diep en stroomt met groote snelheid. Evenwel is hij in vergelijking van andere, die ik op Borneo afgelegd heb, nog vrij gemakkelijk te noemen, want hij gaat bijna geheel over een zacht golfsgewijs verheven terrein. Slechts in het begin gaat hij steil naar de hoogte, terwijl hij op andere plaatsen, namelijk in de diepte tusschen de heuvels, moerassig is. Alles is bedekt met bosschen; nergens ontwaart het oog een enkel spoor van vroegere bebouwing. Hoog woud wordt afgewisseld door bamboesbosschen. Wij kwamen eenige kleine karavanen tegen, bestaande uit bewoners van den Kahaijan, onder welke ik verschillende personen ontmoette, die ik op mijne reis door het Siangsche reeds had leeren kennen.

Vrij vermoeid bereikten wij eindelijk omtrent 4 uren den Njakattan.

Onder *Njakattan* begrijpt de Ngadjoe hetzelfde, dat men in andere streken van Borneo *Toengaran* noemt, namelijk de plaats, waar eene rivier verlaten, en vervolgens de landreis aangenomen moet worden.

Aan den Njakattan vonden wij verscheidene, op hooge

palen staande loodsen, waarin de reizigers den nacht doorbrengen. Een vervallen paalwerk omringt haar. Het geheel bestaat uit de bouwvallen van een dorp, welks bewoners nog niet lang geleden door eenen Assan aangevallen en vermoord zijn geworden.

In de nabijheid zijn aan de steile hellingen der heuvels eenige ladangs, door inboorlingen van de S. Taran aangelegd.

Onder de loods vonden wij een groot aantal praauwen bewaard, behoorende aan de bewoners van den Kahaijan, die op hunne reis naar den Kapoeas Moerong deze plaats langs de S. Koron bereikt hadden.

Omtrent den avond kwamen wij allen in ons hoog en luchtig verblijf bijeen, stopten de gaten van het zeer bouwvallige dak toe, ten einde ons tegen het indringen van den regen te beveiligen, en hielden de wapenen gereed, om ons bij eenen mogelijken aanval te verdedigen.

Van de monding der S. Koron tot aan den Njakattan volgden wij in het algemeen eene O. N. oostelijke rigting.

Kampong S. Sakkoi. Den 20 November.

De nacht verliep in ongestoorde rust. Een heldere maneschijn verkreeg spoedig de overhand over den regen, en de doodsche stilte, die den schoonen nacht beheerschte, werd slechts door het melancholisch geschreeuw der uilen en door het zachte geklots der baren afgebroken.

Een gedeelte van onze dagreis ging nog langs de bedding van de S. Koron, tot aan den voet des B.-Ambons, waar zich de rivier in hare onbeduidende brontakken splitst.

De twee terrassen tot aan de kruin van den berg, die eene hoogte van 700′ boven de oppervlakte der zee bereikt, werden spoedig beklommen.

De B. Ambon vormt benevens de bergen, die zich in het Noorden en Zuiden aan hem sluiten, de waterscheiding tusschen den Kahaijan en den Kapoeas Moerong. Aangaande zijne geologische gesteldheid, bestaat hij uit een zachten, veel klei inhoudenden zandsteen. Aan den overkant vonden wij de bronnen van de Pentaijan, wier loop wij volgden. De bedding dezer rivier is aangevuld met spierwitte kwartsrolsteenen. Onze weg bragt ons spoedig uit de wildernis der bosschen in de bebouwde,

heuvelachtige omstreken van de kampong S. Sakkoi. Van hier heeft men een schoon gezigt op de kampong en in het N. ten W. op den B. Merimang, een steilen berg van omstreeks 1000′ hoogte. De gemelde kampong bereikten wij, van den Njakattan af eene N. oostelijke rigting volgende.

Eene van de belangrijkste bezigheden der hier woonachtige inboorlingen is het goudwasschen. De geheele omstreek is bezaaid met goudmijnen, die uit gelijkzijdig of langwerpig vierkante, of somtijds ook uit langwerpig ronde, loodregte putten (*Schachten*) van verschillende diepte bestaan, naarmate de goud houdende laag meer of minder diep onder de oppervlakte gevonden wordt. De putten zijn zeer digt naast elkander aangelegd, en het zand wordt er op eene onregelmatige wijze uitgehaald, zoodat op het laatst, links en regts, onderaardsche verbindingen ontstaan, of, beter gezegd, de putten beneden uitkomen in eene gemeenschappelijk ruimte, gevormd door het wegnemen van de goudhoudende laag. Al deze putten en holen zijn door geenerlei houtwerk geschraagd, en derhalve gebeurt het dikwijls, dat zij instorten, waarbij somwijlen de werklieden het leven verliezen. Het uitgraven der putten is het werk van de mannen, terwijl het ontginnen van het zand en het uitwasschen van het goud aan de vrouwen en meisjes overgelaten wordt. De putten gaan vooreerst door eene 4 tot 8 ja 10 voet dikke laag van geelachtig leem, onder welke het witte keizand gevonden wordt, dat eene hoogte van ½ tot 2 voet bereikt, en vooral in de benedenste lage rijk aan goud is. Daar onder vindt men dorre, grijze, vaste potaarde. Het ontgonnen goud wordt in eene naburige rivier gewasschen. Van waterleidingen hebben de inboorlingen geen denkbeeld, en kunnen derhalve de goudhoudende laag slechts dan met voordeel ontginnen, wanneer zij in de nabijheid van loopend water gevonden wordt. Overigens is de grond zoo rijk aan goud, dat een werkman per dag 1 à 2 gulden van dit edele metaal kan uitwasschen.

De kampong Sakkoi, een benteng, telt eene bevolking van 500 zielen, die in huizen van boomschors, met sirappen gedekt, wonen. Zij behooren tot den stam der Ot Danom en hielden zich vroeger in de bergen bij de bronnen des Kahayans op, doch moesten, ten gevolge van vaak herhaalde Ngaijaŭ-aanvallen, hunne woonplaatsen verlaten, en hebben zich hier weder gevestigd. Ten opzigte van hunne uitspraak, zoo als ook van hunne kleeding en fatsoe-

nering, stemmen zij veel overeen met de bewoners van Siang.

De armsieraden der vrouwen zijn ook gelijk aan die van Siang of van den Kahayan. De saloi wordt vastgehouden door eenen rood geverwden lintong of door kettingen van geel koper. Het bovenlijf der vrouwen is of in het geheel niet bedekt, of zij dragen buisjes van blaauw katoen met roode randen uit gebatikte boomschors vervaardigd, gelijk die in het Siangsche. Hare oorlellen zijn doorstoken, en worden door middel van houten schijven uitgerekt. Om den hals dragen zij lameangs, gelijk de vrouwen aan den Kahayan, en dikwijls zijn zij, zóo als de Siangsche vrouwen, op de scheenen getatoeëerd. — De mannen zijn minder digt en menigvuldig getatoeëerd, dan die van den Kahayan, en velen zijn zulks in het geheel niet.

De lans, de panang of de mandau en de blaaspijp zijn hunne voornaamste wapenen. Het schild is minder algemeen in gebruik.

Ook hier heerscht een groot gebrek aan rijst. De gantang, vier chineesche kommen (*mangkok*) inhoudende, wordt met goud ter waarde van 60 cents betaald. Tegenwoordig is de djagong het voorname voedsel van het volk.

Weinige dagen geleden waren door het instorten van eene goudmijn twee vrouwen bedolven geworden, waardoor aan de kampong *Pamali* was opgelegd, d. i. zij was gedurende een' zekeren tijd voor vreemdelingen ontoegankelijk verklaard. Nadat ik echter de bewoners van mijne komst verwittigd en de afgevaardigde mannen, die mij te gemoet kwamen, aan het verstand gebragt had, dat het Pamali op eenen orang Wolanda niet mogt toegepast worden, werd ik bereidwillig binnen gelaten; eene toegevendheid, die ik met glaskoralen en met een paar rollen tabak beloonde. De inboorlingen bekeken mij nieuwsgierig; de vrouwen toonden zich niet schuw of vreesachtig.

Hier ontving ik de zekere tijding, dat de Tomonggong Toendan zich te Toemoerongoi aan den Kapoeas Moeroeng ophield. Ik schreef hem eenen brief, ten einde hem te verwittigen, dat ik morgen in die kampong zoude komen.

Toemoerongoi aan den kapoeas. Den 21sten November.

De nacht was verschrikkelijk door eenen hevigen orkaan. Het geraas van den donder werd verdoofd door het gedruisch der

menigvuldige regenvlagen en door het gehuil van den storm, die met verbazende woede door woud en gebouwen heen loeide. Het onweder, dat alle bewoners van de kampong van hunne nachtrust beroofde, hield aan tot tegen het krieken van den dag.

De reis van Sakkoi naar den Kapoeas Moeroeng was meer vermoeijend, dan eene van onze voorgaande dagreizen. Wij moesten meerdere en hoogere heuvels en bergen overklimmen dan vroeger. Hieruit blijkt, dat het hoogste gedeelte van het terrein tusschen den Kapoeas Moeroeng en den Kahaijan niet in de waterscheiding, maar digter bij de eerstgenoemde rivier ligt.

De bergen, over welke wij heden kwamen, en van welke de 1200 voet hooge Riwoet de aanzienlijkste is, vormen de waterscheiding tusschen de rivieren, die zich in de Taren storten, en de onmiddelijke zijtakken van den Kapoeas Moeroeng.

Tusschen de heuvels, in de dalen en de ketelvormige diepten, moesten wij dikwijls aanzienlijke waterplassen, die het land in meeren of moerassen herschapen hadden, oversteken, hetgeen op drijvende of vast liggende boomstammen geschiedde. Wáár deze hulpmiddelen ontbraken, waren wij genoodzaakt tot aan de borst in het water te gaan, en, met de voeten diep in den modder zakkende, door de plassen heen te waden. Zoodanig was de gesteldheid van het terrein, vooral op de eerste helft van onzen weg, tot aan den G. Riwoet (*Windberg*). Op de tweede helft ontmoetten wij snel vloeijende bergstroomen, die door den regen gezwollen waren en slechts met groot gevaar gepasseerd konden worden. De belangrijkste van deze laatste was de Mohing. Langs de oevers van allen bemerkten wij eene menigte gedeeltelijk reeds «afgebouwde» (d. i. zulke, waarin niet meer gewerkt wordt), gedeeltelijk nog voortdurend bewerkte goudmijnen.

Des namiddags om 3 uren hadden wij, van de kampong Sakkoi af in eene Noordoostelijke rigting reizende, den Kapoeas bij de kampong Toembang Mohing bereikt. De breedte van den Kapoeas Moeroeng bedroeg hier slechts de helft van die des Kahaijan aan de monding van de Koron.

De kampong Mohing, zoo als ook de verder beneden nog te noemen kampong Toemoerongoi, zijn beiden uit de beschrijving van den Kapoeas Moeroeng reeds bekend. De inwoners van eerstgemelde vonden wij in vrolijke bedrijvigheid, gedeeltelijk met het herstellen van hunne woningen en van den benteng,

gedeeltelijk met het bouwen van djoekongs of met het droogen van padi bezig. Verscheidene groote, uit ijzerhout zeer stevig en smaakvol bewerkte handelspraauwen, de voortbrengsels van de nijverheid der hier wonende inboorlingen, lagen voltooid op den oever.

Voorloopig van een kleine, aan den oeverkant opgerigte balai bezit nemende, zond ik mijnen reismakker, den Tomonggong Djaja Negara, vooruit naar Toemoerongoi, ten einde den Tomonggong Toendan, het rijke en gevreesde Opperhoofd der Ot-Danoms, van mijne aankomst te Mohing te verwittigen.

Mijne afgevaardigden waren nog niet in de praauw gestapt, toen Toendan reeds verscheen om mij naar Toemoerongoi af te halen.

Na de gewone begroetingen en pligtplegingen stapte ik met de beide Tomonggongs in eene groote praauw, en voer de rivier opwaarts naar Toemoerongoi.

Het karakter der van den Kahaijan tot den Kapoeas Moeroeng doorgereisde gewesten is hetzelfde als hetgeen op eenen grooten afstand naar het Zuiden en naar het Noorden in de landstreek heerscht, die beide rivieren van elkander scheidt. Het terrein bestaat namelijk uit heuvels, over welke, op eene soortgelijke wijze als de bergen Ambon en Riwoet, enkele hoogere punten uitsteken.

Tegen het Zuiden eindigt dit terrein langzamerhand in vlakten en laaglanden, terwijl het zich tegen het Noorden meer ontwikkelt, heuvels en bergen aanzienlijker hoogten bereiken, en zich eindelijk aan het bergland sluiten, hetwelk de hoofdwaterscheiding tegen het Westen en Zuiden uitmaakt.

Toemoerongoi aan den Kapoeas Moeroeng,
Den 22sten November.

De Tomonggong Toendan is een klein, maar krachtig gebouwd man van zekeren leeftijd. Zijne scherp geteekende gelaatstrekken hebben eene uitdrukking van kracht, overleg en slimheid; vooral echter zijn deze hoedanigheden van den man in de kleine, gedurig pinkende, van zware wenkbraauwen overschaduwde oogen te lezen.

Voor het overige is hij onaanzienlijk en zeer onzindelijk. Eene menigte lameangs en vijf zware en kostbare *sentagei* (d. i. gouden halve manen) hangen om zijnen hals tot op de borst naar beneden. Hij is fraai getatoeëerd en draagt armringen van spiraalvormig gebogen koperdraad. Zijne haren zijn niet gekamd, maar verward, en worden door middel van een vuilen hoofddoek zamengehouden. Behalve eenen Melahoeischen tjawat, die om de lendenen vastgemaakt is, gaat hij meestal naakt; bij gelegenheid van mijne aankomst echter droeg hij nog een afgesleten buisje van zwart laken.

Het voornaamste oogmerk van zijne reis hierheen was, gelijk hij voorgaf, behalve het zoogenoemde *singer* (eene bezigheid, die wij later zullen leeren kennen), het afhalen van eenige, naar zijn zeggen met hem verwante, vrouwen van zijnen gezworen vijand, den Tomonggong Soerapati, welke vrouwen uit hoofde van slechte behandeling van dezen weggeloopen waren.

Dit doel was bereikt, en de Tomonggong Toendan stond reeds op het punt om naar den Kahaijan terug te keeren, toen een gezantschap met eene slavin (*bätang orang*) van den Tomonggong Karta Negara van Tatalohong, dien wij insgelijks reeds kennen, aankwam, ten einde hem een vredesverdrag aan te bieden. Door de onderhandelingen hierover, die gisteren bij mijne aankomst reeds druk aan den gang waren, werd zijn vertrek van hier nog meer vertraagd.

De Tomonggong Toendan is genegen om met het gemelde hoofd van Siang een verbond te sluiten, te meer daar zich deze aan de verstoring der algemeene rust slechts weinig heeft schuldig gemaakt. Daarentegen zijn het voornamelijk de Tomonggong Soerapati en een neef van dezen, Mandir Anom, die door hun vijandig gedrag den haat der Ot-Danoms tot zich hebben getrokken. Enkele leden van het bovengemeld gezantschap gaven niet onduidelijk te kennen, dat de beide laatstgenoemden, die niet slechts aan den Tomonggong Toendan, maar ook aan vele, ja aan alle, Ot-Danomsche kampongs van den boven Kahaijan en diens zijrivieren groote beleedigingen hadden toegevoegd, insgelijks niet ongenegen waren om zich mede aan het prijzenswaardig voorstel van den Tomonggong Karta Negara aan te sluiten. De Tomonggong Toendan was derhalve van plan om eerst alle vertegenwoordigers der van wraak blakende kampongs te vergaderen

om hunne gevoelens te vernemen, voor dat hij tot de beslissing der zaak zoude overgaan.

De bovengemelde *batang orang* (d. i. *het stuk mensch*, of *menschelijk ligchaam*; welk eene onwaardige benaming voor een wezen van ons geslacht!) zal echter door de beleedigde partij, als zoenoffer voor de door de Siangers vermoorde Ot-Danoms, worden geslagt.

Daar het einde van deze onderhandelingen nog zeer kon vertraagd worden en mijn tijd niet gedoogde om lang aan den Kapoeas Moeroeng te vertoeven, zoo maakte ik den Tomonggong Toendan met de bedoeling van mijne reis naar deze plaats bekend; verklaarde hem, dat ik over verschillende zaken in zijne kampong aan den Kahaijan met hem wenschte te spreken, en drong er sterk op aan, dat hij mij zoo spoedig mogelijk daarheen zoude volgen. Hij verzocht een uitstel van acht dagen, welke tijd toereikende zoude wezen om ten minste de kampongshoofden van den boven Kapoeas Moeroeng te vergaderen. Dit werd hem toegestaan; ik zelf echter nam het besluit om reeds morgen naar den Kahaijan terug te reizen.

Inderdaad kwamen reeds dienzelfden dag de vertegenwoordigers der bewoners van de Sirat, die tegen de Siangers het meest verbitterd zijn, hier aan. De laatstgenoemden trokken zich bij derzelver aankomst in een hun aangewezen huis terug. De spreker van den kampong Mehiak, vermaard door zijne persoonlijke dapperheid en aanvoerder in den strijd, een man, die met eigene handen, naar hetgeen men zegt, 115 menschen geveld heeft, vervoegde zich tot hen. Verschrikt door zijn onverwacht verschijnen grepen zij hunne wapenen en wilden hem aanranden. Hij echter trad bedaard en moedig in hun midden, verklaardde hunne uitdaging te zullen aannemen en eischte hen op om hunnen aanval ten uitvoer te brengen, bijaldien zij «zonen van mannen» waren. Werkelijk zoude het tot een gevecht gekomen zijn, indien ik en de Tomonggong Toendan niet spoedig genoeg tusschen de beide partijen waren getreden en haar tot bedaren hadden gebragt. Dit voorval echter, benevens andere opmerkingen, die ik gelegenheid had te maken, doet mij gelooven, dat de onderhandelingen tot geene degelijke uitkomsten zullen leiden. In het geheel genomen is het mij niet klaar gebleken, of de Siangers niet misschien uit gansch andere redenen, zoo als b. v. om het verblijf der gevluchte vrouwen van den To-

monggong Soerapati op te sporen, of om de gezindheid der Ot-Danoms te bespieden, naar den Kapoeas Moeroeng zijn gekomen.

De uitnoodiging om de vrouw van den Tomonggong Toendan te komen bezoeken, werd met genoegen door mij aangenomen. Ik begaf mij tot haar, en vond in haar eene nog jeugdige vrouw van eene sierlijk gevormde ligchaamsgestalte en van een goed voorkomen, die mij haren fraai gewelfden boezem en hare ranke middel onbedekt te zien gaf, en zich onbeschroomd, op eene vriendelijke en levendige wijze, met mij onderhield. Bij deze gelegenheid kreeg ik tevens de drie vrouwen van den Tomonggong Soerapati te zien, die ik mij van mijn verblijf te Bahan nog wel herinnerde. Zij zagen er zeer vermagerd, uitgehongerd en ongelukkig uit, en hebben zonder twijfel op hare vlugt hierheen de grootste ontberingen moeten verduren.

Kampong Sakkoi, den 23sten November.

Om 8 uur begonnen wij onze terugreis naar den Kahaijan, denzelfden weg kiezende, langs welken wij gekomen waren.

Sedert eenige dagen had het niet geregend, de wegen waren derhalve drooger en de waterstand der rivieren was merkelijk veel verminderd, hetgeen van eene schielijke afstrooming getuigt.

In de kampong Sakkoi had ik mij voor de tweede keer over een zeer vriendelijk onthaal te verheugen, en ontving daarenboven nog een geschenk van vruchten en van verschillende eetbare wortelen. Mijn kleine, langharige patrijshond werd de lieveling der vrouwen, die hem gelijk een klein kind omhelsden en zoenden. Zij hielden hem in het begin voor een jongen stier, tot dat andere, daartegen opkomende, hem voor een jongen bok verklaarden. Slechts door herhaalde verzekeringen waren zij eindelijk te overtuigen, dat zij eenen hond voor zich hadden.

Om het karakter der bewoners van deze kampong te kenschetsen verdient nog aangemerkt te worden, dat zij van zeer vredelievenden aard zijn. Zij zijn er niet op uit om hoofden af te snijden, en de slechte gewoonte van slaven te slagten heerscht bij hen in geen zoo groote mate, als bij anderen hunner stamgenooten.

EEN BILIANFEEST DER DAYAKKERS VAN SOENGIE PATTAY.

Tampang, den 24sten November.

Om zeven uur zette ik, onder salutschoten der vriendelijke bewoners van Sakkoi, mijne reis naar den Kahaijan voort. Grooten en kleinen verzamelden zich allen voor de benteng, of op de borstwering er van, en riepen mij nog lang hunne zegenwenschen voor eene gelukkige reis achterna.

Op de kruin van den Ambon werd ik op eenen damarboom oplettend gemaakt, die voor heilig gehouden wordt. Eene groote kogelvormige massa van witten dammar, die digt aan den top van den boom uitgevloeid is, mag derhalve niet afgenomen worden, maar dient den reiziger als een orakel, en is met honderde pijlen, uit blaaspijpen geschoten, bedekt. Het bijgeloof zegt, dat diegene, welke de damarmassa driemaal mist, arm en ongelukkig zal worden, terwijl de gelukkige schutter het heugelijk vooruitzigt op het bezit van rijkdommen mag wegdragen. Ook ik ondervroeg het orakel met mijn dubbelgeweer en schoot twee kogels door de damarmassa heen.

Wij bereikten den Njakattan nog in tijds om eenige praauwen van den Tomonggong Toendan in het water te laten glijden en onze reis naar den Kahaijan langs de Koron te kunnen vervolgen. Het hoofd Awat was over mijne aankomst te Tampang hartelijk verheugd, en ik had op mijne beurt het genoegen van de hier achtergeblevene reismakkers in goeden welstand en mijne goederen in de beste orde terug te vinden. Awat besloot in zijne blijdschap om mijne gelukkige terugkomst den volgenden dag door een feest te vieren.

Tampang, den 25sten November.

Gedurende den nacht hadden wij hevigen regen, ten gevolge waarvan de rivier aanmerkelijk rees.

Eene der van Toendan geleende praauwen werd door het water medegevoerd en niet terug gevonden.

Het afgesproken feest werd werkelijk ten uitvoer gebragt. Zes Belians en één Bazir moesten het door hunne gezangen, die voor het meerendeel uit lofliederen op mijne persoon bestonden, verheerlijken. De in menigte gebruikte toewak miste zijne uitwerking niet, want omtrent den middag heerschte reeds algemeene

beschonkenheid. De boven gemelde Bazir maakt eene prijzenswaardige uitzondering op andere personen van zijnen stand, want hij geeft zich niet over aan onnatuurlijke liefde, maar brengt in tegendeel al zijne have aan de gunstbewijzen der Belians ten offer. Hij is slechts gedeeltelijk als eene Belian gekleed, maar slaat de katampang en is voorzanger.

Tampang, den 26sten November.

Deze dag werd tot het op de kaart brengen der gemaakte opnamen besteed.

Tegen den avond was ik in de gelegenheid om bij eenen handelaar eene groote hoeveelheid goudzand van den boven Kahaijan te zien. Ik merkte op, dat het edele metaal in fijne blaadjes, schubjes of schilfertjes, en in korrels en draden gevonden wordt; evenwel vindt men er ook grootere, ronde en onregelmatig puntige stukken onder. Men beweert, dat aan eenige zijrivieren, voornamelijk aan de Maratja nog grootere stukken gevonden worden, en dat massa's van 3 tot 4 kubiek duimen inhouds, niet tot de zeldzaamheden behooren.

Tampang, den 27sten November.

Dezen dag hield ik mij, even als den vorigen, met het bijwerken van mijne kaart onledig.

De Tomonggong Toendan is heden reeds aan den Kahaijan aangekomen, maar heeft, zonder mij te spreken, zijne reis verder langs de rivier naar zijne kampong voortgezet, ten einde, naar zijn zeggen, eenige voorbereidingen voor mijne ontvangst te maken.

Tampang, den 28sten November.

Ik ging voort met het op de kaart brengen van mijne opnamen.

De hooge waterstand en de snelheid, waarmede de rivier afstroomt, bewijzen, dat het in de bergen aan de brontakken van den Kaijahan sterk en aanhoudend heeft geregend.

Hier hebben wij ons slechts over hevige regenbuijen gedurende de nachten te beklagen, terwijl over dag de zon schijnt, of de lucht met cumuli betrokken is. Ten opzigte van den waterstand

kan men hier in den loop van een jaar een verschil van 25' waarnemen. Het hoog en laag water wisselen dikwijls zeer schielijk met elkander af. Bij hoog water gedoogt de snelheid van den stroom niet om met groote praauwen de rivier op te varen; dit is zelfs bij middelmatigen waterstand, uit gelijke oorzaak, nog zeer bezwaarlijk.

Behalve den sterken afloop des waters, zijn het ook nog de dwarrelstroomen, die de reis gevaarlijk maken. De gemeenschap met de bovenstreken wordt in zulke gevallen slechts door middel van kleine praauwen onderhouden.

Het hoofd Awat verzocht mij om aan zijne kampong een *Sakki* te schenken, zeggende, dat ik de eerste blanke was, die den Kahaijan tot op deze hoogte bereisd had, en dat ik derhalve door het geven van een *Sakki*, d. i. eene zekere som gelds, het volk in de gelegenheid moest stellen om hunne blijdschap over mijne komst door een feest aan den dag te leggen, strekkende dit tevens om zich naauwer en naauwer met hen te verbinden.

Daar ik vernam, dat het geven van een Sakki van hoogere aan lagere personen werkelijk hier adat is, voldeed ik aan den wensch van Awat, en liet hem *f* 50 uitbetalen, ten einde hij met de zijnen een feest zoude vieren.

Van een' Poeloe-Petakschen handelaar kocht ik 200 gantangs slechten Negararijst voor *f* 48. De hier gebruikelijke gantang bevat slechts vijf Chinesche kommen (*mangkok*).

Tampang, den 29sten November.

Het afgesproken feest van gisteren werd nu gevierd. De hoofden uit de omstreken en de hier aanwezige *Tomoi* waren er toe uitgenoodigd. Des morgens vroeg werd reeds een groot varken geslagt. Het bloed er van werd naar de ladangs en naar de goudhoudende karangans gebragt, ten offer voor de Hantoes, die deze plaatsen bewonen, en tot zegen voor den arbeid der menschen. De inboorlingen besmeerden elkander onderling het lijf met het bloed, en wenschten elkander geluk en voorspoed als een gevolg van mijne komst te dezer plaatse. Gewoonlijk wordt deze dienst door den feestgever aan de mannelijke en vrouwelijke gasten bewezen. *Ook ik moest het mij laten welgevallen, dat mijne borst*

onder de zegenwenschen der hoofden met het bloed van het varken besmeerd werd.

Nadat reeds het maal genuttigd was en de toewak begonnen had de hersenen van zijne vereerders te verwarren, begaf ik mij tot het genoegen der gasten in de vergadering. Ook heden mogten de Belians, aangevoerd door den Bazir, niet ontbreken. Zij hadden hare plaatsen langs de eene zijde van het vertrek op eene bank, terwijl de voornaamste leden van het gezelschap op gongs voor de Belians zaten, om in de gezangen van dezen mede geprezen en verheerlijkt te worden. Algemeene beschonkenheid heerschte spoedig in de vergadering, en vele belagchelijke voorvallen hadden, vooral met de beschonkene Belians, plaats.

Het water is steeds wassende, heeft reeds den hoogen rand van den oever bereikt, en is dus gedurende mijne aanwezigheid hier ter plaatse 12 voet gerezen.

Tampang, den 30sten November.

Het water is nog altijd rijzende; de rivier is buiten hare oevers getreden en stroomt in wilde beken over het land heen.

Men is bevreesd voor de rijstvelden.

De reizende inboorlingen trekken van dezen hoogen waterstand partij, om in kleine schuiten over het overstroomde land de kronkelingen der rivier af te snijden.

Balai Tomoi, den 1sten December.

Na lang genoeg in de kampong Tampang vertoefd te hebben, verliet ik die heden, om mij met het geheele reisgezelschap naar den Balai Tomoi te begeven, die weinige kronkelingen der rivier verder noordelijk gelegen is, hopende aldaar, gedurende het wachten op eenen voor het reizen meer gunstigen waterstand, misschien eenige nieuwe berigten over volk en land van de handelaren te kunnen inwinnen. Tot ons genoegen begint het water reeds heden weder te zakken. Volgens de tegenwoordige politieke verdeeling van den Kahaijan vormt de kampong Tampang, gelijk wij boven reeds hebben aangemerkt, de noordelijke grens van den midden Kahaijan. De bevolking van dit distrikt is in de verschillende kampongs op de hieronder volgende wijze verdeeld.

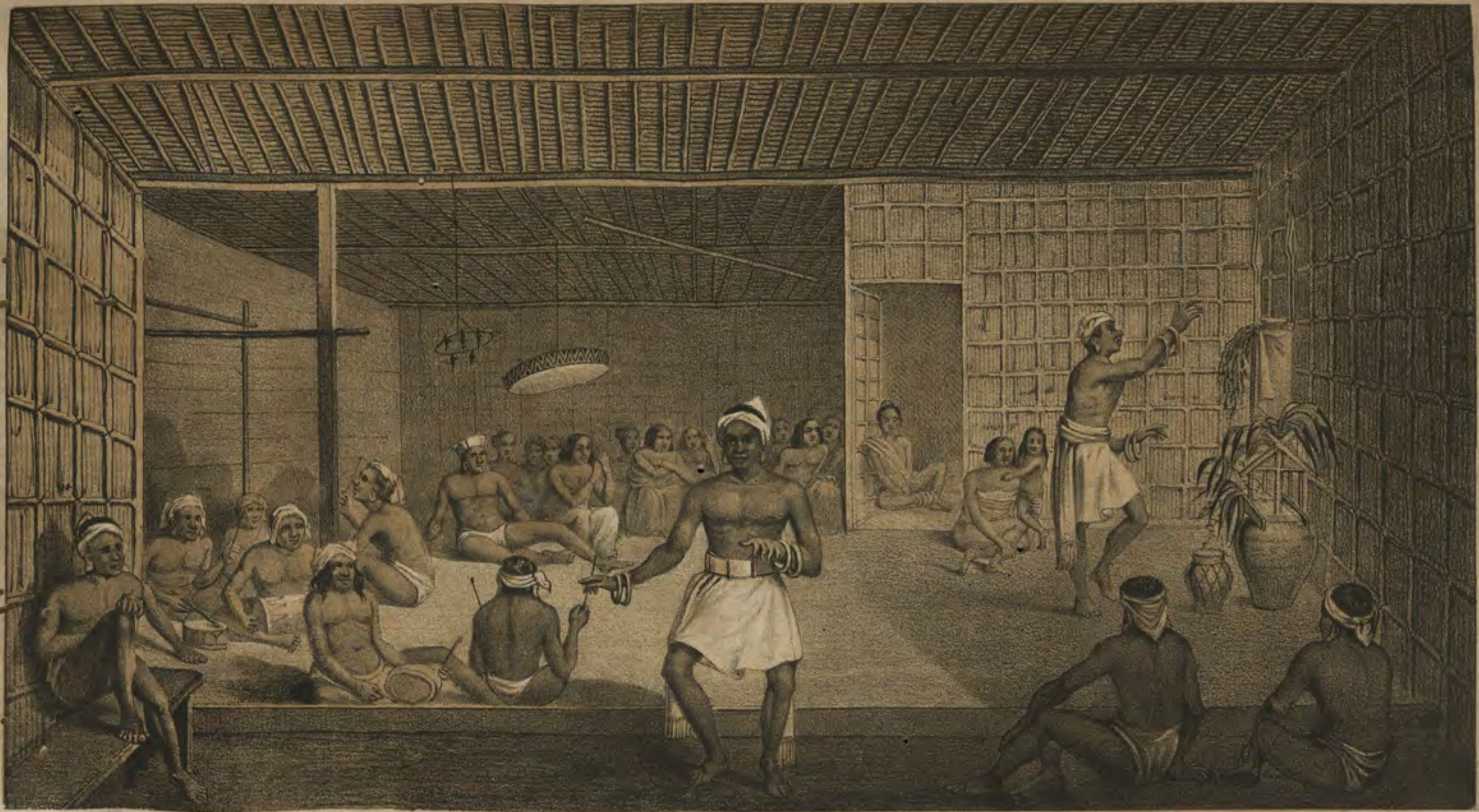

EEN BILIANFEEST TER GENEZING EENER ZIEKE VROUW IN DE DOESSOEN.

Namen der Kampongs.		Getal zielen.
Kampong	Moeara Rawi	210
»	Bengkel	70
»	Tehang	196
»	Sigi	14
»	Toembang Troessan Tehang	35
»	Troessan Litti	42
»	Pilang of Palla	84
»	Boekit	112
»	Pahoe Balawa	94
»	Sentoel	21
»	Lowok Mandawa	14
»	Blokon	70
»	Toembang Torak	70
»	Tangohis	126
»	Balla Bengan	15
»	Teho of Keha	49
»	Bereng Rampang	28
»	Gatel	42
»	Manen I.	91
»	Id. II.	35
»	Boenoet	38
»	Petong	15
»	Hiot	38
»	Kotta Hanoa	105
»	Lowok Lassat	21
»	Kasali	14
»	Toembang Karing	21
»	Pahawan	140
»	Braijar	31
»	Mahoe	21
»	Talio	14
»	Lawok Goha	49
»	Horroeng Tanjong	70
»	Kotta Rawan	84
»	Boetoe	49
»	Paken	91
»	Tangkahen Passa Negara	14
	Transportere	2233

Namen der Kampongs.		Getal zielen.
	Transport	2233
Kampong	Tangkahen Toemb. Soengkei	189
»	Tangk. Kaleka.	21
»	» Sapoendoe.	63
»	Loenas	84
»	Dano Poenai	14
»	Sepang	105
»	Penta Paijan	14
»	Toembang Troessan	35
»	Penta Pilang	21
»	Toembang Karat	14
»	Baras Amba	35
»	Toembang Petoh	84
»	id. Dano Hambawang	70
»	Takolok Tandjong	105
»	Rawan	112
»	Tampak	21
»	Taijon	140
»	Loewak Soengkei	112
»	Kampoeri	105
»	Penta Paken	14
»	Kolok Tandjong	35
»	Sahep Tingang.	14
»	Telok Boentoem.	56
»	Tandjong Takot.	21
»	Toembang Dano kamahangan	91
»	Penta Penjang	21
»	Muntoek.	14
»	Telok Han	84
»	Kotta Toemb. Hakkan	70
»	Penjarowan	84
»	Hoeroeng Boenoet.	105
»	Penta Siwan	35
»	Treak	21
»	Petak Pahantang	28
»	Telok Palentang	21
»	Lewo Baras.	35
	Transportere . . .	4326

Namen der Kampongs.	Getal zielen.
Transport	4326
Kampong Toemb. Troessan Petos	84
» Pamarit	98
» Dawa Biangan	91
» Toembang Konjoi	14
» Toewang Ngaroe	42
» Tandjong Ris	35
» Penta Paken	35
» Tampang	120
Totaal	4845

Toembang Mendjangan, den 2den December.

De Balai Tomoi, waar ik den verledenen nacht heb doorgebragt, is om twee redenen aan deze plaats opgerigt.

Ten eerste dient hij tot een centraalpunt voor de ondernemingen der handelaren en tot stapelplaats van de nog te verkoopen of reeds ingeruilde goederen; ten tweede is hij tot eene verblijfplaats voor de reizigers bestemd, in geval de hooge stand der rivier het onmogelijk maakt den weg verder te vervolgen.

Eenige kronkelingen stroomopwaarts wordt de Labeho Tampang gevonden, een dwarrelstroom, die, met rotsen aangevuld, de geheele breedte der rivier beslaat, en bij hoog water, door zijn vreesselijk geweld, den doortogt onmogelijk maakt. Ja, zelfs bij eenen waterstand, die de middelbare hoogte der rivier slechts weinige voeten te boven gaat, is de reiziger hier aan groote gevaren blootgesteld. Men ziet hieruit, dat de gemelde Labeho Tampang aan de gemeenschap met den boven Kahaijan zeer beduidende zwarigheden in den weg legt. De handelaar is somwijlen genoodzaakt, gedurende onderscheidene weken, ja, maanden lang, in den Balai Tomoi een gunstig tijdstip af te wachten, om zijne reis te kunnen vervolgen. De rivier afzakkende kan men evenwel bij elken waterstand over de Labeho varen.

De pijlsnelheid, waarmede het vaartuig, eensdeels door het geweld van den stroom zelven, anderdeels door het ingespannen roeijen der bemanning, voortgedreven wordt, maakt het mogelijk door den dwarrelstroom heen te komen, voor dat deze in staat is om zich van het vaartuig meester te maken.

De Labeho Tampang dankt haar ontstaan aan eene geweldige doorbraak van den Taroilokong, eene bergmassa die de afstrooming der wateren van den Kahaijan in den weg stond. Het doorgebroken gebergte vertoont aan weêrszijden der rivier steile rotswanden, terwijl het vernielde gedeelte in den vorm van rotsen en losse steenmassa's in de bedding is blijven liggen. De berg, alsmede de van dezen afkomstige brokkelsteenen, bestaat uit zandsteen, dat in de lagere beddingen, uithoofde van de grove korrels, het voorkomen van een conglomeraat heeft, terwijl het in de hoogere uit fijnere korrels zamengesteld is. Gedurende het drooge jaargetijde is de rivier van de Labeho Tampang tot aan de Noesa Sampoeang vol van rotsen en watervallen, die bij hoog water vele dwarrelstroomen en onregelmatigheden in de afstrooming der rivier veroorzaken. Onder de dwarrelstroomen, waarvan onderscheidene, ten opzigte van uitgestrektheid en geweld, niet voor de Labeho Tampang onder doen, verdienen hier genoemd te worden: Batoe Mahasor en Labeho Telok Soempoeang. Hierbij mag aangemerkt worden, dat in de taal der Ngadjoe's eene aanzienlijke diepte van het water, onverschillig op welke plaats der rivierbedding, of een beduidende dwarrelstroom, of somwijlen ook eene door de werking van het water gevormde, van steile wanden ingeslotene, diepe bogt, met den naam *Labeho* wordt bestempeld.

Van de Labeho Tampang af neemt het land tegen het Noorden een bergachtig karakter aan, en behoudt dit tot aan het gebergte van de noordelijke hoofdwaterscheiding.

In de Labeho Tampang vertoont zich op den regter oever eene steile rots, van welke mij het volgende vertelsel medegedeeld werd. Voor vele jaren gebeurde het, dat de bewoners van de Lepang, eene zijrivier van de Roengan, bij het goudwasschen, vele en groote stukken van dit edel metaal vonden. Onder anderen ontdekten zij ook eene goudmassa, die ten opzigte van grootte en vorm met een volwassen hert overeenkwam, en met de gestalte van dit dier tevens ook zijne schuwheid en vlugheid verbond. Begeerig vielen de schatgravers, dezen geduchten schat ziende, over de goudmassa, doch voor zij in staat waren het dier te grijpen, verhief het zich, ontkwam op vlugge pooten naar de grot van eene rots, en verdween in hare donkere diepte spoedig uit het gezigt van zijne vervolgers. Te dier tijd voeren eenige inboorlin-

gen langs den Kahaijan naar beneden, en ontwaarden op den hoogen oever van de Labeho Tampang een gouden hert, dat, ras loopende, zich in den bruischenden maalstroom stortte. Volgens de gevoelens der inboorlingen was dit hert de koning van het goud, die van de Lepang naar den Kahaijan ontvlugte, en daardoor een groot gedeelte van zijne rijkdommen naar de oevers van deze rivier overgebragt heeft.

De Mendjangan, eene van de belangrijkste zijrivieren van den Kahaijan, welker monding wij 's namiddags bereikten, levert eenen gemeenschapsweg naar den Kapoeas Moeroeng op, die veelvuldig gebruikt wordt. Men vaart deze naar boven, en gaat dan over land naar Kotta Mantarat, aan eenen zijtak van de Sirat gelegen, dien men nog denzelfden dag bereikt. Den volgenden middag komt men naar de Kotta Mehiak en 's avonds nadert de reiziger den Kapoeas Moeroeng.

Gedurende onze reis hier naar toe was het water weder gerezen, en de doortogt door den maalstroom Telok Heong, die een weinig hooger gevonden wordt, was onmogelijk. Wij moesten derhalve het besluit nemen om den nacht in de kampong S. Mendjangan, aan de monding der rivier van gelijken naam, door te brengen.

Wij werden in den benteng, die een gedeelte van de kampong omringt, vriendelijk onthaald, en ontvingen kippen ten geschenke. Ten einde mij eene goede woning te bezorgen, werd ons geraden om nog een kort eind de rivier op te varen, alwaar ik, behalve eene betere landingsplaats, ook betere huizen zoude vinden. Ik volgde den raad, en de uitkomst bewees, dat hij goed geweest was.

De bewoners van deze kampong zijn van de kampong Bereng, aan den beneden Kahaijan, hierheen verhuisd. De vrouwen houden zich bezig met het uitwasschen van goud en met den rijstbouw, terwijl de mannen bij voorkeur handel drijven, en te dien einde met Siang Moeroeng en den boven Kapoeas Moeroeng gemeenschap onderhouden.

Het water was nog tot laat in den avond aan het rijzen. Wij hadden heden slechts regenbuijen van korten duur, en de zon ging helder onder.

Om 4 uren 20 minuten nam ik hier waar:

Barometer: 752,67 m. m.
Thermometer 25° R.

Kotta Déwa. Den 3den December.

De rivier was gedurende den nacht ten minste 8 voet gezakt, en de waterstand belette ons dus niet om met het krieken van den dag de Kotta Toembang Mendjangan te verlaten.

Onze dagreis van heden maakte ons bekend met bevallige landstreken. Wij zagen vruchtbare en wel bebouwde vlakten, afgewisseld door digt met bosch begroeide heuvels en bergketens, van welke de B. Batoe Djella en de B. Galangang om hunne hoogte verdienen genoemd te worden. Niettegenstaande zijne sterke afstrooming, vloeide de Kahaijan, zonder tegen klippen te stuiten en zonder watervallen te vormen, gestadig door het landschap.

De kampong Déwa, welke wij tot ons nachtverblijf hadden gekozen, heeft een vrij aanzienlijken en goed onderhouden benteng. Hij bestaat uit eene menigte, gelijk zwaluwnesten aan elkander hangende huizen, die op hooge palen rusten, en door wegen uit latten getimmerd en op bruggen gelijkende, onderling verbonden zijn.

Niai Balau, de vrouw van het kampongshoofd Raden, is op hare wijze eene tweede Adji Sitti. Zij voert het gezag in de kampong en doet uitpraak in alle geschillen. Men zegt, dat zij ook heldenmoed aan den dag heeft gelegd, terwijl zij, toen eens de Pari's hare kampong aanvielen, den mandau omgorde en de mannen, die tot den vlugt overhelden, noodzaakte, om zich staande te houden en aan het gevecht deel te nemen, waarin zij met hare partij den zege behaalde. Zij heeft in de geheele omstreek den naam van eene zoo krachtdadige, als verstandige vrouw. Ofschoon reeds op gevorderden leeftijd, is zij toch nog in het bezit van hare volle kracht, en toont in kleeding en bewegingen eene jeugdige behaagzucht.

Hoe groot de waarde is, welke de Ngadjoe's aan alles hechten, hetgeen uit vreemde landen komt, en welke wonderkrachten zij aan zoodanige voorwerpen, al waren zij ook nog zoo onbeduidend, toeschrijven, daarvan zag ik dezen dag een nieuw bewijs in Awat, die mij vergezelde. Hij bond namelijk, onder het prevelen van tooverformulieren, een stukje hout van een van mijne teekenpotlooden, waaruit ik de gedaante van eene pop had gesneden, met eene menigte andere behoedmiddelen, die aan den gordel van zijnen mandau hingen, te zamen. Zoodra hij nu naar huis teruggekeerd is,

wil hij aan de geesten, die de lotgevallen der menschen besturen, eene kip ten offer brengen, om bij deze gelegenheid den nieuwen talisman, die hem voorspoed en rijkdom zal bezorgen, in het bloed te baden.

Kotta Toembang Menangeh. Den 4den December.

Het hoofd Awat van Tampang is heden morgen naar zijne kampong teruggekeerd. Alvorens mij te verlaten noodzaakte hij mij door dringende en herhaalde beden om hem mijn dienstzegel met rood lak op zijnen mandau te drukken, ten einde hij, naar zijn zeggen, door iedereen als een getrouw onderdaan van het Nederlandsch Gouvernement zoude kunnen worden erkend, en ten einde zijn wapen te heiligen om het in de toekomst niet meer tot het slagten van ongelukkige, weêrloze slaven te gebruiken, maar het slechts tot het verrigten van dappere daden tegen vijanden en verstoorders der algemeene rust te zwaaijen. De zinsverandering, die gedurende den korten tijd van mijne verkeering met dit hoofd plaats greep, mag als een sprekend bewijs beschouwd worden van de goedhartigheid der inboorlingen van Borneo in het algemeen en van den kinderlijken zin, waarmede zij zich laten leiden. Slechts door eene zachte toespraak en door bedaarde, maar ernstige vermaningen, ben ik geslaagd om zijn trotsch hart te buigen en voor betere gevoelens toegankelijk te maken. Met opregte aandoening wenschte hij mij, nadat ik hem nog eene Nederlandsche vlag ten geschenke had gegeven, vaarwel. Awat is evenwel niet de eenige, bij wien het mij gelukt is, in betrekkelijk korten tijd, eene verandering van zin en gevoelens te weeg te brengen. Ik zoude nog onderscheidene, niet minder belangrijke, voorbeelden kunnen aanhalen.

De plaats in mijne praauw, die door het vertrek van Awat leeg geworden was, werd vervolgens door Raden, het hoofd van de kampong Dewa ingenomen. Hij had, daar wij heden over onderscheidene aanzienlijke watervallen moesten varen, de oplettendheid om mijne bemanning met 20 man te vermeerderen, die bij de gevaarlijke plaatsen de behulpzame hand konden bieden. Voor mijn vertrek ontving ik een bezoek van de zooveel invloed uitoefenende Njai Balau, en van verscheidene andere vrouwen

uit de aanzienlijkste klasse der bevolking. Met veel bescheidenheid verhaalde mij de eerstgenoemde verschillende voorvallen uit haar werkzaam en wisselvallig leven. Een geschenk van eenige ellen gekleurd katoen had bij haar de gewenschte uitwerking, en de aangebodene brandewijn werd door allen met veel welbehagen genuttigd. Met hartelijke wenschen voor wederzijdschen voorspoed namen wij afscheid van elkander.

De oneffenheden van den grond werden gedurende onze dagreis van heden aanzienlijker, en heuvels van 200′ tot 400′ hoogte naderden tot op geringen afstand de rivier, die op onderscheidene plaatsen zich met geweld haren weg had moeten banen, waardoor watervallen waren ontstaan, die de reis in deze streken onaangenaam en gevaarlijk maken. Wat hunne vormen aangaat vertoonen zich deze heuvels als korte bergruggen of als «horens» en kegels met afgeronde toppen, hebbende doorgaans zeer steile hellingen; zij zijn met weelderige bosschen bedekt, of met bouwland opgesierd.

De zandsteenvorming strekt zich niet ver uit, maar wordt spoedig vervangen door verheffingen van Dioriet, waaruit de meeste hoogten bestaan, welker geologische gesteldheid het voorwerp van mijne onderzoekingen was. In de zandsteen- en kleilagen namen wij, kort voor haar verdwijnen aan den Bereng Kasintoe, nog vrij dikke bruinkoolbeddingen waar, die echter bij eenen slechts middelmatigen stand der rivier reeds door het water bedekt werden. De dioritische steensoorten vertoonen eene leiachtige structuur, en zijn door het weder sterk aangetast en veranderd. Het gesteente sluit vele kwartsmassa's in zich, die dikwijls in zoo groote menigte worden aangetroffen, dat men de bergstof voor eene kwartsrots zoude kunnen houden. De watervallen, van welke wij boven gewag hebben gemaakt, worden in het gebied van dezen leiachtigen dioriet gevonden, die, door zijne massa's, de oorzaak van menigvuldige stroomversnellingen en dwarrelstroomen is.

De belangrijkste der in korte afstanden op elkander volgende riams zijn: de R. Beren, de R. Lawan Batoe Toela en de R. Lokan.

Langs de meeste zijrivieren van den linkeroever gaan gemeenschapswegen naar den Kapoeas Moeroeng.

Langs de S. Penjahanen bereikt men in $1\frac{1}{2}$ dag de Sirat

en waarschijnlijk de boven Mehiak gelegene Kotta Batoe Isak.

Langs de S. Bereng en de S. Tjitan vindt men insgelijks wegen naar de S. Sirat.

Kort beneden Kotta Menangeh lag ik aan, zond mijnen begeleider Raden vooruit, ten einde den Tomonggong Toendan van mijne aankomst te verwittigen, en zette vervolgens mijne reis naar de gemelde kampong voort, om aldaar den nacht door te brengen.

Pohon Batoe. Den 5den December.

Gedurende den nacht is het water nog 5 voet gezakt.

Op eenen afstand van 1 Engelsche mijl zagen wij dezen ochtend tegen W. N. W. eenen berg met steil afhellende rotswanden, B. Pohon Batoe genaamd, op welks zacht afgeronden rug de Tomonggong Toendan zijne woningen opgerigt heeft. Daar de rots slechts van hare Noordwestelijke zijde toegankelijk is, zoo waren wij genoodzaakt onze reis nog iets verder noordelijk, de rivier opwaarts, te vervolgen, en nog over 3 aanzienlijke watervallen te varen, voor dat wij de landingsplaats en den daarbij gelegenen Balai Tomoi bereikten. Tot op de hoogte van deze plaats kronkelt de rivier om de westelijke, 400′ hooge, loodregt afhellende rotswand van den B. Pohon Batoe, en langs eene voor dezen zich verheffende, iets lagere rots, die den vorm van een driekant met afgeronde hoeken heeft, van boven plat is, en Batoe Soeli genoemd wordt. De natuur vertoont zich hier in wilde grootheid en draagt de onmiskenbare sporen van ontzaggelijke krachten, die hier moeten werkzaam geweest zijn om den tegenwoordigen toestand te scheppen. Gelijk bij de Labeho Tampang en onderscheidene andere, reeds genoemde, plaatsen, zoo was ook hier de rivier genoodzaakt om voor den afloop harer wateren met geweld eenen weg door stremmende bergmassa's te banen. De gedaante van de geheele landstreek, de steile, loodregte oeverwanden, die de rivier insluiten, de ontzaggelijke rotsmassa's, die de gansche breedte van hare bedding aanvullen, het gekloofde voorkomen van alle bergen, bewijzen dat ten volle, terwijl tevens eene oude overlevering het gezegde bevestigt. Naar het volksverhaal lag vroeger de platte rots Batoe Soeli, gelijk eene sluis, dwars voor de rivier, de noordelijke wateren van de zuidelijke

afscheidende. Toen weenden de visschen en klaagden over het onoverkomelijk beletsel voor hun onderling verkeer, tot dat eindelijk het hart van eenen Sansang bewogen werd om met krachtige handen den Batoe Soeli op te nemen, en naar de plaats over te brengen, waar wij dien thans nog zien. De wateren stroomden nu zuidwaarts af, en hunne vóór dien tijd van elkander afgescheidene bewoners hielden nu vrolijk gemeenschap.

Juist toen wij bezig waren met tegen den tweeden waterval op te werken, kwam de Tomonggong Toendan met zijn gevolg in twee djoekongs bij mij aan. In beide met de Nederlandsche vlag versierde vaartuigen waren gongslagers verdeeld en werden talrijke schoten uit donderbussen losgebrand. Ik noodigde het hoofd uit om met zijnen zoon en met de voornaamsten van zijn gevolg in mijne praauw over te stappen, en onthaalde hen op brandewijn en beschuit. Bij den bovengemelden Balai Tomoi eindelijk aangekomen, begaven wij ons onder saluutschoten en onder de toejuichingen van de verzamelde volksmenigte, voorafgegaan door de gongslagers, op weg om den B. Pohon Batoe te beklimmen. In het begin kwamen wij over gladden leemgrond, door holle wegen en langs steile aardvallen, tot dat wij den eigenlijken rotswand van den berg naderden, die langs opgehangen boomstammen, van inkervingen voorzien, beklommen wordt. Uiterst vermoeid bereikten wij, na eene voetreis die slechts een uur geduurd had, de schoone oppervlakte.

De zacht gewelfde bergrug beslaat eene oppervlakte van omstreeks ¼ □ Engelsche mijl. Hij is van het hooge woud gezuiverd en rond om de woning van den Tomonggong met vruchtboomen van allerlei soort beplant. Op het plateau ontspringen onderscheidene bronnen, die zich in de nabijheid van de kampong tot een klein beekje vereenigen, hetwelk in eene goot opgevangen wordt, en rijkelijk genoeg vloeit om niet slechts de bergbewoners van het noodige drinkwater te voorzien, maar ook om tusschen de rotsen, waar het zich in eene kleine ketelvormige diepte verzamelt, eene voortreffelijke badplaats te vormen.

Over het plateau liggen eene menigte losse steenrotsen van verschillende afmetingen verspreid. Twee van deze, de Batoe Antang laki laki en perampoewan, trekken door hunne grootte de opmerkzaamheid onmiddelijk tot zich. Men zegt, dat zij ontstaan zijn uit het paar menschen, dat dezen berg voor het eerst

en door de hier wonende geesten in steenen veranderd werd. De Batoe Antang laki laki rust op eenen aanmerkelijk kleineren steen, die deszelfs zwaartepunt zoodanig schraagt, dat eene geringe drukking met de hand toereikende is om de verbazende rotsmassa aan het waggelen te brengen. Wij zien hem dus, op eene bolle onderlaag rustende, een steenen dak vormen, onder welks overhangend verwulf vele menschen eene schuilplaats tegen den zonneschijn en den regen kunnen vinden. Heeft men den top beklommen, dan geniet men een bevallig gezigt op de omstreken en op de bergketens, die in de verte te voorschijn komen. De meest uitstekende van de digterbij gelegene heuvels is de B. Matjan, een kleinere berg, oostelijk tegen over den Pohon Batoe. Ook deze vertoont steile rotswanden. Aan den voet van een' dezer ontwaart men eene opening, die gezegd wordt de ingang van een groot hol te zijn, waar zich in vroegere jaren talrijke tijgers (*felis macrocelis*) moeten opgehouden hebben.

Tegen het westen is het gezigt bergachtig. In de nabijheid zijn het heuvels van verschillende vormen, die in groot aantal den Pohon Batoe omringen. Vele van deze zijn bedekt met bosschen, terwijl andere, welke men tot het aanleggen van verschillende beplantingen dienstig gemaakt heeft, met de hier en daar verspreide wachthuisjes, bevallig afsteken tegen de overige wildernis. De Kahaijan, tusschen zijne steile, lommerrijke oevers heenkronkelende, komt als een blinkend zilverenlint somwijlen uit het donkere groen te voorschijn. Op eenen afstand van ongeveer vijf uur, verheft zich het land tot hoogere en meer aaneengeschakelde bergruggen, die evenwijdig van het N. O. naar het Z. W. loopen, en des te hooger schijnen, hoe verder zij van den beschouwer verwijderd liggen, zoo dat herhaalde malen achter elkander de volgende rij boven de voorafgaande uitsteekt.

Van N. 70° W. tot W. Z. W. is de horizon slechts door lage heuvels begrensd; van dit punt echter af, door het Noorden tot het N. O., vormt een bergachtig land van dikwijls zeer zonderlinge omtrekken, den gezigtseinder. Vooral munten de volgende bergen ten opzigte van hoogte of vorm uit.

In het N. 55° W. de B. Njatoe, een langwerpige, vijfvoudig getande, [illegible]ut 2500′ hooge, bergrug, van welken, op den regteroever [illegible] den Kahaijan, verscheidene zijtakken uitgaan.
dwars [illegible]toe Goeri in het N. 25° W. onderscheidt zich door

zijne, bij wijze van naalden gevormde toppen; hij is omstreeks 2000′ hoog, en bevat de bronnen van de S. Napoi, eene zijrivier van de S. Miri.

De B. Lowab in het N. 9° W. verheft zich in cilindrischen vorm tot op eene hoogte van meer of min dan 800′. Zijn voet wordt door den bovenloop van de S. Miri bespoeld.

De zadelvormige B. Menjaroe, aan de oostelijke glooijing versierd met eene schuins afhellende, naaldvormige kruin, vertoont zich in het N. 46° O. Dezen berg, in de bovenste afdeeling van de S. Mandau, eene linker zijrivier van den Kapoeas Moeroeng gelegen, heb ik reeds van Siang gezien en gepeild. Hetzelfde is het geval met den Njeraboengan, die van hier in eene N. 50′ O. rigting gezien wordt en, in de gedaante van eenen lang uitgerekten, regelmatig loopenden rug, over zijne omstreken in de bovenste afdeeling van de S. Baboat, in het Siangsche, uitsteekt.

In het algemeen behooren al de verdergelegene bergen, die in N. oostelijke rigting te voorschijn komen, tot het distrikt Siang. De hoogste, de Batoe Boendang, vertoont zich bij helder weêr in het O. N. O.

De bergen in het N. ten O., waar de bronnen liggen van den Kapoeas Moeroeng, zijn naderbij gelegen. Zij bestaan uit bergruggen van omstreeks 1000′ hoogte, maar van geen *bijzonder* merkwaardige vormen.

Nog digter bij liggen in het Oosten de bronnen van de S. Taren, in bergen van welke de naaldsgewijze gevormde B. Hambatjan en B. Meriwang de voornaamste zijn.

De B. Pohon Batoe bestaat verder, zoo als bijna alle rotsmassa's die hem omringen en over hem verspreid gevonden worden, uit een zeer op trachiet gelijkend porphier van parelgrijze kleur.

De woning van den Tomonggong Toendan bestaat uit een 150 voeten lang, geheel uit ijzerhout getimmerd en met planken van ijzerhout netjes en goed gesloten gebouw, dat op hooge palen rust, en waarin hij zelf benevens zijne familie, eenige van zijne schoonzonen en een gedeelte van zijne boedaks huisvesten. Het geheel is omringd met een' sterken benteng. Vo[illegible]en staan de rijstschuren, van welke er eene dadelijk in het oog [illegible]opt door 12 daaraan opgehangene schedels van geslagte slaven, die er nog

zeer versch uitzien. Het voorplein is insgelijks omgeven met een paalwerk, dat zich zijdelings aan den benteng aansluit.

Door zijne ligging op eene hooge, bijkans ontoegankelijke rots en door zijne sterke omheining, is deze kampong voor inlandsche vijanden onoverwinnelijk. Overigens zoude de B. Pohon Batoe, bij eenige versterking, ook aan eenen buitenlandschen vijand buitengewonen weêrstand kunnen bieden, en verdient derhalve, bijaldien men eens mogt besluiten om eene volkplanting binnen 's lands op te rigten, zeer sterk in aanmerking te worden genomen.

De beveiliging van zijn eigen leven, en vooral de gedurige, angstige zorg voor zijne ontzaggelijke rijkdommen, zijn de beweegredenen geweest, waarom de Tomonggong Toendan zich ter dezer plaatse heeft nedergezet. Behalve een zeer grooten voorraad van stofgoud, gouden versiersels, enz., zijn het voornamelijk 45 kostbare potten (*Blangas*), die men gezamentlijk op eene waarde van 150,000 gulden mag schatten, welker bezit hem tot den rijksten inboorling van het eiland maakt. De hoofdtrek van zijn karakter is geldgierigheid, en elk middel om aan deze te voldoen wordt door hem wettig geacht. Met eene zoodanige eigenbaat kan getrouwheid en opregte wijze van denken natuurlijk niet gepaard gaan. In der daad is hij ook meer gevreesd, dan bemind en geacht, terwijl hij den invloed, dien hij door zijne rijkdommen bezit, vaak bezigt om zijne ondergeschikten te drukken en onregtvaardig te behandelen. Jaarlijks brengt hij aan de geluksgeesten menschenoffers. In het gebied van den Kahaijan is hij een vreemdeling, want zijne voorouders leefden aan de oevers van de S. Djoloi. Aldaar is hij ook geboren, maar werd door de aanvallen der Pari's genoodzaakt om hier heen te vlugten. Behalve onderscheidene, reeds uitgehuwde dochters, heeft hij slechts éénen zoon, die echter nog in de jaren der kindschheid is.

Mijn onthaal te zijnen huize was plegtig en luidruchtig. Een groot varken werd ter mijner eere geslagt, en wij werden onder toewenschingen van voorspoed en lang leven op de gebruikelijke wijs met het bloed daarvan besmeerd. Vervolgens moest ik op mijne beurt dezelfde pligtpleging aan hem en de zijnen verrigten, waarmede met een feestmaal in Daijakschen smaak deze eerste plegtigheid ten einde liep.

Nadat ik mij van de vermoeijenissen van den dag had uitgerust,

stelde ik 's avonds den Tomonggong Toendan de brieven van den resident benevens verscheidene voor zijnen rang gepaste geschenken ter hand. Hij beloofde aan de wenschen, in deze brieven geuit, voor zoo verre zij mijne persoon aangingen, te zullen voldoen; voor het overige echter verklaarde hij zijn besluit schriftelijk aan den Gouverneur van Borneo bekend te willen maken.

Pohon Batoe. Den 6den en 7den December.

Den tijd van gisteren en van heden heb ik gedeeltelijk gebezigd om mijne opnemingen op de kaart te brengen, gedeeltelijk om mij in het schoone gezigt te verheugen, hetgeen men, gelijk boven reeds aangemerkt is, van hier geniet. De indruk, welken het karakter van den Tomonggong Toendan bij nadere kennismaking op mij te weeg bragt, was niet bijzonder gunstig. Slechts over den schitterenden toestand van zijn vermogen en over het plan van processen, door welke hij de have van anderen nog met het zijne poogde te vereenigen, heb ik hem met geestdrift hooren spreken; aangaande de beantwoording van mijne vragen omtrent het land en de bevolking was hij daarentegen achterhoudend. Tevens liet hij in geene geringe mate vrees en wantrouwen tegen het Gouvernement blijken.

Ik werd spoedig gewaar, dat een langer verblijf te dezer plaatse mijnen gastheer niet zeer aangenaam en buitendien voor mij van weinig nut zoude wezen, en besloot derhalve om mijne reis langs den Kahaijan morgen verder stroomopwaarts voort te zetten. De Tomonggong Toendan zoude mij vergezellen, echter zonder mij met roeijers te ondersteunen. De gesteldheid der rivier gedoogt van hier af niet meer het varen met praauwen met ijzerhout, en ik zag mij derhalve genoodzaakt om eenen uit ligt hout vervaardigden djoekong te koopen en mijn vroeger vaartuig benevens het grootste gedeelte van mijne goederen hier achter te laten.

Kotta Hamporoi. Den 8sten December.

Met het krieken van den dag verlieten wij de hoogte van den Boekit Pohon Batoe en klauterden langs de steile rotswanden naar de omlaag liggende rivier. De djoekongs werden spoedig be-

vracht met onze benoodigdheden, en omtrent negen uren waren wij gereed om de reis verder te vervolgen.

De streken, door welke wij heden kwamen, behooren tot de formatie van hooge heuvels. De verheffingen zijn hier kort en afgebroken, staan meestal op eene meer of minder ronde basis, en vertoonen zich in de gedaante van koepels of kegels. Langs den oever zijn er overal talrijke Ladangs op aangelegd. In de rivier worden vele watervallen en stroomversnellingen aangetroffen, waarvan de belangrijkste de R. Tingang, de R. Batoe Njewo, R. Toembang Hambauwi, R. Mentika en R. Toembang Serangong zijn.

Onder de waargenomene zijrivieren zijn de S. Hambauwi, de S. Hawaung en de S. Hampori bewoond. De S. Hawaung vormt buitendien eenen gemeenschapsweg naar den Kapoeas Moeroeng, langs welken weg men binnen den tijd van 4 dagen den kampong Toemoerong bereikt.

Alle kampongs, die wij dezen dag aantroffen, zijn sterke bentengs en duiden door hare uitgestrektheid op eene talrijke bevolking.

Men beweert, dat de rivier in de streek tusschen de mondingen van de zijrivieren Tion en Hawaung bijzonder veel goud bevat. Er zijn gevallen bekend, dat een enkel persoon in den tijd van eenen dag een half thail goud heeft uitgewasschen.

De Kotta Hamporoi, alwaar ik den verledenen nacht heb doorgebragt, is eene der belangrijkste van den boven Kahaijan. Ik werd door de verzamelde kampongshoofden vriendelijk onthaald, maar moest ook hier weder vele klagten aanhooren over gebrek aan bescherming, naardien de bevolking aan de aanvallen der Siangsche Ngaijau's is blootgesteld.

Kotta Ohas aan de Soengei Miri. Den 9den December.

De rivier en de landstreek vertoonen dezelfde gesteldheid als gisteren, behalve de menigte watervallen worden echter ook onderscheidene rolsteeneilanden, zoo als b. v. Noesa Pitjatjuk, Poeloe Toengor, Poeloe Toembang Liang en Batoe Lingan, aangetroffen. De belangrijkste watervallen, tegen welke wij moesten opwerken, waren de R. Hamporoi, Batoe Naroi, Liang en Besangon.

De rolsteenbanken, welke de onderlaag der eilanden vormen, bestaan uit afgeronde brokken van hoornrots (*Hornfels*), grof leiachtigen gneis, serpentijn, dioriet, kwarts en ijzerkies.

Omstreeks 3 uur bereikten wij, op den linkeroever, de monding van de S. Miri, aan deze zijde de belangrijkste zijrivier van den Kahaijan, en tevens na de Roengan de grootste van het geheele stroomgebied. Beide rivieren vereenigen zich onder eenen zeer scherpen hoek op 0° 52′ Z. B. en 113° 15′ 8″ O. L. De barometerstaat nog altijd zeer hoog; om 3 uur nam ik hier waar:

Barometer 751,92 m. m.
Thermometer 26° R.

Daar de S. Miri, gelijk ik vernam, vrij sterk bevolkt moet wezen, zoo besloot ik haar een eind op te varen.

Voor zoo ver ik in de gelegenheid was om deze zijrivier te leeren kennen, levert hare gesteldheid weinig gunstigs op voor de scheepvaart; in tegendeel is hier het varen zeer moeijelijk, uithoofde van de menigvuldige eilanden en zandbanken.

De rolsteenen dezer banken zijn zoo groot als eene vuist of als een hoofd, en bestaan voornamelijk uit glimmerlei, gneiss en hoornblende.

In de kampong Ohas, die ik tot ons nachtverblijf had gekozen, werden wij vrij onverschillig onthaald, en in den balai, die zich aan de voorzijde van den benteng boven de borstwering bevindt, geherbergd. Hij is bouwvallig en het latwerk van de vloer is wijd en onsterk, zoo dat men waarlijk met angst hier boven vertoeft. Het hoofd, een man van onvriendelijk en norsch voorkomen, klaagt bitterlijk over het algemeen gebrek aan levensmiddelen, en was slechts met moeite in staat om ons eene kleine kip te verschaffen, ten einde onzen honger daarmede te stillen. Tegen den avond begon het te regenen en hevig te waaijen, hetgeen mij in mijn luchtig nachtverblijf op eene gevoelige wijze hinderde. Daarenboven kon ik, uithoofde van den ongastvrijen aard der inwoners, geene matten krijgen, en bleef dus aan den regtstreekschen invloed van het ongure weder blootgesteld.

Zoowel hier als aan den midden- en boven-Kahaijan wordt de aanbouw van *djagong*, het voornaamste levensmiddel der bewoners van den Barito en den Kapoeas Moeroeng in tijden van rijstgebrek, geheel en al verzuimd. In plaats daarvan vindt men hier

de *Koembili kajoe*, die, naar hetgeen men zegt, een gezonder en krachtiger voedsel moet wezen, dan de djagong.

Kotta Batoe Hampallas. Den 10den December.

De storm en de regen duurden onafgebroken den ganschen nacht door, en ten gevolge hiervan rees de rivier zoodanig, dat mijne roeijers, in weerwil van alle mogelijke inspanning, niet in staat waren om tegen den stroom op te werken. Met de uiterste krachtsinspanning bereikten wij Kotta Baroe, eene niet onbelangrijke kampong. Daar men mij hier de verzekering gaf, dat de rivier hooger opwaarts geene bijzonder merkwaardige eigenaardigheden meer vertoont, maar, zoo als tot aan deze plaats, doorgaans vol is van stroomversnellingen, rolsteenbanken en eilanden, en het bovendien zeer onzeker is, hoe lang het hooge water de gemeenschap met de boven streken onmogelijk zal maken, zoo besloot ik om naar den Kahaijan terug te reizen.

Van de kampong Baroe af vindt men op eenen afstand van eene halve dagreis stroomopwaarts, aan den regter oever van de Miri, nog twee bentengs, de kotta S. Behio en de kotta Rangan Hanongoh.

De S. Miri, alleen uithoofde van de rijke opbrengst van goud beroemd, is pas sedert ongeveer 10 jaren bewoond. De tegenwoordige bewoners zijn van de brongewesten des Kahaijan afkomstig, van waar zij door de aanvallen der Poenans verdreven zijn geworden.

Deze rivier kan bij gunstigen waterstand vier dagreizen ver van hare monding met kleine djoekongs worden bevaren, en vormt eenen gemeenschapsweg naar de S. Djoloi en naar de Kapoeas Moeroeng.

1. Naar de S. Djoloi. Men vaart de Miri, van de monding af, gedurende 4 dagen op, tot dat men aan den regter oever de S. Batjong aantreft. Deze vaart men slechts 4 uren naar boven en slaat vervolgens den landweg in, dien men ½ dag lang over matig hooge heuvelen vervolgt, tot men eindelijk aan de oevers van de S. Kalangoi uitkomt. De laatstgemelde behoort reeds tot het gebied van de Djoloi, en is voor kleine djoekongs bevaarbaar. Langs deze eenen dag afzakkende, bereikt men de S. Na-an, aan den linker oever, en den loop dezer rivier nog

eenen dag lang vervolgende, nadert men eindelijk de S. Djoloi.

2. Naar den Kapoeas Moeroeng. Men vaart de Miri 2½ dagreizen op, tot aan de monding van de S. Danom Pari, aan den linker oever. De laatstgenoemde rivier gedurende eenen dag opvarende, bereikt men eene plaats, waar de geheele breedte der waterscheiding naar de zijde van den Kapoeas Moeroeng niet meer dan 50 passen bedraagt. Men trekt de praauwen over het smalle stuk lands heen en laat ze aan den overkant in de S. Sambatok, eene regter zijrivier van de S. Toendan, afdalen, langs welke men den Kapoeas Moeroeng bereikt. Van de waterscheiding tot hier vereischt de reis slechts den tijd van 1½ dag.

Zoodra wij van wal gestoken waren, werden wij door den sterken stroom opgenomen, en dreven spoedig naar den Kahaijan terug. Het water van de Miri was sedert den vorigen dag ontzaggelijk gewassen; de vroeger waargenomene eilanden en rolsteenbanken waren verdwenen, en de boomen van den oever, onder welker overhangende kruinen wij beschutting tegen de zonnestralen hadden gezocht, waren tot aan hunne takken onder het troebele water bedolven. Den Kahaijan vonden wij helder en langzaam afstroomende, maar het drabbige water, door de Miri uitgestort, was nog ver stroomafwaarts bemerkbaar.

Wij vervolgden nu onze reis langs den Kahaijan naar boven, en bereikten na weinige uren geroeid te hebben, reeds op 0° 50′ 20″ Z. B. de kotta Hampallas, of Batoe Takoi, welke in het Noorden de laatste bewoonde plaats is, aan de oevers van den Kahaijan gelegen.

Deze benteng is benevens de kotta Tampang de zindelijkste kampong van den boven Kahaijan. De versterking is regelmatig gebouwd en bestaat doorgaans uit schoone stammen van ijzerhout. De woningen zijn binnen het paalwerk aan de zuid- en westzijde van den benteng op 20′ hooge palen opgerigt. De zacht uitgeholde nok van het dak, ver uitstekende over de basis van het langwerpig vierkante gebouw, geeft aan deze huizen een eigenaardig voorkomen. Iedere familie heeft haar eigen huis. De ruimte onder de gebouwen is van de overige binnenplaats des bentengs door eene omheining van verscheidene voeten hoogte afgezonderd, en bevat de stallen voor de huisdieren. Voor de huizen is binnen den benteng eene rij hooge pantars opgerigt, versierd met neushoornvogels en menschen-schedels. Het eigenlijke binnenplein is

net en zindelijk gehouden. Langs de noord-zijde er van staan de rijstschuren benevens den even zoo ruimen als goed onderhouden balai voor vreemdelingen, die, even als overal aan den Kahaijan, met eenige menschen-schedels versierd is. Ik werd vriendelijk onthaald. Velen van de bewoners bevonden zich in de ladangs, en er heerschte derhalve in de kampong eene vreemde stilte. Het kampongshoofd, dat onder zijnen hoogen ouderdom gebukt gaat, heb ik niet te zien gekregen.

In vroegere tijden is de Kahaijan ten naasten bij tot aan zijne bronnen bewoond geweest, maar de invallen der Ot-Poenan, of Njawong, gelijk deze volkstam hier genoemd wordt, is, zoo als wij boven reeds hebben aangemerkt, de oorzaak der tegenwoordige ontvolking van deze streken.

De Njawong, gelijk alle Ots, zonder vaste woonplaatsen in de bosschen omzwervende, vallen in kleine benden van 5 tot 10, zelden tot 20, man de enkele in de ladangs zich ophoudende familiën aan, vermoorden ze, of slepen hen als slaven mede.

De bewoners van de Miri, de Sirat en de boven-Kahaijan waren vroeger alle aan de bronnen van de laatstgenoemde rivier gezeten. Anderen zijn van daar naar de oevers van de Sampa verhuisd, of hebben zich aan de Melahoei aangesloten.

Van de kotta Hampallas af kan men den oorsprong des Kahaijan aan den Goenoeng Kaminting binnen 7 dagen bereiken. Zijne ligging mag op 0° 20′ Z. B. en 113° O. L. v. G. bepaald worden.

In dit, door menigvuldige en zeer hooge watervallen gekenmerkte gedeelte van zijnen bovenloop, neemt de Kahaijan een zeker aantal niet onbelangrijke zijrivieren op. De voornaamste van dezen zijn, van het Zuiden naar het Noorden opgaande, de volgende:

Regter oever.	Linker oever.
	1. S. Hambotong.
2. S. Maratjah.	
3. S. Patongoi.	
4. S. Marohoi.	
5. S. Boewoes.	
	6. S. Meroengoi.
	7. S. Tamiang.
8. S. Rangoi.	
	9. S. Ratjoi.
10. S. Penaon.	
	11. S. Sadoengan.

Ten laatste lost hij zich op in 7 brontakken zonder namen, die van den Kaminting afdalen.

De brontakken van den Kahaijan (in het bijzonder de S. Miri), naderen in de landstreek, door welke de Djoloi met hare zijrivieren vloeit, zeer den bovenloop van de S. Moeroeng. Beide stroomstelsels, namelijk dat van den Kahaijan en dat van den Barito, sluiten het stroomgebied van den Kapoeas Moeroeng in, hetwelk zich niet tot aan het gebergte van de hoofdwaterscheiding uitstrekt, maar uit eene bijzondere bergmassa ontspringt en reeds veel zuidelijker zijn uiteinde bereikt. De S. Miri strekt zich noordelijk van de genoemde bergmassa naar den kant van de S. Djoloi uit

De waterscheidende bergketens, die het stroomgebied van den Kahaijan in het Noorden meer bepaaldelijk begrenzen, zijn eene voortzetting van het, wat zijn oostelijk uiteinde betreft, reeds beschreven zuid-westelijk gebergte der hoofdwaterscheiding, hetwelk, voorbij de bronnen der hier ontspringende zijtakken van den Barito, zuid-westelijk in het gebied des Kahaijans voordringt, en dit afscheidt van het waterstelsel des Kapoeas Bohang, namelijk van diens zuidelijken hoofdtak, de S. Melahoei of Melawi. In de zuid-westelijke rigting voortloopende behooren zijne zuidelijke afwateringen tot aan den berg Raijah (op 0° 36′ Z. B. en 112° 43′ O. L.) gezamenlijk tot het stroomgebied van den Kahaijan.

Aangaande dit zuid-westelijk gedeelte van het gebergte der hoofdwaterscheiding, zoude men zich een verkeerd denkbeeld vormen, door te gelooven dat het eene aaneengeschakelde bergketen ware, welker hoofdstrekking door de onafgebrokene linie van de hoogste toppen konde bepaald worden, terwijl de bergwanden tegen het Noorden en Zuiden eene vrij regelmatige afhelling naar de lagere landen hadden. Dit is geenszins het geval. Noch een bepaalde bergkam, noch scherp geteekende omtrekken van den voet der verheffingen zijn met zekerheid te herkennen. Het hoofdgebergte van de waterscheiding is veeleer eene bergachtige, menigvuldig gescheurde en van dalen en kloven naar alle kanten doorsnedene, 20—30 Engelsche mijlen breede, verhevene land- [illegible]

geene bepaalde strekking, maar liggen onregelmatig over de geheele breedte van het hooge land verspreid, rondom of tusschen elkander ingeschoven. De verhevenste punten worden doorgaans juist niet in de as van het hooge land aangetroffen. Dit is de reden waarom men bij eenen overtogt in eene op de lengte van het gebergte loodregte rigting, een groot aantal hoogten moet overklimmen. Slechts zelden zijn verscheidene bergen tot eene kleine keten verbonden. Hunne ruggen vertoonen zich meestal in avontuurlijk gescheurde en op elkander gestapelde vormen, door diep ingesneden zadels (*Soa* genaamd) van elkander gescheiden. Het woeste karakter van een alpenland is derhalve eigenaardig aan dezen landgordel, die in eene diagonale rigting door Borneo heenloopt.

Een algemeene naam voor dit alpenland bestaat niet[illegible]g wordt met een' bijzonderen naam bestempeld. In het noord-oostelijke uiteinde van het stroomgebied verheft zich eene belangrijke bergketen, die zoo hoog is als de Goenoeng Boendang, namelijk de Go[illegible]ng Kaminting, welke op zijne beurt weder uit zeven, door [illegible]kloven van elkander gescheidene bergen bestaat. De name[illegible]ze zijn, van het Oosten naar het Westen gaande, de volgende: Soa Liang Dorong, Soa Handoewong, Soa Hidjang, Doesson, Liang Mangan, Sorowohan, Mintap en S[illegible]ng. Op deze volgen verder tegen het Westen de hoogere berge[illegible]gat, Saron, Lian-Ta-Nangka, Tehesan, Kaib Bora[illegible] Raijah, welke laatstgenoemde de hoogste is.

Ten Zuiden sluit zich aan het hooge gebergte een heuvelland, dat al lager wordt, naarmate men verder naar het Zuiden komt. Boven hetzelve verheffen zich, vooral in de noordelijke afdeeling, nog enkele hoogere punten, ja zelfs eenige grootere bergmassa's, van welke de Boekit Samatoean, een rotsachtige berg, op den linker oever van den bronnenloop des Kahaijan gelegen, de merkwaardigste is.

De bovenloop van den Kahaijan is bij de inboorlingen uithoofde van zijnen rijkdom aan goud beroemd. Het edele metaal wordt hier in vrij groote blaadjes, draadjes of afgeronde stukjes gevonden. De schatten van den Tomonggong Toendan zijn, naar hetgeen men zegt, voor het grootste gedeelte uit deze goudlagen afkomstig.

Echter wordt, uit vrees voor de aldaar zich ophoudende Njawongs, noch van het goud, noch van de bosschen, die eenen

dom aan voortreffelijke en fraaije houtsoorten en andere na-rlijke voortbrengselen van het plantenrijk opleveren, partij rokken.

Uit den hier beschrevenen bovenloop des Kahaijan gaan ge-enschapswegen naar verschillende stroomgebieden, in het bij-der naar de Melahoei en naar de Katingan.

A. Naar de Melahoei.

1. Langs de S. Rangoi. Deze wordt 3 dagreizen boven de tta Hampallas aangetroffen. Men vaart haar eene dagreis op, in de Toengaran te komen. Vervolgens ½ dag lang over een gland heengaande, komt men aan de S. Mambaroe, langs welke, binnen den tijd van drie dagen, de Melahoei bereikt wordt.

2. Langs de S. Penaong, die zich eene dagreis boven de monding van de S. Rangoi in den Kahaijan uitstort. Men vaart haar op, gaat in haar regter zijtak de S. Karangoi over, en vervolgt deze tot aan de Toengaron. Van hier gaat men over land tot aan den *Oeloe* (bronnenloop) van de S. Mambaroe, hetgeen alles binnen den tijd van een' halven dag kan geschieden, en bereikt vervolgens in 3 dagen de Melahoei.

B. Naar de Katingan.

1. Langs de S. Maratja. De monding van deze bereikt men reeds na de eerste dagreis stroomopwaarts van de kotta Hampallas. Men vaart haar eenen dag lang op, en komt dan aan de plaats van de waterscheiding, die slechts 40 vademen breed is. Hier trekt men de praauwen uit het water, en laat ze aan den overkant in de S. Tahoijan naar beneden, langs welke men in de Troenai, en uit deze in de Sampa overgaat. Hiervoor worden nog twee dagen vereischt.

2. Langs de S. Patongoi. Hare monding wordt eene dagreis boven die van de S. Maratja gevonden. Na deze gedurende eenen dag opgevaren te hebben, bereikt men de waterscheiding die hier slechts 10 vademen breed is. Ook hier worden de praauwen over het land getrokken. Aan den overkant laat men ze naar de S. Papo afzakken, en komt langs deze in de S. Tangoi, die zich in de S. Brawoi uitstort. Tot zoo ver heeft men slechts 6 uren noodig. De Brawoi gedurende 6 uren naar beneden varende bereikt men de Sampa.

Pohon Batoe. Den 11den December.

Daar het, hoe zeer ik het ook mogt wenschen, thans niet met mijn plan kon strooken om den Kahaijan nog verder op, langs zijnen onbewoonden bovenloop, te volgen, zoo besloot ik, om naar den Boekit Pohon Batoe terug te keeren. Eene reis nog verder stroomopwaarts moest met andere middelen worden in het werk gesteld, dan die over welke ik thans kon beschikken. Zonder de hulp en den werkzamen bijstand der hier wonende Ot Danoms zoude het onmogelijk zijn, eene zoodanige onderneming ten uitvoer te brengen. Deze echter kan slechts door naauwe vriendschappelijke betrekkingen, die niet dan door een langdurig verblijf onder hen zouden kunnen ontstaan, en door het vooruitzigt op geldelijke voordeelen, verkregen worden. Tevens zouden bij zulk eene reis de noodige wapenen en levensmiddelen niet mogen ontbreken.

Omstreeks 8 uren verlieten wij de nette kampong Kotta Hampallas en voeren den Kahaijan naar beneden. Bij de kampong Kanaran, welken ik naar boven reizende niet bezocht had, legde ik aan om die te leeren kennen. Zij is nog belangrijker, dan de kotta Hampallas, en even zoo zindelijk onderhouden, als deze; zij bestaat uit een zeer lang en diep gebouw benevens verscheidene kleinere woningen. Aan den ingang van den benteng is een groot ijzeren, doch sterk door het weêr aangetast kanon geplaatst, van hetwelk men mij echter de mogelijk zeer merkwaardige geschiedenis niet te verhalen wist.

Kort boven de monding van de S. Hawaun had op den regter oever in het bosch eene regterlijke vergadering plaats, zoo als ik die reeds vroeger, dl. I, bladz. 173, beschreven heb. De uit boomtakken opgerigte balai voor de vergaderde hoofden, mandirs, stond op eene van boomen gezuiverde plaats. Aan denzelfden oever zagen wij iets lager eene tweede loods, in welke zich de beschuldigde bevond, terwijl op den linker oever eene praauw lag, waarin zich de aanklager ophield, de uitspraak der regters verbeidende. Het regtsgeding handelt over eenen diefstal, en het kan misschien 4 of 6 dagen duren, alvorens de zaak beslist is.

In de kampong Hewaun, welke ik insgelijks bezocht, en aan welker hoofd ik eene Nederlandsche vlag ten geschenke gaf, ontmoette ik eenen jongen man van Poeloe Petak, die, op zijne reizen,

van een anderen Ngadjoe lezen en schrijven had geleerd, en van de opgedane kundigheden gebruik had gemaakt ter vervaardiging eener kaart van de rivier Katingan. Op deze zijn alle zijrivieren, rantaus en kampongs aangeteekend; echter is bij de geheele schets het kompass niet in acht genomen. Voor een geschenk van 4 gulden en eenige vellen schrijfpapier deed hij mij zijne kaart over. Zie daar eene schoone vrucht van de pogingen der zendelingen van Poeloe Petak!

Heden had ik ook gelegenheid om eene wijze van goud wasschen te leeren kennen, op zulke plaatsen, namelijk, waar men het zand op den grond van de diepte der rivierbedding zelve vindt. Ten einde het zand te verkrijgen, bedient men zich van een klein vlot, hetgeen aan het eene einde van een, uit boomstammetjes zamengevoegd, aanhangsel voorzien is, dat veel overeenkomst heeft met een door scharnieren vast gemaakt roosterwerk. Aan de tegenovergestelde zijde bevindt zich eene met steenen aangevulde faschine. Wanneer men met dit vlot op eene bepaalde plaats der rivier is gekomen, waar men goudzand van den grond wenscht te verkrijgen, wordt het roosterwerk met zijne zware zijde naar beneden gelaten, en dient zoo doende niet slechts tot anker, maar ook als ladder, om naar de laag van het goudzand af te klimmen. Met den rug tegen het roosterwerk geleund, ten einde aan de kracht van den stroom den noodigen weêrstand te kunnen bieden, stijgen de goudwasschers omlaag, rapen het zand van den grond in platte houten schotels, en klimmen daarmede naar boven, om op het vlot het goud er uit te wasschen en vervolgens weder naar de diepte af te dalen, ter herhaling van dezelfde bezigheid. Ook vrouwen deelden in dezen arbied, en het was verbazend te zien, hoe lang zij in staat waren, het onder water uit te houden.

Met snelheid zakten wij nu de rivier af, en tegen het vallen van den avond bevonden wij ons reeds in den balai tomoi aan den voet van den Boekit Pohon Batoe. De Tomonggong hield niet op met bidden, dat ik hem naar zijn huis zoude vergezellen, en dat is de oorzaak, waarom ik nog eens de kruin van den porphierrots heb beklommen.

Mijne reis langs de hoofdrivier loopt hiermede ten einde, en ik zie mij nu in de mogelijkheid gesteld om het plan tot een bezoek van de Roengan, de grootste zijrivier van den Kahaijan, waarvan ik bij eene vroegere gelegenheid reeds gewag heb gemaakt,

ten uitvoer te brengen. Ik besloot om van hier af westwaarts over land reizende, de bronnen van de gemelde rivier op te zoeken, langs deze, zoo ver zij bewoond is, af te zakken, en vervolgens de Menohing, de belangrijkste van hare zijrivieren, binnen te loopen, ten einde ook de bewoonde streken van deze te bereizen, en mij van hare onbewoonde bronnen verder westwaarts naar het stroomgebied van den Katingan te begeven.

Voor dat ik echter van de beschrijving der hoofdrivier afstap, heb ik nog het een' en ander omtrent het distrikt van den boven-Kahaijan, of Kahaijan Oeloe, mede te deelen. Wij bereikten het nadat wij het Labeho Tampang voorbij waren gekomen. Zijn noordelijke grens bevindt zich aan de bronnen van den Kahaijan. De bewoners van dit distrikt zijn, van de kotta Déwa af en overal waar zij zich langs de zijrivieren hebben nedergezet, Ot Danoms, en op de volgende wijze verdeeld.

A. Langs de oevers van de hoofdrivier.

Namen der Kampongs.		Getal zielen.
Kampong	Toembang Galat	28
»	Takolok Noesa	42
»	Korrong Kahoengkoeng	24
»	Paseha	42
»	Lewang Dambang	42
Kotta	Toemb. Minjangan	35
Kampong	Penta Pilang	21
»	Pandjong Kawong	82
»	S. Toak	35
»	Sareangan Tanjong	42
»	Penta Paken	28
»	Lipat	28
Kotta	Bejangaij	70
»	Kroran	42
»	Däwa	182
Kampong	Tandjong Loenoek	42
»	Penjahanen	[illegible]
»	Bereng Kasintoe	42
Kotta	Hiang	275
»	Toembang Menangeh	70
	Transportere	1196

	Namen der Kampongs.	Getal zielen.
	Transport	1196
Kotta	Boekit Pohon Batoe	200
»	Njewoh	70
»	Sarangkoi	56
»	Toemb. Hawaun	70
»	» Hamporoi	268
»	Liang Batoe Njaroi	84
»	Toempoeroet	91
»	Toemb. Besangan	84
»	» Miri	84
»	Kolok Hadipan	51
»	Kanaran	184
»	Hampallas, of Batoe Takoi	210
	Totaal langs de hoofdrivier	2628

B. Langs de oevers van de zijrivieren.

	Namen der Kampongs.	Getal zielen.
a.	S. Hiang.	
Kotta	Hiang	300
b.	S. Halelet.	
Kotta	Kabaijauw	500
c.	S. Hambauwi.	
Kotta	Hambauwi	1000
»	Poendo	
»	Karamoe	
»	Kero	
d.	S. Hawaung.	
Kotta	Kawittin	1000
»	Soengij Hoenoep	
e.	S. Hamporoi.	
Kotta	Jinban	[illegible]
»	Tassoi	
»	Saut	
f.	S. Besangon.	
Kotta	Pamah	[illegible]

Transportere.

Namen der Kampongs.		Getal zielen.
	Transport	4200
g.	S. Miri.	
Kotta	Rangan Ohas.	480
»	Toemb. Mambaroe.	
»	» Baija.	
»	Rangan Hanoah	
	Totaal langs de zijrivieren	4680
	Totaal van het distrikt Kahaijan Oeloe .	7308

Uit het hierboven staande blijkt, dat de bevolking van dit distrikt voor het grootste gedeelte tot den stam der Ot Danoms behoort, die zijnen naam afgeleid heeft van zijn verblijf aan den bovenloop der rivieren; want Ot beteekent *boven* en Danom, *water.* De Ot Danoms van den Kahaijan en zijne zijrivieren vormen eene gemeenschappelijke familie met hunne stamgenooten aan den Kapoeas Moeroeng, maar niet met de stammen der Ot Danoms aan de Sampa, de Melahoei en de zijrivieren van deze, met welke zij in oneenigheid en oorlog leven. De meeste van hunne Ngajautogten worden naar deze gewesten, of naar Siang en Moeroeng ondernomen.

Hunne voornaamste bezigheden zijn het goudwasschen en de rijstbouw; echter verzamelen zij ook een weinig was en tali. Het eerstgenoemde levert hun eene zoo rijkelijke opbrengst, dat zij niet genoodzaakt zijn om zich tot andere hulpbronnen te wenden ter voorziening in hunne behoeften, die hun, voor zoo verre zij in buitenlandsche voortbrengselen bestaan, door Poeloe-Petaksche handelaren worden aangebragt. De Ot-Danom's verlaten hunne landstreek nooit uithoofde van den handel. Wat hunne zeden en gewoonten betreft, deze stemmen in de voornaamste punten met die der Ngadjoe overeen, hetgeen zich gemakkelijk daardoor laat verklaren, dat deze een van de Ot Danoms afkomstige volkstam zijn, die allengskens naar de lagere gewesten trok, naarmate het land grooter en de loop der rivieren uitgestrekter werd. De naam Ngadjoe zinspeelt reeds op eene zoodanige afstamming, dat hij beteekent *bovenlander.* De taal der Ot-Danoms schijnt bij eerste oppervlakkige beschouwing op zich zelve te staan; men merkt echter weldra dat zij zeer vele overeenkomst met die der

Ngadjoe heeft, en dat deze een tongval van gene is. Ieder Ot Danom verstaat en spreekt de taal der Ngadjoe, terwijl deze laatsten het taaleigen van de eersten gemakkelijk aanleeren.

De Ot Danoms hebben geene Bilians, zoo als de Ngadjoe. De bezigheden der Bilians worden door de vrouwen en dochters der rijken waargenomen, en bepalen zich tot het genezen van zieken, door het uitdrijven der kwade geesten, die als de oorzaak daarvan worden beschouwd, tot het overgeleiden der zielen naar de verblijfplaatsen der overledene voorouders, en tot gebeden aan de goden om voorspoed en rijkdom (*Belako oentong*). De gave van zoodanige handelingen te kunnen verrigten, wordt verkregen door dat een Sangsang in het ligchaam der Bilian overgaat. Zoo lang als deze toestand duurt heeft zich de vrouw van alle vleeschelijke gemeenschap met haren man te onthouden.

De zielen der gestorvenen worden onmiddelijk na het overlijden en na het nederleggen in de doodkist, overgeleid naar hunne verblijven in de andere wereld, maar niet eerst bij gelegenheid van het lijkfeest, zoo als bij de Ngadjoe. Onder het gezang der Bilians wordt de ziel door eenen Sangsang over eene hooge brug, die in het huis van den overledene begint en met het andere einde op het *Kajoe Nahan Batoe Parah Boelan* rust, naar het verblijf der zaligen geleid.

De doodkist wordt, gelijk bij de Ngadjoes, met haren inhoud naar buiten in de opene lucht gebragt. Eerst later worden de beenderen gezuiverd en verbrand, waarop men de asch in potten verzamelt en in den sandong plaatst. De treurplegtigheid gaat vergezeld van een kostbaar feest, waarbij men menschen, karbouwen en varkens slagt, en de afgesnedene hoofden en koppen der slagtoffers aan den sandong ophangt. De Tomonggong Toendan gaf aan zijne overledene vrouw, behalve al hare sieraden, nog 8 volledige kleedingen in de doodkist mede. Onmiddelijk na het overlijden slagtte hij eenen boedak, en bovendien nog drie anderen toen de doodkist buiten 's huis gebragt werd. Bij het schoonmaken en verbranden van hare beenderen liet hij 8 boedaks, 60 varkens en 2 karbouwen slagten.

Bij de rijken bestaat het zonderlinge gebruik, dat de overlevende van twee echtgenooten, gedurende een zekeren tijd, die naar gelang van de gewoonte der verschillende familiën meer of minder lang is, het huis onder geen voorwendsel hoegenaamd mag ver-

HET VERBRANDEN DER LIJKEN AAN DE KAPOEAS MOEROENG.

laten. Dikwerf brengt de rouwdragende echtgenoot, op eene mat zittende, drie tot zeven maanden werkeloos door.

Niet slechts bij lijkfeesten, maar ook bij andere gelegenheden, zoo als bij voorbeeld bij het sluiten van vrede en vriendschap, worden menschen geslagt. De talismans van het huis en van de enkele personen worden in het bloed gewasschen, terwijl zich de betrokkene partijen het voorhoofd, de schouders, de borst, de plaats van de maag, de knieën en de voeten daarmede besmeren, onder wederzijdsche wenschen van voorspoed en lang leven.

De Ot Danoms houden, zoo als de Ngadjoes, zeer veel van luidruchtige en langdurige feesten, waarbij het dikwijls uiterst ruw toegaat, terwijl mannen en vrouwen den toewak tot den hoogsten graad van beschonkenheid gebruiken. Bij zulke gelegenheden komt het niet zelden tot geschillen. De verbitterde partijen grijpen de wapenen, maar worden door de overige gasten gepakt en geboeid, tot dat zij den roes hebben uitgeslapen. Op den avond van een vrolijk feest vindt men dikwijls een groot gedeelte der genoodigde gasten, van woede blakende, vastgebonden op den grond liggen.

Gelijk alle inboorlingen van het eiland, zijn de Ot Danoms zeer bijgeloovig en hebben door den nadeeligen invloed hiervan veel te lijden, iets dat tevens niet zelden de vreemdelingen treft, die voor de eerste keer in deze gewesten komen. Aan laatstgemelden is het b. v. door den adat voorgeschreven, om, bij gelegenheid van hunne eerste aanwezigheid in de verschillende afdeelingen van het stroomgebied, aan de aldaar gezetene bevolking het *balas* te betalen, d. i. eene som gelds, waarvoor, naar gelang van het bedrag, offerdieren, buffels of varkens, worden gekocht, die aan de geesten van het land en van het water worden geofferd, ten einde dezen met de komst van den vreemdeling te verzoenen, en te bewegen, dat zij hunne gunst aan de inboorlingen niet onttrekken, den rijstoogst zegenen, en de karangans rijkelijk met schoon goud aanvullen. Een zoodanig balas kost aan den reiziger, naar evenredigheid van zijnen stand en van het doel zijner reis, 40 à 100 gulden.

Bij de rijke Ot Danoms bestaat somwijlen de wreede, waarschijnlijk van de Chinezen overgenomene gewoonte, van hunne jonge dochters van 8—10 jaren, voor een zekeren tijd, in eene afgezonderde, kleine afdeeling van het huis op te sluiten, en van alle verkeering met andere menschen verwijderd te houden. Het kamertje is slechts

van een klein venster voorzien, hetwelk op eene eenzame plaats uitkomt, zoodat in het vertrek ten naasten bij duisternis heerscht. Het opgesloten meisje mag dit verblijf nooit en onder geene voorwaarde hoegenaamd verlaten. Alle behoeften worden in hetzelve verrigt. Noch vader of moeder, noch broeders of zusters krijgen haar gedurende den tijd van hare gevangenis te zien; slechts aan eene enkele slavin, die aangewezen is om haar te bedienen, wordt de toegang vergund. Het arme slagtoffer van den adat zit op deze wijze dikwerf 7 jaren lang in eenzame gevangenis, zich bezig houdende met het vlechten van matten of anderen soortgelijken handenarbeid. De ontwikkeling der ledematen, vooral die van de benedenste deelen van het ligchaam, wordt door het gebrek van beweging zeer onderdrukt. Na den tijd van opsluiting, die meestal ten einde loopt zoodra het meisje den huwbaren ouderdom heeft bereikt, wordt zij uit hare gevangenis bevrijd, en komt, licht geel gebleekt, als het ware uit was gevormd, wankelende, op smalle, dunne voeten te voorschijn, iets dat door den smaak der inboorlingen voor bijzonder schoon wordt gehouden. Vervolgens toont men haar, als of zij nieuw geboren ware, de zon, de aarde met hare voortbrengselen en het water. Hieraan is een groot feest verbonden, waarbij een slaaf wordt geslagt, met welks bloed men het meisje besmeert. Dit opsluiten wordt *Bakoewo* genoemd, en heeft tot doel, om aan de dochter de bovengemelde fraaije hoedanigheid te verschaffen, haren naam bekend te maken en tevens hierdoor vele en rijke vrijers te lokken.

De honden, welke bij de inboorlingen uithoofde van de hulp, die zij hun bij het jagen verleenen, zeer geacht zijn, worden niet alleen zoo lang zij nog leven, maar ook na hun overlijden met groote onderscheiding behandeld. Zij hebben eene geschiedenis en, gelijk alle dieren, ook eene ziel. Men zegt, dat zij van Patti Palangkaing, den koning der dieren, afstammen. Toen deze eens eene vergadering hield en in het midden der verzamelde dieren deftig ging zitten, kwam een deel zijn's ligchaams, dat men gewoonlijk verborgen houdt, te voorschijn, hetgeen tot een algemeen gelach aanleiding gaf. Gebelgd over het onbetamelijk gedrag, viel Patti Palangkaing, naar alle kanten bijtende, de dieren aan en joeg ze in verwarde vlugt uit elkander. Deze handeling had het einde van zijne heerschappij ten gevolge, maar in zijn hart wortelde een onverzoenlijke haat, die op zijn nakroost overerfde

en dit zoo geschikt voor het jagen maakte. De lijken der honden worden in stoffen en dekens gewikkeld en in de nabijheid der huizen begraven; men geeft hun rijst (*bras*) en zout mede in het graf, en strooit er rijst boven op, als een offer voor de goden, ten einde dezen te bewegen om de zielen naar den hemel der honden te geleiden. Ter hunner gedachtenis wordt een *pantar aso* opgerigt, waaraan men de kakebeenen en koppen van de door hen gevelde herten en varkens ophangt.

In de kleeding stemmen de Ot Danoms met de Ngadjoes overeen. Hunne tatoeëring is echter nog volmaakter en ingewikkelder, en bedekt het geheele ligchaam met uitzondering van het gezigt. Men zegt evenwel, dat de Ot Danoms, zoo als ook de Ngadjoes, in vroegere jaren slechts zeer weinig getatoeëerd geweest zijn. De Bilians hebben door de beschrijving van de fraai getatoeëerde ligchamen der Sangsangs de kunst van het tatoeëren pas tot den tegenwoordigen trap van volmaaktheid gebragt.

Het maaksel van de buisjes der vrouwen komt met dat van die der Siangsche overeen; hare scheenbeenen zijn insgelijks van de knie tot aan de wortel van den voet getatoeëerd. Als gordels om den naauw sluitenden, korten, insgelijks meestal blaauwen saloi, gebruiken zij hoepels van rotan (*lintong*) of koperen kettingen die 6 en meermalen om het lijf gaan, van de heupen tot op de dijen naar beneden hangen en, voornamelijk bij zwangere vrouwen, moeten dienen om den onderbuik te schragen, daar zich deze tot op het tijdstip van hare verlossing nog met zwaren arbeid onledig houden. Over de linker heup zijn aan deze kettingen verscheidene snoeren van groote parels vastgemaakt. Aan het einde van dezen hangt een holle kogel van koper, waarin zich eenige kleine steentjes bevinden, die bij elke beweging van het ligchaam een rinkelend geluid veroorzaken, en hierdoor het naderen van de persoon aankondigen voor dat men haar nog in het oog heeft. In plaats van parelsnoeren bezigt men ook zeer dikwerf vlechten en bundels van welriekende kruiden, versierd met vederen en klatergoud. Het bovenlijf der vrouwen is meestal naakt. Hals en borst zijn opgetooid met talrijke lameangs; ook tusschen de haren van de kruin ziet men dikwerf 2 of 3 kortere lameangs vastgemaakt. Het dragen van lameangs dagteekent bij de inboorlingen insgelijks van lateren tijd. Vroeger droegen de vrouwen en meisjes snoeren van parelen om den hals en om het voorhoofd. De armen zijn,

gelijk die van de vrouwen der Ngadjoes, omkleed met een harnas van koperen ringen; de oorschijven, zoo groot als een tienguldenstuk, zijn dikwijls zeer sierlijk gesneden, en met gouden plaatjes ingelegd. Hare gestalte is, uithoofde van eene al te krachtige en gezonde ontwikkeling, dikwerf lomp en onbevallig. De vrouwen zijn zeer werkzaam en verrigten ook hier, gelijk overal, den zwaarsten arbeid. Zij weven stoffen uit de vezels van bladeren en van bamboes, en verstaan de kunst van die met verschillende kleuren te verwen, en wel in het bijzonder met hunne geliefkoosde kleur, het blaauw.

De mannen gelijken, wat hunne kleeding betreft, insgelijks veel op de bewoners van Siang. Sommigen dragen koperen armringen, anderen, boven het handgewricht, eenen ring uit zeeschelpen geslepen. Ringen van eene hand breedte aan de kuiten, zamengesteld uit koperen schakels, ziet men bij hen zeer algemeen. De lameangs worden in verschillend aantal door de mannen tot halssieraden gebruikt. Er zijn van een tot vier gouden halvemanen aan vastgemaakt, die tot op de borst nederhangen en deze somtijds geheel bedekken.

Het schild en de mandau zijn hier pas in lateren tijd ingevoerd, maar thans zeer algemeen. Vroeger werd de plaats van den mandau door den *dohong* en den *parang* vervangen. De dohong moet, naar hetgeen men zegt, het voorouderlijk wapen geweest zijn. Hij bestond uit een breed zwaard van één voet lengte, dat de gedaante van eene lanspunt had en van een 8 duim lang, dik en rond gevest, uit ivoor gedraaid, — en derhalve zonder twijfel een buitenlandsch voortbrengsel, — voorzien was. Van den dolong bestaan slechts nog enkele exemplaren, die ter heilige gedachtenis aan de voorouders worden bewaard. Men bezigt deze thans slechts nog om het bloed der slagtoffers op de daarmede te besmeren deelen van het ligchaam over te brengen, en om de navelstreng van de pas geboren kinderen af te snijden. Lansen en blaaspijpen, uit welke met vergiftigde pijlen wordt geschoten, voltooijen de wapening.

De rijken bezitten eene menigte boedaks. Wanneer zich het aantal van dezen te zeer vermeerdert, dan worden de oudste van hen vaak vrijgelaten, moeten vervolgens voor hun eigen onderhoud zorgen, en zijn slechts ten gevolge van bijzondere opeisching tot dienstbewijzen verpligt. De kinderen van zulke, in schijn vrijgelatene

slaven blijven, zoo als hunne ouders, hunnen aanvankelijken meester onderdanig en dienstpligtig.

Eene voorname bezigheid van de vrije Ot-Danoms, die dikwijls de inspanning van al hunne krachten vereischt, is het zoo genoemd *singer*. Dit bestaat in het hervatten van oude, onbesliste processen, van verjaarde schuldeischen, onvoldane verpligtingen enz., die meestal uit den tijd van vroegere geslachten afstammen en ten doel hebben om anderen, met, maar ook velen zonder, gegronde redenen, geheel of gedeeltelijk van hunne have te berooven en zich zelf daarmede te verrijken. De zaken van overgrootvaders worden zoodoende tot voorwerpen van twist tusschen achterkleinzoons gemaakt. Dit *singer* is voornamelijk eene zaak van het geheugen, en vereischt niet slechts eene grondige kennis van de stamboomen der verschillende familiën en van hunne omstandigheden, maar ook bedrevenheid in het redeneren. Bezit de beschuldigde deze hoedanigheden niet, of althans niet in zoo hooge mate als de aanklager, dan verliest hij meestal het proces en moet aan de eischen van zijne tegenpartij voldoen. Het *singer* is reeds voor velen, ten koste van anderen, die daardoor hunne have en hunne vrijheid verloren, de bron van grooten rijkdom geworden. Ook het invorderen van nieuwere schulden en van achterstalligen interest, van geldboeten, van het belako enz., kunnen onderwerpen van het *singer* zijn.

Wat het karakter aangaat zijn de Ot-Danoms minder getrouw dan de Ngadjoes, en wat hunne hartstogten betreft, toonen zij zich ruwer en buitensporiger. Zij zijn baatzuchtig in den hoogsten graad en veroorloven zich veelvuldige knevelarijen tegen hunne ondergeschikten.

Balai Tomoi, aan den voet van den Boekit Pohon Batoe.
Den 12[den] December.

Alvorens tot mijne aan den voet van den berg achtergeblevene makkers terug te keeren, deelde ik aan den Tomonggong Toendan het verdere plan van mijne reis mede, en maakte hem bekend met het aantal manschappen, die ik tot ondersteuning op de landreis van hier naar de Roengan noodig had, bestaande uit 15 man. In strijd met zijne vroegere beloften van mij ter uitvoering van mijne oogmerken behulpzaam te willen zijn, zocht

hij nu naar alle mogelijke zwarigheden, op grond van welke hij de verlangde hulp zoude kunnen weigeren. Geen van alle werd door mij als toereikende verontschuldiging aangenomen, en ik bleef staan op mijnen eisch; ik kwam evenwel tot geen bepaald resultaat, en keerde tamelijk ontevreden tot mijne makkers terug. Met ijver begonnen wij nu aan de voorbereidselen tot onze verdere reis. Slechts het volstrekt onmisbare werd afgezonderd van de overige goederen, die bestemd werden om met onze vaartuigen naar Bandjermasin terug gebragt te worden. Nadat onze benoodigdheden, waarvan de voornaamste uit levensmiddelen bestaan, in partijen, ieder zooveel als een persoon dragen kon, verdeeld waren, vonden wij, dat wij voor het transport in het geheel 28 man noodig hadden, zoodat ik dus niet meer dan 10 man van den Tomonggong Toendan te vragen had. Een bezoek, hetwelk zijne vrouwen en dochters heden bij mij maakten, die mij eenige kippen en vruchten ten geschenke bragten, deed mij hopen, dat zich de weêrbarstigheid van den Tomonggong veranderd had, en dat hij nu wel zoude genegen zijn om aan mijn onbeduidend verzoek te voldoen.

Balai Tomoi, aan den voet van den Boekit Pohon Batoe.
Den 13den December.

Daar ik van plan was om de praauwen, die voor het vervolg van onze reis overbodig zijn geworden, morgen ochtend terug te sturen, zoo heb ik een groot gedeelte van den dag besteed om brieven te schrijven, ten einde eenige tijdingen naar Bandjermasin te doen overbrengen. Deze gelegenheid om een teeken van leven te geven, zal voor een geruimen tijd de laatste zijn, want het vervolg van mijne reis zal mij door landstreken leiden, die met de gemelde hoofdplaats bijkans in geen gemeenschap staan.

Balai Tomoi, aan den voet van den Boekit Pohon Batoe.
Den 14den December.

De vaartuigen vertrekken om zeven uur. Niet zonder eene pijnlijke gewaarwording zag ik hen over eene waterval heenglijden en achter den hoek van eene rots verdwijnen. Ik zag mij dus

van dit oogenblik af aan aan de willekeur en luim der Ot-Danoms overgelaten. Tegen den middag verscheen de Tomonggong Toendan bij mij, om op nieuw over de zaak van het balas te onderhandelen. Daar ik er evenwel op stond om aan den wensch van den Tomonggong slechts onder de den vorigen dag gemaakte voorwaarden te voldoen, zoo ging hij ontevreden en verbitterd met zijne volgelingen heen, om naar zijne rots terug te keeren. Mijn voornemen om morgen te vertrekken kan zonder zijne hulp niet ten uitvoer worden gebragt; derhalve was mij de stemming, in welke hij mij verliet, uiterst onaangenaam. Ook van de kotta Hamporoi kwamen afgezanten tot mij, die insgelijks aandrongen, dat ik het balas zoude betalen, daarbij aanmerkende, dat de inboorlingen, in geval van voortgezette weigering, niet voor mijn leven zouden instaan. Met hetzelfde antwoord, hetwelk ik aan den Tomonggong Toendan had gegeven, zond ik ook deze weg. De afhankelijkheid van den goeden of kwaden wil des volks in aanmerking genomen, begon echter de toestand, waarin ik mij bevond, vrij ongemakkelijk te worden, en ik was, ten einde mij uit de verlegenheid te redden, tot de inconsequentie genoodzaakt van den Tomonggong Toendan eenen karbouw ter waarde van negentig gulden, bij wijze van balas, te laten aanbieden. De loop mijner zaken nam nu een anderen keer. Nog gedurende den nacht werden de nabij gelegene kampongs van mijne inwilliging verwittigd, en derzelver hoofden door den Tomonggong Toendan opgeeischt om morgen ochtend te verschijnen, ten einde bij mijn vertrek tegenwoordig te zijn.

Kampong Soeki. Den 15den December.

Om 9 uur was ik zoo gelukkig van den Tomonggong en de zijnen vaarwel te kunnen zeggen. Aan de monding van de S. Halelet wendde ik den Kahaijan den rug toe en nam mijnen weg naar de Roengan. Deze rivier, bij hoogen waterstand anders nog een goed eind naar boven voor middelmatige praauwen bevaarbaar, was thans droog, zoodat wij in de noodzakelijkheid waren van de voetreis dadelijk te beginnen. De dagreis van heden was voldoende om de waterscheiding tusschen den Kahaijan en de Roengan te bereiken. Onze weg ging in zuidwestelijke rigting over een middelmatig hoog heuvelland, nu eens berg op, dan weder berg af,

over eene menigte kleine zijtakken van de S. Halelet, die wij eindelijk zelve bereikten en tot aan hare bronnen vervolgden. Wij moesten haar bij deze gelegenheid dikwijls oversteken en ons somtijds in hare bedding geheele einden ver vooruit werken. De rond om hare bronnen gelegene heuvels zijn iets hooger en steiler, maar niet hoog genoeg om bergen genoemd te kunnen worden. Wij kwamen vrij talrijke hutten en huisjes en enkele groepen van gebouwen, kleine gehuchten vormende, voorbij, die den vermoeiden reiziger behagelijke rustplaatsen aanbieden. Al deze woningen bestaan echter slechts tijdelijk. Hare bewoners zijn rijstbouwers en goudwasschers.. Geen hoog woud versiert het landschap. Ladangs, die nog bebouwd worden of verlaten en met kreupelbosschen van manslengte begroeid zijn, bedekken de hellingen der heuvels. IJzerhout wordt vrij dikwerf aangetroffen.

De kampong Soeki, ons nachtverblijf, is klein, en bestaat uit vier in het vierkant geplaatste huizen, die een van plantengroei gezuiverd en zeer zindelijk gehouden binnenplein insluiten, waarvan mijne makkers partij trokken om zich tot laat in den avond met allerhande kinderspelen en gymnastische oefeningen te vermaken. De bevolking van dezen vreedzaam en stil op eenen heuvel gelegen kampong is, zoo als die van de geheele S. Halelet, insgelijks van den Kahaijan afkomstig.

Om 5 uur nam ik waar:

Barometer 753,1 m. m.
Thermometer 23°.

Gedurende den nacht hadden wij een hevig onweder, vergezeld van sterken storm.

Kotta Hantapan. Den 16den December.

Wij vertrokken met mistig weder, en hadden, gedurig in Z. W. rigting voortgaande, een soortgelijk terrein als den vorigen dag door te reizen. In de valeijen tusschen de heuvels vonden wij gedeeltelijk moerassen, gedeeltelijk kleine beken, reeds tot het gebied van de Roengan behoorende, die zich spoedig tot eene niet onbelangrijke zijrivier van de laatst gemelde, Tahoijan genaamd, vereenigen. Deze bereikt hebbende, volgden wij derzelver loop, nu eens langs den regter, dan langs den linker oever. De heuvels tusschen welke de Tahoijan heenkronkelt, namen allengs-

kens een zachten, golvenden vorm aan, en waren begroeid met lommerrijke bamboebosschen. Eindelijk kwamen wij in een van lang uitgerekte heuvelrijen begrensd, schoon dal, waarin, op den regter oever van de rivier, de kotta Hantapan gelegen is. Behalve eenige verlatene goudmijnen en de bouwvallen van twee kampongs, vonden wij op de geheele reis hierheen geen enkel spoor van menschen. De kotta Hantapan moet, wat fraaiheid en regelmatigheid van aanleg aangaat, noch langs den Kahaijan, noch in het gebied van de Roengan hare wederga hebben. De palissaden, 25′ hoog van ijzerhout, vormen aan den bovensten rand eene regte lijn. Op de hoeken van den benteng zijn wachthuisjes opgerigt. De gebouwen in het binnenste staan op hooge palen in het vierkant om eene ruime en zindelijke binnenplaats, en steken met de daken boven het paalwerk uit. Rondom den benteng zijn een groot aantal pantar's en ampatan's opgerigt, terwijl op de binnenplaats verscheidene sandong's te zien zijn.

Om 2 uur nam ik hier waar:

Barometer 753,87 m. m.
Thermometer 25° R.

Tegen den avond overviel mij plotseling eene hevige koorts.

Kotta Hantapan. Den 17[den] December.

De aanval van koorts heeft tot laat in den nacht geduurd en mij zoodanig verzwakt, dat ik genoodzaakt ben om dezen dag hier te blijven rusten.

Mijne 10 makkers van den Kahaijan werden op hun verzoek teruggezonden, nadat ieder één' zilveren gulden benevens verscheidene stangen tabak en eenige glaskoralen ten geschenke had ontvangen.

Kotta Menihan. Den 18[den] December.

Ik besloot om te vertrekken, alhoewel ik nog even ziek en zwak was als den vorigen dag. De S. Tahoijan is hier reeds bevaarbaar voor vaartuigen van de kleinste soort; ik nam derhalve voor mijne persoon een schuitje, met twee roeijers bemand, terwijl ik mijn volk met de goederen te voet naar de Roengan liet optrekken. De S. Tahoijan vloeit van de kotta Hantapan in eene weste-

lijke rigting naar de Roengan. Zij heeft watervallen en zandbanken, gelijk alle zijrivieren in het heuvelland; buitendien echter wordt het varen op die rivier door een groot aantal overhangende of in de bedding liggende boomstammen uiterst bemoeijelijkt. De belangrijkste van de watervallen, die ik heden aantrof, is de R. Sambaroe, veroorzaakt door rotsen van syeniet. Om dezen voorbij te komen moest de schuit ontladen, langs den oever getrokken en verder beneden weder in het water gelaten worden. Tot aan den waterval loopt het voetpad naar de Roengan langs den oever heen. Hier echter neemt de rivier eene Z. Z. W. rigting aan. Mijne makkers verlieten mij derhalve, om mij pas in den kampong Menihan, aan de Roengan, weder te ontmoeten.

De S. Tahoijan heeft aan hare monding eene gelijke breedte (30') als de Roengan. Eenige belangrijke zijrivieren storten hare wateren in haar uit. Onder deze verdienen bijzonder aangehaald te worden: de S. Magahan, op den regter, en de S. Menangoi, iets lager, op den linker oever. De eerstgemelde is bewoond; behalve eene aan hare oevers gelegene kotta van gelijken naam, wordt aan eene van hare zijrivieren, Besep genaamd, een balai tomoi aangetroffen. Aan de Tahoijan zelve moet, boven de kotta Hantapan, nog een tweede benteng te vinden zijn. Beneden den genoemden kampong hebben wij slechts bouwvallen van verlatene woningen waargenomen.

Het verzamelen van stofgoud is in het gebied van de Tahoijan de voornaamste tak van bestaan der inwoners.

Omtrent 11 uur 's morgens bereikten wij, op 1° 6' 15" Z. B. en 113° 13' O. L., de Roengan. Deze is, gelijk ik reeds heb aangemerkt, hier slechts 30' breed, maar zeer diep, en hare langzame afstrooming is een bewijs van het gering verval der rivierbedding.

Van de monding van de Tahoijan af is de Roengan in haren bovenloop nog eene dagreis ver bevaarbaar en bewoond. Hare bronnen zijn twee dagreizen ver van hier in den Boekit Allo te zoeken.

De bewoonde plaatsen in dit gedeelte van haren loop, zijn de kotta Sawahei en de kotta Moetjei. Om deze te bereiken moet men tegen vier aanzienlijke watervallen opwerken, van welke de Gohong Balau, Gohong Lawang en Gohong Hai verdienen genoemd te worden. Het woord Gohong beteekent in de taal der

bewoners van deze landstreek zoo veel als *riam* of *waterval*. Boven de S. Tahoijan stort slechts nog eene enkele, eenigzins belangrijke, zijrivier hare wateren in de Roengan uit, namelijk, op den linker oever, de goudrijke S. Losai.

Nadat wij de Roengan eenige kronkelingen stroomafwaarts hadden vervolgd en een vrij grooten balai tomoi, op den linker oever gelegen, voorbij waren gekomen, bereikten wij den fraaijen benteng Menihan. Deze bevat elf huizen, op hooge palen sierlijk uit planken van ijzerhout gebouwd.

Wederom zwaar ziek, was ik buiten staat om mijne reis verder te vervolgen.

Kotta Menihan. Den 19den December.

Mijne ongesteldheid staat mij niet toe verder te reizen.

Kotta Menihan. Den 20sten December.

Gelijke oorzaken als gisteren houden mij ook heden nog hier terug.

Kampong Djato. Den 21sten December.

De aangewende geneesmiddelen hebben eindelijk de koorts overwonnen en mij in staat gesteld om de reis verder te vervolgen. Evenwel gevoel ik mij nog zoo zwak, dat ik van mijn plan om van de kotta Menihan, in zuid-westelijke rigting, over land de S. Menohing, eene belangrijke zijrivier der Roengan, te bereiken, moet afzien, en genoodzaakt ben de Roengan tot aan de monding van de gemelde zijrivier naar beneden te varen, om van daar stroomopwaarts langs de Menohing de plaats te bereiken, van waar de weg naar het stroomgebied van de Katingan leidt. Het eenige nadeel, aan deze verandering van mijn reisplan verbonden, is het tijdverlies van een paar dagen; ondertusschen heb ik het voordeel met de gewesten van de Roengan en hunne bewoners meer vertrouwd te worden, dan dit anders zoude mogelijk geweest zijn.

Uitgezonderd zeven man, die ik als roeijers bij mij zal houden, zond ik mijne reismakkers, benevens het grootste gedeelte van de

goederen, langs den aanvankelijk bepaalden weg over land naar de Menohing. Nadat ik hen de noodige bevelen had gegeven, scheidden wij, om elkander waarschijnlijk pas over 5 of 6 dagen weder te ontmoeten.

Met vele bogten kronkelde de Roengan gedurende deze dagreis door een middelmatig hoog heuvelland zuid-waarts, zonder in breedte aanmerkelijk toe te nemen. Hare bedding is echter diep ingesneden, en de oevers zijn hoog en steil. Tot omtrent $\frac{2}{3}$ van den heden afgelegden afstand, vloeijen de wateren langzaam voort, ja schijnen dikwijls stil te staan, hetgeen van een zeer gering verval getuigt. Wij zagen aan beide oevers eene menigte zijrivieren, van welke eenige niet onbelangrijk en bewoond zijn. Onder deze behooren de volgende: S. Sakaba, S. Lapan, S. Tiken, S. Beringei, S. Rassen. De S. Beringei, de belangrijkste van allen, komt ten opzigte der breedte aan hare monding, ten naasten bij overeen met de Roengan. Over het geheel moet worden aangenomen, dat de zijrivieren van den regter oever, daar zij naar evenredigheid van de smalle landstreek, die de Roengan van de Menohing scheidt, en door welke zij vloeijen, vrij groot zijn, uit overlangsche valleijen komen, welker hoofdas in het algemeen van het noorden naar het zuiden gerigt is. Hierdoor immers hebben zij eenen langeren weg af te leggen, en worden zoo belangrijk als wij dit waarnamen.

Beletselen, door rotsen en rolsteenbanken veroorzaakt, hebben wij in dit gedeelte van de Roengan slechts weinig aangetroffen. Daarentegen wordt het varen veelvuldig bemoeijelijkt door de menigte boomstammen, die in de bedding verspreid liggen, of van beide oevers naar de rivier overhangen. Onderscheidene keeren waren wij genoodzaakt om ons met de parangs eenen weg te kappen.

Op het laatste derde van den heden waargenomen loop der rivier, zagen wij eensklaps de golven meer bewegen en met grootere snelheid voortvloeijen. Wij werden, den stroom volgende, spoedig naar verscheidene belangrijke watervallen gevoerd. De eerste, welken wij ontmoetten, was de Gohong Mandawen. Hier zoowel als bij de Gohong Marakowong en Gohong Rawai, moesten de goederen uit de praauw gelost en over land naar beneden worden gebragt, terwijl de schuit zelve door middel van rotantouwen langzaam, tusschen de rotsen door, naar beneden

gelaten werd. Van de drie gemelde watervallen, die reeds vele praauwen en nog meer menschenlevens moeten hebben verslonden, is de Gohong Rawai de belangrijkste, en tevens de schoonste en meest grootsche van alle, die ik tot nog toe op mijne reis gezien heb. De Roengan is hier genoodzaakt om zich, over eene met duizenden van klippen bedekte helling, bruischende naar beneden te storten, en komt met schuim bedekt in de diepte aan. Lang voor dat de reiziger de Gohong Rawai genaderd is, verneemt hij van verre reeds het somber gedruisch.

Van hier af wordt de regelmatige loop der rivier door geene soortgelijke beletselen meer gestoord; want het steenachtige heuvelland verlatende, hetwelk zij van haren oorsprong tot aan de eerste watervallen met een gering verval doorstroomde, stort zich de rivier in drie kort op elkander volgende trappen naar het diluviale vlakland, dat hier begint, onafgebroken tot aan de monding in den Kahaijan voortgaat en zich eindelijk in moerassen verliest.

De tusschen twee aan twee watervallen gelegene streken der rivier zijn, uit hoofde van de talrijk verspreide steenrotsen en van de sterke strooming, niet minder gevaarlijk voor de scheepvaart, dan de watervallen zelven. Zoo waren wij b. v. op eene plaats, waar zich het water over eene rots van verscheidene voeten hoogte met geweldige snelheid naar beneden stort, op het punt van te vergaan, door dat de tent door eenen overhangenden boomtak gepakt en vastgehouden werd, terwijl de stroom onze praauw op zijde wierp en met water vulde. Gelukkig braken de stutten van de tent, en wij werden, met verlies van deze laatste, gered. Dit alles was het werk van weinige seconden, en pijlsnel dreven wij in den schuimenden stroom verder.

Uit hetgeen over den heden afgelegden weg op de rivier medegedeeld is, blijkt, dat aan de scheepvaart op haar groote zwarigheden in den weg staan; want nu eens zijn het bijkans onoverkomelijke watervallen en dreigende steenklippen, dan weder zijn het boomstammen, waarmede de bedding is aangevuld. Het aanwezen van deze laatstgenoemden is voornamelijk aan de onverschilligheid der Roenganezen te wijten, die bij het zuiveren van hunne ladangs de boomen zoo kappen, dat zij naar den kant van de rivier moeten omvallen, ten einde zoo doende zich de moeite te besparen om zelven de stammen te verwijderen. Deze slechte gewoonte, zoo nadeelig voor de bevaarbaarheid der rivieren, heb

ik bij de inboorlingen van alle stroomgebieden waargenomen. Door het ondermijnen en instorten der oevers, komt slechts een gering aantal boomstammen in de rivier te vallen. De Roenganezen zelven gevoelen het hierdoor veroorzaakte nadeel voor de gemeenschap slechts weinig, terwijl zij in het geheel, of althans bijna, geen gebruik van djoekongs, en nog veel minder van praauwen maken, maar de onderlinge verkeering aan de rivier langs smalle voetpaden onderhouden. De handelaren daarentegen, die ten naasten bij alles aanvoeren, wat de inwoners voor hun levensonderhoud en hunne weelde noodig hebben, hebben er des te meer door te lijden; want de reis wordt er niet slechts door vertraagd en bemoeijelijkt, maar de praauwen en goederen komen ook dikwerf in het grootste gevaar van te bederven of te vergaan. Ik zoude verscheidene voorbeelden kunnen aanhalen, dat handelaren, door met geweld tegen eenen boomstam aangedreven te worden, have en goed hebben verloren.

Langs de oevers bemerkten wij vrij talrijke ladangs. De rijst, op deze geteeld, is toereikende voor de behoeften van de bevolking. Indien de rijstoogst echter niet goed uitvalt, dan bestaat ook hier het voornaamste voedsel der inboorlingen in de *koembili kajoe.* Aanplantingen van verschillende groentens ziet men slechts weinig; tevens zoekt men hier te vergeefs naar de edele soorten van vruchtboomen. Gelijk aan den Kahaijan zoo vindt men ook hier in de nabijheid der kampongs slechts pisang, pinang- en kokospalmen, siri en nangkaboomen geplant.

Uit het vrij groot aantal van kampongs en enkele gehuchten, die wij voorbij kwamen, kan men opmaken, dat de bevolking niet onaanzienlijk moet wezen. Vele van deze plaatsen waren evenwel ledig, terwijl zich de bewoners in dit jaargetijde langs den bovenloop der rivieren en langs hare zijtakken bijzonder met het wasschen van goud, het gewigtigste voortbrengsel van de Roengan bezig houden. Een ander gedeelte van hen was uit om de ladangs te bewaken.

In de bouworde stemmen de kampongs overeen met die van den midden Kahaijan. De eenige benting, dien wij heden hebben aangetroffen, was de kotta Tjijankit.

De kampong Djato, welke ik bij den helderen schijn der volle maan bereikte, is de fraaiste en grootste van de Roengan. Zijne bewoners onthaalden ons vriendelijk, en gaven ons een goed nachtverblijf.

Nachtkwartier aan den oever van de Roengan.
Den 22sten December.

Alvorens den netten kampong Djato te verlaten, deed ik 's ochtends om 6 uur de volgende waarnemingen:

Barometer 755,4 m. m.
Thermometer 19,8 R.

Zoo waren wij dus heden weder het vlak land binnengetreden, door hetwelk de Roengan in Z. Z. westelijke rigting stroomt. Dezelfde eigenaardigheden, welke de tot dus verre beschrevene rivieren van soortgelijke landstreken kenmerken, worden ook hier waargenomen, namelijk menigvuldige kronkelingen, doorbraken, petoks, en ten gevolge hiervan ontstane danaus en moerassen. De belangrijkste danaus waren D. Tjehemon en D. Bangkalang, beide op den regter oever gelegen.

De voornaamste zijrivieren waren: de S. Krandau, de S. Ketjohei en de S. Koembit. De Ketjohei, op den regter oever in de Roengan vallende, is de grootste van de tot hiertoe ontmoette zijrivieren; aan deze worden tevens onderscheidene kampongs gevonden.

Ofschoon het land vlak is, blijft het echter nog hoog en droog. Aan eene enkele plaats van den linker oever, Boekit genaamd, verheft zich het terrein tot eenen heuvel van omstreeks 8 voeten hoogte, op welken de kotta Boekit, de eenige versterkte kampong van deze landstreek, gelegen is.

De lagen, waaruit de grond zamengesteld is, bestaan uit wit of geelachtig en roodachtig zand, somwijlen veranderd in zandsteen, die evenwel zeer weinig vastheid bezit en dikwijls, waar de korrels grooter zijn, het voorkomen van een conglomeraat heeft. Hierop rust eene dikke laag van tuinaarde. De onderlaag bestaat uit grijze klei, die vrij aanzienlijde lagen van zeer digte bruinkolen insluiten. In de gemelde zand- en rolsteenlagen wordt goud in korrels en plaatjes gevonden en uitgewasschen.

Naar de verschillende kampongs en verspreid liggende woningen te oordeelen, is ook de landstreek, door welke wij heden kwamen, sterk bevolkt. De bouworde komt overeen met die van den beneden Kahaijan. De huizen staan op matig hooge palen en zijn met bamboesmatten of boomschors gesloten. Ieder kampong heeft een of meer balai's.

De kleeding der bewoners is zoo als die der inboorlingen van den

beneden-Kahaijan; evenwel zag ik ook verscheidene vrouwen, die, hoofdbindsels van parels droegen, gelijk zij in het Siangsche gebruikelijk zijn.

De kampong Oedjoeng is stroomafwaarts de laatste aan de Roengan. Het land wordt van hier af zoo laag en moerassig, dat het noch voor het aanleggen van menschelijke woningen, noch voor eenige kulturen geschikt is. In het algemeen heerschen hier dezelfde omstandigheden als in de onbewoonde afdeelingen van den Kapoeas Moeroeng en van den Kahaijan. Op den vochtigen grond verheft zich een prachtig hoog woud, doorvlochten met rotan.

In weerwil van alle inspanning konden wij de monding van de Menohing heden niet meer bereiken, en waren wij, toen het donker begon te worden, genoodzaakt om ons vaartuig op een drooge karangan (zandbank) te trekken, ten einde hier den nacht door te brengen.

Nachtkwartier aan de Menohing.
Den 23sten December.

Ingehuld in dikken mist vervolgden wij onze reis.

Het water van de Roengan is, omdat het sedert mijn vertrek van de kotta Hantapan niet meer geregend heeft, gedurig aan het zakken. Hierdoor zijn eene menigte van goud bevattende zandbanken, welker uiteinde in de nabijheid van de monding der S. Menohing te zoeken is, droog geworden, waarvan enkele huisgezinnen partij trekken om het edel metaal te verzamelen.

Na eene reis van omtrent een uur, bereikten wij de monding van de S. Menohing. Daar ik nu de Roengan zal verlaten, zoo is hier de gepaste plaats, om over deze noch het een of ander mede te deelen, hetgeen van bijzonder belang kan wezen.

De verdere loop van de Roengan gaat in Z. Z. oostelijke rigting naar den Kahaijan, welken zij, gelijk reeds aangemerkt is, op 2° 13′ Z. B. en 113° 33′ O. L. bereikt. Om van hare monding tot aan die van de Menohing te komen, heeft men 7 dagreizen noodig. Van hier af, even nadat zich beide rivieren hebben vereenigd, wordt de Roengan aanmerkelijk breeder en dieper, maar vloeit zeer traag en langzaam, en onderscheidt zich door tallooze kronkelingen en door danaus, die dikwerf zeer

digt bij de rivier gelegen zijn en door breede mondingen met deze in verband staan, zoodat de reizigers niet zelden verdwalen en die mondingen binnen varen, meenende zich op de rivier te bevinden. De noemenswaardigste danaus van den benedenloop der Roengan zijn, van de monding der rivier af, stroomopwaarts, de volgende: D. Katape, D. Tjerawet, D. Petjawak, D. Dapoer, D. Kanerakan, D. Petok Katja, D. Bangamat, D. Tilap, D. Sowah, D. Balabangan en D. Rakoempit. Behalve deze danaus worden nog een zeker aantal natuurlijke antassans en doorbraken waargenomen. Verscheidene van deze zijn bevaarbaar, waarvan de reizigers partij trekken om hunnen weg te verkorten.

Belangrijke zijrivieren neemt de Roengan niet verder op. De S. Tangkiling, van den regter oever komende, is misschien de eenige, die vermelding verdient, omdat zij vroeger bewoond was en hare bronnen in het zacht verheven land heeft, waar zeer waarschijnlijk ook de zijtakken van de S. Sebangan ontspringen, die zich westelijk van de monding der Kahaijan, als eene schijnbaar zeer magtige rivier, in de Java-zee stort, echter niet verder dan tot 2° Zuider breedte binnen 's lands voortdringt, slechts door moerassig land stroomt en volstrekt onbewoond is.

De benedenloop van de Roengan wordt ieder jaar gedeeltelijk door de bewoners van den bovenloop, gedeeltelijk door die van den beneden- en midden-Kahaijan bezocht, ten einde aldaar rotan te snijden en damar te verzamelen of visch te vangen, welke laatste in grooten overvloed en in menigvuldige soorten in de danaus wordt gevonden.

De boven-gewesten zijn zeer beroemd uit hoofde van den grooten rijkdom aan schoon goud. Het aanzienlijkste gedeelte der bevolking houdt zich gedurende den meesten tijd van het jaar met het verzamelen van dit metaal bezig, dat hier onder soortgelijke omstandigheden wordt gevonden, als langs den Kahaijan. De inboorlingen van de Roengan zijn derhalve ook meer, dan de andere bewoners van het stroomgebied des Kahaijans, met algemeenen welvaart gezegend. Echter zijn bij hen, om dezelfde reden, alle hartstogten in hoogeren graad ontwikkeld, die in het algemeen aan het karakter der inboorlingen eigenaardig zijn, en die, met de vernieling van hunne uitmuntende ligchamelijke en geestelijke hoedanigheden en van hunnen welvaart eindigen. Zij houden

eene groote menigte bilian's en bazir's; hazardspelen en drinkgelagen zijn hunne eenige vermaken. Talrijke handelaren van Poeloe petak en van den beneden-Kahaijan begeven zich met hunne waren hier heen, om ze tegen goud te verruilen; al te dikwerf echter worden zij medegesleept in den maalstroom der Roenganesche vermakelijkheden, vergeten het doel van hunne reis, en keeren na lange afwezigheid, in plaats van met goud bevracht, arm en uitgeput huiswaarts.

Behalve den bovenloop van den Roengan zijn ook nog de volgende rivieren rijk aan goud: Losei, Tahoijan, Lapan, Rassen, Beringoi en Ketjohei.

De gewesten van de Roengan behooren tot het distrikt van den Kahaijan-ilir. Het getal inwoners mag op 5000 zielen worden geschat, die langs de Roengan en hare zijrivieren in de volgende kampongs verdeeld leven:

A. Langs de Roengan:

Kotta Moetjei.
Kampong Harawas.
Kotta Sawahei.
» Menihan.
Kampong Gohong Karangan.
» Djangkang.
» Sengal.
Kotta Tjitjangket.
Kampong Toembang Tiken.
» » Beringei.
» » Sampa.
» Lewo Golok Gohong.
» Poembang Djah.
» Bara Gohong.
» Pamager.
» Rokam.
» Roah.
» Penta Nangka I.
» » » II.
» Toembang Behe.
» Oedjong Dingen.
Kotta Boekit.

Kampong Toembang Ampa.
» Oedjong.
B. In het gebied van de S. Tahoijan.
Kotta Hantapan.
» Magahan.
C. Aan de S. Sakaba.
Kampong Hoempang.
D. Aan de S. Lapan.
Kotta Lapan.
E. Aan de S. Beringei.
Kotta Embak.
F. Aan de S. Rassen.
Kotta Gohong Rassen.
G. Aan de S. Ketjohei.
Kampong Pilang.
» Lissan.
» Pasaha.
» Kamisolan.
» Manea.

De inboorlingen van deze 35 kampongs behooren gezamenlijk tot den stam der Ngadjoes, en hebben gelijke zeden en gewoonten als deze. Slechts in de veel hooger op gelegene kampongs zijn eenige Ot Danomsche zeden ingeslopen. De gewoonte van het *singer* is langs de geheele Roengan gebruikelijk, en oefent er, zoo als overal waar deze adat heerscht, hare verderfelijke gevolgen uit. Overigens zijn de Roenganezen weinig oorlogzuchtig, en ondernemen, gelijk hunne naburen van den Kahaijan, nooit groote krijgstogten. Daarentegen hebben zij dikwerf last van de Ngaijau-togten der Siangers, der Moeroengers, der Pari's van Koetei en hunner westelijke naburen, der Ot Danoms van de Sampa rivier.

Behalve den weg, langs welken ik van den Kahaijan hier heen ben gekomen, die tevens de noordelijkste van allen is, bestaan van de Roengan naar de Kahaijan nog de volgende gemeenschapswegen.

1. Langs de S. Lapan.

Men vaart deze gedurende eenen dag tegen den stroom op, gaat den volgenden dag over een bergachtig land, bij welke gelegenheid men den Boekit Njawong moet overklimmen, en vindt aan den

overkant de S. Bejangei, langs welke men binnen den tijd van twee dagen den Kahaijan bij de kotta Déwa bereikt.

2. Langs de S. Koembit. Ook deze vaart men eenen dag lang naar boven, gaat den volgenden dag over een heuvelland tot aan den bovenloop van de S. Siming, langs welke men, gedurende 2 dagen afzakkende, den Kahaijan boven de kotta Sepang bereikt.

De S. Menohing, welke wij nu binnen liepen, heeft aan hare monding gelijke breedte met de Roengan, zoo als ook over het algemeen de gesteldheid harer oevers met die van de gemelde rivier geheel overeenkomt; echter schijnt zij, voor zoo verre wij haar heden hebben leeren kennen, nog meer van danaus te zijn voorzien, want wij kwamen er niet minder dan 5 voorbij, namelijk de volgende : D. Troenah, D. Lais, D. Weringin, D. . . . . en D. Harawas. Ook het getal zijrivieren was aanmerkelijk grooter, dan dat van den benedenloop der hoofdrivier, en naar hare mondingen te oordeelen, moeten zij belangrijke waterafleidingen uit het omliggend moerasland vormen.

De oevers zijn gescheurd en eene menigte omgevallen boomstammen kenmerken de doorbraken, die pas kort geleden hebben plaats gehad en tot welker ontstaan de veelvuldige en scherpe bogten der rivier genoegzame gelegenheid aanbieden, terwijl op andere plaatsen vroeger voorgevallene gebeurtenissen van dezen aard door den nieuw opkomenden plantengroei worden aangetoond. Eenige doorbraken zijn, door het uitwasschen der in eilanden veranderde landtongen, tot petoks geworden en vormen diepe, met moerassen aangevulde, bogten van de oevers, die in het algemeen weinig boven den waterspiegel verheven en op weinige plaatsen te onderscheiden zijn. In het oog vallend en geïsoleerd verheft zich aan eene enkele plaats van den linker oever de Boekit Haran uit de wateren van het moerasland, en helt met eene steile, 50′ hooge, wand naar de rivier af, waardoor de binnenste lagen blootgelegd worden, die uit zand en klei blijken te zijn zamengesteld.

De kampong Pahe, uit weinige huizen bestaande, is meer eene

rustplaats voor reizigers, dan eene vaste nederzetting. De natuur levert geene voordeelen op, die den mensch zouden kunnen overhalen om zich hier te vestigen.

Tegen den avond valt weder de eerste regen in, en wij zijn, daar geen kampong meer te bereiken is, genoodzaakt den nacht op eene zandbank door te brengen.

Oever van de Menohing. Den 24sten December.

Deze dagreis heeft ons weinig nieuws leeren kennen. Rivier en landschap behouden aanvankelijk het den vorigen dag reeds beschreven karakter; spoedig echter begint het land zich op vele plaatsen in den vorm van vasten grond boven het moeras te verheffen, hetgeen des te meer het geval is, hoe hooger men de rivier opkomt, tot dat eindelijk het vaste land de bovenhand krijgt en de plassen nog maar op enkele plaatsen tot een geringen omvang beperkt zijn. Dit is de oorzaak, dat wij slechts twee danaus waar konden nemen, namelijk: D. Boenti en D. Maloën. De belangrijkste petoks van deze dagreis waren: P. Pos, P. Pilan en P. Pako.

De Menohing zelve heeft veel van hare aanvankelijke breedte verloren en blijft in dit opzigt ver achter de Roengan terug, terwijl zich deze als de hoofdrivier doet kennen.

Het getal van zijrivieren, die heden waargenomen werden, was insgelijks niet onaanzienlijk. Verscheidene van haar loopen met vrij breede mondingen in de Menohing; zoo als b. v. de S. Malissen en de S. Hoembang, die reeds door hare rolsteenen haren oorsprong uit het steenachtig heuvelland bewijzen. De oevers blijven ondertusschen doorgaans uit lagen van losse steenen, zand, klei en tuinaarde bestaan. Op enkele plaatsen worden vastere kleilagen van grijze kleur, afwisselend met lagen van lichte, zeer plastische klei waargenomen, welke verscheidene, soms eenige voeten dikke, vlotten van bruinkool insluiten, die beneden donker zwart en zeer vast zijn. In het algemeen worden op de zandbanken in de rivier, zelfs boven de werkelijk waargenomene kolen-lagen, nog eene menigte grootere en kleinere stukken kool, bij wijze van rolsteenen, aangetroffen, iets, dat eene zeer uitgestrekte verspreiding van deze vorming in de gewesten van de Menohing doet veronderstellen.

Zoodra het land hooger is geworden en vastheid heeft verkregen, zien wij dat de hooge en digte, oorspronkelijke bosschen, die het moerasland bedekken, allengs dunner worden. Bebouwd land komt op enkele plaatsen tusschen de donkere, lommerrijke bosschen voor, en menschelijke woningen, omringd van vruchtboomen, worden zigtbaar. De eerste kampong, welken wij aantroffen, was de kampong Toembang Danau Paken. Reeds beneden dezen legden wij aan den regter oever, bij de bouwvallen van eenen vrij belangrijken benteng, aan, die op bruinkolen inhoudende kleilagen opgerigt was. Talrijke vruchtdragende kokos-, djamboe- en nangkaboomen omringden hem; hij was bevallig gelegen, en de omstreken waren op een aanzienlijken afstand hoog en vruchtbaar; omstandigheden, die, behalve de degelijke constructie der woonhuizen en van den benteng zelven, het mij onverklaarbaar maakten, waarom de bewoners dezen kampong hadden verlaten. Op mijne vragen hieromtrent werd mij verhaald, dat eene doodelijke ziekte, volgens de beschrijving waarschijnlijk de cholera, nadat vele inwoners reeds overleden waren, den rest genoodzaakt had om te vlugten. In der daad waren de rond om den kampong op palen geplaatste doodkisten buitengewoon talrijk. Vele van deze waren door den tand des tijds gedeeltelijk aangetast en beschadigd, zoodat men, naderbij komende, er de bleeke geraamten in konde zien liggen. Buitendien waren deze half vernielde begraafplaatsen door tallooze vledermuizen bewoond, die, toen ik er in greep, ten einde een geraamte van zijnen schedel te berooven, met een tjilpend geschreeuw, als het ware om de rust van den doode te beschermen, op mij af kwamen vliegen en mij, door hun onverwacht verschijnen, op het eerste oogenblik werkelijk verscheidene passen terug dreven.

Ook heden zagen wij ons genoodzaakt, daar ons de nacht overviel voor dat wij eenen kompong konden bereiken, op eene zandbank der rivier te overnachten. Een groot steenkolenvuur helderde de donkerheid van den somberen en regenachtigen nacht op.

Tampat Tomoi aan den oever van de Menohing.
Den 25sten December.

Het land wordt gedurig hooger en de snelheid van den stroom

neemt toe. Gedurende de eerste helft van deze dagreis bestonden de oevers uit bruine of door kool zwartachtig gekleurde kleilagen, die dikwijls zeer hoog zijn en loodregt naar de rivier afhellen. In het begin van de tweede helft van den heden afgelegden weg verdwenen de losse steenen en rotsvormingen kwamen te voorschijn; want hier begint het heuvelland, waaruit de rivier, gelijk de naburige Roengan, verscheidene zeer belangrijke watervallen vormende, zich in het vlakke land naar beneden stort. Wij hadden tegen niet minder dan 6 groote cascades op te werken, voor dat wij weder in gestadig afstroomend water kwamen. De bovenste waterval, de Gohong Batang, was de wildste en gevaarlijkste. Ten einde over dezen heen te komen, moest de praauw herhaalde malen gelost en ons goed door dragers, die van de eene rots op de andere sprongen, verder gebragt worden. Op den Gohong Batang volgen stroomopwaarts, in korte afstanden achter elkander, de volgende watervallen : Gohong Taleka, G. Toembang Tjelmo, G. Labojan, G. Gajau, G. Biroe en G. Lamai.

De Menohing neemt in het heuvelland, zoowel op den regter als op den linker oever, enkele belangrijke zijrivieren op, namelijk de S. Talaken, de S. Tjelmo en de S. Mantohei. De eerste en de laatstgenoemde zijn bewoond.

De oevers van de Menohing zijn in het diluviale, vlakke land slechts weinig bevolkt en bebouwd. In het algemeen vertoonen zij tot zoo ver niet de vrolijke en bedrijvige levendigheid van de Roengan, terwijl de steile en sombere oeverwanden haar een ernstig en onherbergzaam voorkomen bijzetten. Wild en grootsch is haar karakter in de nabijheid der watervallen, en eigenaardig is het contrast tusschen vreemzaam stille kampongs, onder den lommer van weelderige vruchtboomen op de hoogte der rotswanden opgerigt, en de schuimende en bruischende golven daar beneden.

De kleine rivier Sepan, die zich kort boven de S. Talaken van den linker oever in de Menohing stort, verdient insgelijks te worden aangehaald, daar zij naar soortgelijke *zoutplassen* leidt, als wij in Siang Moeroeng reeds hebben aangetroffen.

Van den tampat tomoï af, alwaar ik mij thans bevind, vervolgt de Menohing tot aan hare monding eene zuid-oostelijke rigting, die zij tevens behoudt tot aan hare, omstreeks 6 dagreizen

van hier verwijderde bron. In dit gedeelte van haren loop wordt de talrijkste bevolking gevonden, die zich hier heeft gevestigd, uitgelokt door de alom verspreide, uitstekend rijke goudmijnen.

De grootere zijrivieren van haren bovenloop zijn alle bewoond. Van hare monding af, neemt de Menohing de volgende op:

Regter oever.	*Linker oever.*
	1. S. Hedjan.
2. S. Lakano.	
	3. S. Tando.
4. S. Pesel.	
	5. S. Kihimei.
	6. S. Balonei.
	7. S. Oewei.
	8. S. Lambahong.

Om tot hare bronnen te komen heeft men slechts over nog een enkelen waterval van belang, Gohong Lowang genaamd, te varen.

In den balai tomoï vond ik, tot mijn genoegen, mijne van de kotta Menihan over land gekomene reismakkers, in volkomen welstand terug. Zij hadden, om hier te komen, eene zuidwestelijke rigting gevolgd. Op den eersten dag bereikten zij de kotta Embak aan de S. Beringeï, en kwamen op hunnen weg den kampong Hoembang, aan de rivier van gelijken naam gelegen, voorbij. De S. Hoembang vloeit in de S. Sakaba, die zich in de Roengan stort.

De tweede dagreis ging van de kotta Embak af tot aan den kampong Kamisolan. Onderweegs hadden zij de S. Lisson, eene zijtak van de S. Katjohei, over gestoken, en hadden deze laatste bij de negorij Pilan bereikt. Den loop der S. Katjohei stroomafwaarts volgende, kwamen zij nog aan de kampongs Lisson en Paseha, en namen eindelijk in de laatste negorij van deze rivier, namelijk in den kampong Kamisolan, hun nachtverblijf.

Met de derde dagreis bereikten zij, de waterscheiding tusschen de rivieren Roengan en Menohing overklimmende, den kampong Tehang, op de oevers van de S. Talaken gelegen, nadat zij vooraf nog door den kampong Menangai, aan dezelfde rivier, waren gekomen.

De S. Talaken vervolgende, bragt hen de vierde dagreis, voorbij den kampong Manang, naar de Menohing.

Het doorgereisd land was bergachtig, rijk aan water en voorzien van vele goudmijnen. De kampongs waren goed bevolkt en wel onderhouden; overal was aan mijne reismakkers een vriendelijk onthaal te beurt gevallen.

Kampong Toembang Toesoet. Den 26sten December.

Volgens de ingewonnen berigten moet langs de S. Mantohei, eene regter zijrivier der Menohing (in de nabijheid van welker monding de tampat tomoï gelegen is, waarin wij den nacht hebben doorgebragt), een vrij gangbare weg naar het stroomgebied van den Katingan te vinden zijn, die mij sterk aangeraden werd. Ik besloot derhalve de Menohing hier te verlaten en heden nog de Mantohei op te gaan.

Nadat wij ons van levensmiddelen hadden voorzien, waarbij mijne te Menihan aangekochte praauw zeer te pas kwam, dewijl ik daarvoor 40 gantangs rijst verkreeg, en nadat wij de volgende waarnemingen hadden gemaakt:

Barometer 755, 66.
Thermometer 21° R.,

begaven wij ons op reis.

De Mantohei is uit hoofde van watervallen en andere beletselen weinig gunstig voor de scheepvaart, en wij verkozen derhalve dadelijk te voet te gaan. De weg leidde ons voor het grootste gedeelte in eene westelijke rigting, aanvankelijk over heuvels, die eene zuidwestelijke strekking volgen en welker voeten door beken worden bespoeld, die naar de Mantohei vloeijen. Het duurde niet lang, of wij kwamen aan eene vrij belangrijke zijtak van deze, S. Karakau genaamd, die door de nachtelijke regens gezwollen en slechts met moeite over te steken was. Ter zijde van onzen weg lagen verscheiden verlatene woonplaatsen, zoo als ook nieuw aangelegde ladangs; somtijds kwamen wij ook door bosschen en laag kreupelhout. Na vele mijlen te hebben afgelegd, bereikten wij de Mantohei zelve, van waar de weg, nu eens langs den regter, dan weder langs den linker oever heenloopende, in eene N. N. westelijke rigting overging, en wij genoodzaakt waren verscheidene zijrivieren door te waden. De land-

58162

streek, door welke wij reisden, was voor het meerendeel vlak; de weg zelve was derhalve weinig bezwaarlijk. Tegen den middag kwamen wij aan de kotta Gohis, eenen vervallen en bijkans geheel verlaten kampong. De vroegere bewoners zijn uit hoofde van de goudwinning verder stroomopwaarts naar den kampong Toembang Toesoet verhuisd, werwaarts ook wij ons begaven, na eenige oogenblikken te hebben gerust. De weg ging door bevallige en lommerrijke bamboebosschen, en werd binnen weinige uren afgelegd.

Bij den kampong Toesoet (of 1° 19′ 15″ Z. B. en 113° 0′ 50″ O. L. gelegen) hebben wij de uiterste grens van het stroomgebied der Kahaijan tegen het westen bereikt. Eene wandeling van slechts weinige uren is toereikende om van hier af naar het stroomgebied van de Katingan te komen.

Omtrent 5 uur 's avonds nam ik hier waar:

Barometer 752,16 m. m.
Thermometer 24° R.

Later begon het te regenen.

Over de S. Menohing en hare zijrivieren heb ik reeds het belangrijkste medegedeeld. Aangaande hare bevaarbaarheid valt nog op te merken, dat de rivier, voor zoo verre ik haar heb leeren kennen, met uitzondering van de watervallen, door minder beletselen bemoeijelijkt wordt, dan dit bij de Roengan het geval is. Boomstammen worden er slechts weinig in aangetroffen, hetgeen overigens een gevolg is van het gebrek aan landbouw langs hare oevers.

De voortbrengselen van het land, dat zij bespoelt, de omstandigheden der bewoners, hunne zeden en gewoonten, vermaken en ondeugden, zijn dezelfde als die wij reeds langs de Roengan hebben aangetroffen. De bewoners van beide rivieren staan door de talrijke gemeenschapswegen, die het tusschen hen gelegen land doorkruisen, onderling in naauwe verbinding. Beiden behooren tot den stam der Ngadjoes, en de Menohing wordt ook bij het district Kahaijan-ilir gerekend. De gevoelens van het volk jegens het Gouvernement zijn die van groote onverschilligheid; immers het komt er ook nooit mede in aanraking. Noch de Roenganezen, noch de inboorlingen van de Menohing verlaten hun geboorteland of gaan reizen om elders benoodigde voorwerpen te koopen, die hun in genoegzame hoeveelheid door vreemde handelaren wor-

den aangebragt. Andere gewesten zouden hun geen gelijke voordeelen of gelijke middelen van welstand kunnen aanbieden.

De bevolking van de Menohing mag op 6000 zielen worden geschat. De grootste massa derzelve is, gelijk ik reeds heb aangemerkt, aan den bovenloop en aan de belangrijker zijrivieren van dezen te vinden, zijnde zij in de volgende kampongs gezeten:

A. Langs de Menohing.

Kampong Toembang Menohing.
» » Oewej.
» Toengal.
» Toembang Balenai.
» Bering Assem.
» Gohong Lowang.
» Toembang Kalate.
» Batoe Ahang.
Kotta Bras Njangang.
Kampong Mongowir.
» Toembang Tando.
» » Sekian.
» » Lakane.
» Hedjan.
» Pilan.
» Batang Gohong.
» Toembang Tjelemo.
» » Talaken.
» Boentoet Lamai.
» Toembang Meah.
» Lowok.
» Maloen.
» S. Merota.
» Toemb. Danau Paken.
» Pahe.

B. Aan de S. Lambahong.

Kotta Tohop.
» Lambahong.

C. Aan de S. Tando.

Kotta Bejahej.

D. Aan de S. Hetjan.

Kampong Karangan.

Kampong Toembang Boear.
E. Aan de S. Mantohei.
Kampong Toemb. Toesoet.
Kotta Gahis.
Kampong Toemb. Karakan.
F. Aan de S. Talaken.
Kampong Menangan.
» Tehang.
» Manang.

Terugblik.

Uit de mededeelingen over de topographische en physikalische gesteldheid van het stroomgebied der Kahaijan blijkt, dat in menigvuldige opzigten de naauwste overeenstemming van dit met het oostelijk aangrenzend waterstelsel van den Barito plaats heeft. Ja de meeste hier voorkomende verschijnselen zijn niets anders, dan de westelijke voortzettingen van het ginds reeds waargenomene.

Het stroomgebied van den Kahaijan strekt zich over eene oppervlakte van omstreeks 8440 □ Engelsche of 762 □ Geogr. mijlen uit. De lengte graden 113 en 114.10′ O. v. G. begrenzen het in het W. en O., en in het N. en Z. de zuidelijke breedte graden 0.10′ en 3.25′. Het beslaat eene landstreek, die doorgaans tamelijk gelijke breedte heeft, en met hare noordelijke helft tegen het Z. Z. O. gerigt is, terwijl de zuidelijke zonder afwijkingen zuidwaarts loopt. Ter plaatse, waar deze afwijkingen elkander raken, wordt de grootste breedte waargenomen, die echter niet meer dan ongeveer 55 Engelsche mijlen bedraagt.

De waterscheidende bergketen, die het stroomgebied in het Noorden en Oosten meer bepaaldelijk begrenzen, hebben wij reeds beschreven. De waterscheiding van het Westen, die den Kahaijan van het stelsel der Katingan scheidt, vertoont geheel overeenkomstige verhoudingen met die van het Oosten, bestaande namelijk uit zacht afgeronde heuvels zonder opmerkelijke eigenaardigheden, die in hoogte toenemen, naar mate zij het

hoofdgebergte der waterscheiding meer en meer naderen, en eindelijk als hoogere bergvormingen hiermede in een smelten. Daar, waar de heuvels reeds lager worden om weldra in de vlakke laaglanden te verdwijnen, vertoonen zij zich als lange, platte golvingen, welker ingedrukte ruggen met uitgestrekte, dikwijls 6 of meer voeten diepe plassen bedekt zijn, terwijl in de holten tusschen de enkele verhevenheden moerassen worden aangetroffen, of kleine beekjes, die langs de hellingen afloopen. Vele van de westelijke zijtakken der Sampa, die tot het gebied van de Katingan behoort, ontspringen uit zoodanige moerassen. De moerasvormingen worden nooit, zelfs niet in de hoogste berglanden, zoo als wij reeds hebben gezien, geheel gemist. Dikwijls is de voet der bergen, uit welke de bergreeks van den G. Kaminting zamengesteld is, van deze omgeven.

De grenzen van het hooge land komen verder tegen het Zuiden voor, en verdringen de moerassen meer, dan dit in het stelsel van den Barito het geval is; ook daar, waar deze heerschen, zien wij de oevers uit hoogeren grond gevormd, die aan dagelijksche overstroomingen niet onderhevig is.

Een aanzienlijk getal danaus, antassans, doorbraken enz. ontbreekt aan de Kahaijan rivier even min, als aan den Kapoeas Moeroeng en aan den Barito; echter hebben er de danaus niet die uitgestrektheid, als in het gebied van laatstgenoemden, maar stemmen meer met soortgelijke vormingen van den Kapoeas Moeroeng overeen. De oorzaak hiervan is, zoo wel hier als daar, het spoediger opstijgen der oeverdistrikten, hetgeen aan de uitgestrektheid der danaus hinderlijk is.

Men mag aannemen, dat van de 8400 □ Engelsche mijlen, welke de Kahaijan benevens zijne zijtakken beslaat, 2400 □ Engelsche mijlen van de zuidelijke afdeeling aan dagelijksche overstroomingen zijn blootgesteld; terwijl ten Noorden van deze nog 1350 □ Engelsche mijlen jaarlijks, gedurende de maanden van den westmoeson, onderloopen, zoo dat dus in dit jaargetijde 3750 □ Engelsche mijlen onder water staan.

De ligging van de bronnen der hoofdrivier is ter behoorlijke plaatse aangegeven. Van deze vervolgt de rivier eene zuidoostelijke afstrooming tot op 1° 5′ Z. B.; hier gekomen neemt zij eene zuidelijke rigting aan, en stort zich op 3° 20′ Z. B. en 113° 50′ O. L. in de Java-zee uit. Wij zien uit deze opgave, dat zij

bijkans evenwijdig met den Kapoeas Moeroeng loopt, van welken zij door eene slechts 30 Engelsche mijlen breede strook lands gescheiden is. De Kahaijan, zoowel als de Kapoeas Moeroeng en de Barito, duidt door de rigting van de afstrooming zijner bovenloop, eene in het algemeen zuidoostelijke afhelling van het terrein in dit centrale gedeelte van het eiland aan. Ter plaatse, waar al deze rivieren eene zuidelijke rigting aannemen, komen de eerste rotsen en watervallen in de rivierbedding te voorschijn, hetgeen als een ontegenzeggelijk bewijs mag doorgaan, dat zij de afstrooming naar deze rigting slechts door eene met geweld gepaarde doorbreking van bergrijen, die in den weg stonden, hebben kunnen verkrijgen, en dat dus de stand der zaken vroeger geheel anders moet geweest zijn, dan thans, en de grondslag van de tegenwoordige verschijnselen eerst door latere catastrophen is gelegd geworden.

Uit de gemaakte en medegedeelde barometer-waarnemingen blijkt dat de Kahaijan insgelijks een uiterst gering verval heeft; hierdoor is het mogelijk, dat de werking der zee zich in zijne bedding gedurende den Oostmoeson tot op 2° 30′ 15″ Z. B. en gedurende den regentijd tot op 2° 13′ Z. B. uitstrekt.

Wat de bevaarbaarheid vóór grootere, ongeveer 5′ diep gaande, vaartuigen betreft, laat de rivier veel te wenschen over. Een zoodanig vaartuig zoude met eenige voorzigtigheid, gedurende den hoogen waterstand, tot aan het labeho Toempang (1° 2′ Z. B.) kunnen voortdringen, terwijl gedurende den Oostmoeson reeds bij den kampong Moewara Rawi zwarigheden zouden worden gevonden. Bovendien zoude ook de reis voor een zoo diep gaand stoomvaartuig uit hoofde van de menigvuldige, dikwerf onder zeer scherpe hoeken in elkander overgaande, rivierbogten gevaarlijk kunnen worden. Praauwen van 5 kojans inhoud kunnen zonder groot gevaar tot aan den Boekit Pohon Batoe komen, en buiten twijfel zal dit ook voor stoombooten mogelijk wezen, die niet zeer diep gaan en bepaald voor deze rivier gebouwd zijn. Aan genoegzame kolen voor haar ontbreekt het langs de Kahaijan niet.

De voortbrengselen van het land komen overeen met die van het Barito-stelsel. De vruchtbaarheid van den grond is in het algemeen even groot en op vele plaatsen zelfs grooter, terwijl de spoedige verheffing boven de oppervlakte van het water hem reeds in hoogere graden van breedte voor de bebouwing geschikt

maakt, die langs den Barito eerst dieper binnen 's lands mogelijk is. Bovendien mag wel het gebied van den Kahaijan, uithoofde van den grooteren rijkdom aan goud, voor belangrijker worden geacht. De natuur van het land geeft ons het regt van te gelooven, dat alle verschillende culturen, die in de tropische gewesten te huis behooren, zoowel als die, welke eenen moerassigen grond noodig hebben, of ook die, welke eenen tijdelijk overstroomden of geheel droogen bodem vereischen, zich hier uitmuntend zouden ontwikkelen, waar elke van de aangehaalde voorwaarden gevonden wordt.

Eene voortreffelijke hoedanigheid van het land is ook de gemakkelijkheid, waarmede men uit alle afdeelingen van de rivier de noordelijk, oostelijk en westelijk aangrenzende stroomgebieden kan bereiken. Indien de rivieren, die tot gemeenschapswegen dienen, niet overal eene onafgebrokene en schielijke scheepvaart gedogen, zoo is toch aan den anderen kant het terrein genoegzaam geschikt tot het aanleggen van landwegen langs welke het vervoer van goederen door paarden of buffels zoude kunnen plaats hebben.

De winst, welke de inboorlingen thans uit de natuurlijke voortbrengselen van het land trekken, is zeer onbeduidend en staat in geen verhouding tot hetgeen deze streken bij meerdere bedrijvigheid zouden kunnen opbrengen. De schuld hiervan is aan verschillende omstandigheden te wijten.

In de eerste plaats namelijk aan de onverschilligheid der inboorlingen en aan hunnen afkeer van geregelden arbeid. Uit de heerlijke bosschen halen zij slechts het timmerhout voor hunne woningen en vaartuigen; van de verschillende soorten van rotan wordt niet meer verzameld, dan de behoefte van de bevolking vereischt; hetzelfde is het geval met het tjĕrĕnang, met den damar of andere soorten van harst, en met het was; van de schoone boomwol trekken zij slechts ter vervaardiging hunner kleederen partij; in een woord, zij nemen van de schatten, waarmede zij omringd zijn, slechts hetgeen zij weten te gebruiken, maar niet meer dan hunne behoeften volstrekt vereischen. Slechts enkelen verzamelen de natuurlijke voortbrengselen in geringe hoeveelheid, om er eenen onbeduidenden kleinhandel mede te drijven.

Eene tweede oorzaak, die misschien juist de reden van de eerstgenoemde is, ligt in den alom verspreiden rijkdom aan goud, en in den weinig vermoeijenden arbeid, waardoor zij zich zooveel

daarvan kunnen verschaffen, als zij behoeven om zulke voorwerpen te koopen, die zij voor hun levensonderhoud en voor hunne luxe noodig hebben, en die hun land niet voortbrengt, of die zij niet weten te vervaardigen. De natuur zelve heeft hun dus een middel aan de hand gegeven, waardoor zij in staat zijn, aan hunne bescheidene wenschen met weinig moeite voldoening te verschaffen. Verder gaat het gebruik niet, dat zij van het goud maken, want zij verwerken het niet tot voorwerpen van opschik of tot andere sieraden, en evenmin trachten zij daarmede rijkdom te verwerven, een verlangen, dat zij, in de ware en volste beteekenis van het woord, volstrekt niet kennen. Derhalve is ook de opbrengst van goud naar evenredigheid van zijne geologische verbreiding zeer gering, en de wijze, waarop deze schatten worden gewonnen, oppervlakkig en onvoldoende. Aan het goud is het dus alleen te wijten, dat de inboorlingen den schat der overige voortbrengsels van hun land miskennen en minachten, en een lui, los leven, zonder verstand of smaak, leiden. Daardoor ontbreekt bij hun de energie en de zin voor ondernemingen en voor den handel, in weêrwil van de voortreffelijke ligging van hun land; daardoor blijven zij in het algemeen nog op die lage trap van beschaving staan, waarop wij hen thans nog vinden; daardoor verkeeren zij nog in eenen toestand, die, bijaldien hij ook in zekere opzigten, voornamelijk wat de voldoening van zinnelijke lusten betreft, verfijnd mag worden genoemd, toch zoo ver achter dien hunner naburen van den Barito terug blijft.

Eene derde oorzaak, waarom de inboorlingen van de natuurlijke voortbrengselen van het land zoo weinig partij trekken, en met buitenlandsche, voor hun gebruik zeer gepaste, manufacturen en fabricaten zoo onbekend zijn, is in de verbanning van vreemdelingen, Chinezen, Maleijers of andere Aziatische natiën, uit het stroomgebied, te vinden. Ware aan deze ondernemende volken hiertoe de toegang geopend en de handel geoorloofd, dan zouden wij spoedig geheel andere verhoudingen zien ontstaan; want niet slechts de navraag naar goud zoude hiertoe medewerken, maar ook het verlangen naar andere voortbrengsels, zoo als b. v. rotan, damar, drakenbloed, tali, was, bezoarsteenen, matten, welriekende hout- en hartssoorten enz., die zouden opgekocht en in den handel gebragt worden. Hierdoor zouden nieuwe hulpbronnen voor den handel gevonden, nog onbekende buitenlandsche voort-

brengselen aangebragt, en het verlangen naar deze bij de inboorlingen opgewekt en alzoo hunne werkelooze levenswijze veranderd worden om met meer inspanning te arbeiden. Zij zouden de voordeelen van hun land leeren waarderen en door de verkeering met vreemdelingen gedeeltelijk tot grootere ondernemingen worden aangespoord, terwijl een ander gedeelte, zijne onbekwaamheid voor den handel beseffende, zich op den landbouw zoude toeleggen. Het ware derhalve een stap vooruit, en ten beste der inboorlingen, indien men, in plaats van de vreemdelingen verwijderd te houden, omgekeerd wilde te werk gaan, dezen aanmoedigende om zich naar die gewesten te begeven, ten einde hunne handelsondernemingen te vervolgen en, onder de bescherming der overheden en der wet, allerhande nuttige inrigtingen te maken.

De tegenwoordige handel is een kleinhandel door middel van ruiling, en wordt door Ngadjoes van Poeloe Petak en van den beneden Kahaijan onderhouden.

De aangebragte artikelen komen voor het meerendeel van Bandjermasin; slechts weinige worden, regtstreeks van Java of van Singapoera, door Ngadjoes in hunne eigene vaartuigen naar de havens van Katingan (Mendawei) en Sampit aangevoerd. De zeehandel geschiedt bijkans bij uitsluiting door middel van zoogenoemde praauwen-*toop*, die 10—12 kojans inhouden, en naar evenredigheid van hare grootte verschillend bemand zijn. Het einde van den westmoeson is de tijd, waarop deze vaartuigen, bevracht met rotan, drakenbloed, tali-rami, rotanmatten, kajoe garoe, boomwol, was en goud uit de genoemde havens naar Java vertrekken, zonder echter vooraf met juistheid te weten, aan welke plaats zij het doel van de reis zullen bereiken. Dit blijft aan het toeval van wind en stroom overgelaten. De reizen naar Singapoer, die gedurende den oostmoeson worden ondernomen, zijn beter geregeld. De vaartuigen nemen daarbij den volgenden koers. Vooreerst stevenen zij naar het eiland Mangkap, aan den zuidwesthoek van Borneo gelegen, dan trachten zij de Karimata eilanden te bereiken, houden vervolgens op Tandjong Eong, eene kaap aan de noordkust van Bangka, aan, steken naar Poeloe Morotang, gelijk hier het eiland Lingga wordt genoemd, en van daar naar Rio over, en bereiken eindelijk Singapoera. Deze reizen vereischen, indien geen bijzonder ongunstige omstandigheden plaats hebben, 15 dagen, terwijl de reis naar Java,

bij goeden wind, slechts 3 dagen duurt. Ongelukken op zee gebeuren niet dikwijls; daarentegen hebben zij niet zelden zeeroovers te bestrijden, welke gevechten echter meestal ten voordeele van de Ngadjoes uitvallen en daardoor den naam van dezen geducht maken. In de vreemde havens aangekomen, verkoopen zij hunne goederen aan Chinezen of andere handelaren, en ontvangen van deze de artikelen, die in hun vaderland gezocht zijn. Thans bezitten de Ngadjoes van den Kahaijan slechts 4 praauwen-toop, waarin zij van Sampit overzeeschen handel drijven. Twee van deze vaartuigen behooren in den kampong Toembang Lalam, één in Petak Pahandang en één in Gohong, gezamenlijk in het distrikt Kahaijan-ilir gelegen, te huis.

De reden, waarom de zeevaartuigen van den Kahaijan hunne regelmatige reizen niet regtstreeks van deze rivier ondernemen, mag daarin te vinden zijn, dat aan hare monding geen tolkantoor gelegen is, en dat derhalve het inloopen van praauwen in deze als smokkelhandel zoude moeten worden beschouwd. De handelaren hebben derhalve geene andere keuze, dan de gemelde havens tot hunne stapelplaatsen te maken, of naar Bandjermasin te varen, hetgeen insgelijks met moeijelijkheden verbonden is. Daar om gelijke oorzaak ook geen regtstreeksche uitvoer uit de monding van den Kahaijan plaats mag hebben, zoo worden de vaartuigen der hier gezetene Ngadjoes nooit met voortbrengselen van den Kahaijan (het goud uitgezonderd) bevracht, maar gaan naar Poeloe Petak en worden van daar naar Bandjermasin verder gezonden. Het goud van den Kahaijan wordt door de eigenaars der praauwen over land naar Sampit of Mandawei gebragt, alwaar zij de voortbrengselen van deze rivieren opkoopen, ten einde hunne vaartuigen daarmede te bevrachten. De aangebragte goederen worden insgelijks aan de bevolking, die langs deze rivieren tot aan de Melahoei woont, afgezet.

De oprigting van een tolkantoor aan den benedenloop der Kahaijan zoude in alle opzigten hoogst voordeelig wezen; Bandjermasin zoude daardoor volstrekt niet benadeeld, maar de handel langs den Kahaijan zoude verlevendigd en de productiviteit van het land met kracht verhoogd worden. Binnen korten tijd zoude men rond om hetzelve eene bloeijende handelplaats, en in het algemeen, zoowel voor het Gouverment, als voor de bevolking, de weldadigste gevolgen zien ontstaan. De thans be-

staande smokkelhandel, die zich echter slechts op den aanvoer van voorwerpen beperkt, zoude door eene zoodanige inrigting gestaakt en de zeerooverij wezenlijk tegen gehouden worden. Het voordeeligste punt voor een aan te leggen tolkantoor zoude aan de monding van den Troesan in de Kahaijan zijn. Het land is hier hoog en vruchtbaar, en tevens ware men te dezer plaatse in de gelegenheid van op de langs den Troessan over en weder varende praauwen het oog te houden. (1)

De belangrijkste voorwerpen van invoer zijn zout, tabak, gambir, witte, blaauwe en roode katoen, meestal van grove kwaliteit, gebloemde katoenen, gebloemde Europesche slendangs, Europesche sarongs, Javaansche sarongs, saloi (Negara-werk), grove Javaansche hoofddoeken, Europesche zakdoeken, die als hoofddoeken worden gedragen, lameangs, ijzer, koperen schotels, koperen voorlegbladen (groote ronde borden), gongen, koperen sirih-dozen, Chinesche watervaten (*gotji wangkang*), koperdraad, spiegels, ijzeren schotels en pannen, Europesche en Chinesche pottebakkerswaren, *bloesoe* (armringen uit zeeschelpen geslepen), buskruid, lood, geweren, lila's, palmsuiker, gedroogde kokosnoten, padi, bras, karbouwen en geiten, welke in de verschillende afdeelingen van het stroomgebied in prijs verschillen. In het algemeen mag worden aangenomen, dat de prijs der waren des te hooger is, hoe verder zij naar boven worden afgezet. De gewone prijzen zijn tegenwoordig aan den midden-Kahaijan de volgende:

1 *Gantang* zout 40, 60 en 80 Cents.
1 Pak tabak (*Itjo Katampik*) 30—40 Cts.
Gambir, 10 Stukken, 20—30 Cts.
Wit katoen voor 1 *Kabaija* 70 Cents.
Rood » » dito *f* 1.60.
Blaauw » » dito » 1.60.
Een grof Javaansche *kain* uit Europ. draden geweven *f* 1.30.
1 grof Javaansche hoofddoek *f* 1.
1 *Lameang* van de lengte eens vingers *f* 6.
1 Stuk ijzer voor een *Parang* 60 Cents.
1 Koperen bekken (*Sangko*) van 5" middellijn *f* 2.60.
1 *Gong* van 2½ spannen middellijn *f* 40.

(1) Te Sampit is eene post opgerigt.

1 *Gotji Wangkang* f 2.
50 *Gantang* Padi f 4 à f 5.
5 dito Bras » 1 à » 1.60.
1 Karbouw f 40 à f 80.
1 Geit f 3 à f 4.
1 Kip f 1.

Er dient hier aangemerkt te worden, dat de *gantang*, die de handelaren langs den Kahaijan bezigen, kleiner wordt naar mate men zich van de monding der rivier verwijdert. De Bandjeresche *gantang* bevat 7½ *mangkokhs* (Chinesche schotels, gevormd als kopjes), die van Poeloe Petak daarentegen slechts 7, van den midden-Kahaijan slechts 6, en van den boven-Kahaijan slechts 5 *mangkokhs*.

Aan den boven-Kahaijan worden de goederen voor de volgende prijzen verkocht.

1 *Gantang* zout 40—80 Cents.
1 Pak tabak (1 *Tambang*) 60 Cents.
10 Stukken Gambir 20 Cents.
Wit katoen voor 1 *kabaja* f 1.
Blaauw » » dito » 1.50.
Rood » » dito » 2.
Gebloemd » » dito » 2.
1 Gebloemde Europ. *slendang* f 2.60.
1 *Saloi* van Nagara 60 Cts.
1 Javaansche *sarong*, uit grove Europ. draden geweven f 1.40.
1 Javaansche hoofddoek f 3.
1 Europesche dito » 1.
1 *Lameang*, naar gelang van de grootte, f 3. à f 40.
1 Stuk ijzer voor een *Parang* 40—60 Cts.
Koperen bekkens, naar gelang van de grootte, f 1.40 à f 2.60.
1 *Apar* (koperen bord), naar gelang van de grootte, f 2. à f 20.
1 *Gong*, naar gelang van de grootte f 32. à f 60.
1 Koperen *sirih*-doos, naar gelang van de grootte, f 6. à f 12.
Koperdraad voor armringen, 1 katti f 7.
IJzeren pannen (*rindjing*), 5 *stuks, die in elkander staan (een soesoen)* f 12.
Bloesoe, armringen, 40 Cts. à f 1.
1 *Gotji Wangkang* f 2. à f 3.
Borden, het stuk 60 Cents.

1 Kopje (*mangkokh*) 40 Cts.
Grof buskruid, het blik *f* 1.15.
Geweren, het stuk *f* 16.
Lila, *f* 20. à *f* 200.
Kleine Chinesche spiegels, het stuk 10 Cts.
Palmsuiker, 1 pakket 40 Cts.
Gedroogde Kokosnoten, het stuk 10 Cts.
1 Karbouw *f* 80.
1 Geit *f* 6.

Ofschoon de voorname handel in de handen der Ngadjoe's van Poeloe Petak en van den beneden-Kahaijan is, drijven echter toch ook nog de bewoners der rivieren Katingan, Kapoeas Moeroeng en Melahoei van tijd tot tijd eenen kleinen handel hierhenen.

De eerstgemelde brengen ijzer, reeds bewerkte *parangs*, lansen, aanbeelden enz., *tjerenang* en *tali* aan, en verruilen deze voorwerpen tegen tabak, zout, stoffen, *lameangs*, goud enz.

De laatstgenoemde komen met verschillende van de boven reeds aangehaalde handelsartikelen naar den Kahaijan zoodra zij vernemen, dat er gebrek aan is, en verruilen ze tegen goud. Hetzelfde doen ook van hunnen kant die van den Kahaijan.

Van de Melahoei worden reeds vervaardigde kleederen, zoo als b. v. *tjawats*, buisjes enz., somwijlen zeer degelijk en net bewerkt, aangebragt, en tegen zout, tabak, stoffen enz. verruild.

Volgens veelvuldig ingewonnen berigten, mag men het jaarlijksch vertier van zout op 50 Javaansche kojans berekenen; dat van tabak op 250 krandjangs. In het geheel worden jaarlijks 10—80 Javaansche kojans zout ingevoerd, waarvan 20—30 kojans naar de Katingan, Kapoeas Moeroeng en Melahoei worden verhandeld.

De jaarlijksche uitvoer, naar gelijke bronnen berekend, bedraagt:

Goud	6—8000	Ringit	à *f* 40.	*f* 320000.
Damar	50000	Gantangs	» » 0.10	» 4167.
Rotan	30	Kojans	» » 100.	» 3000.
Was	100	Pikols	» » 100.	» 10000.
Tali	3	id.	» » 140.	» 420.
			Totaal	*f* 337587.

De handelaren reizen, naar mate hun voorraad van waren

meer of minder groot is, in praauwen van verschillende afmetingen de rivier op, bij elken kampong aanleggende om hunne goederen te koop aan te bieden. Gewoonlijk zijn zij verpligt om de koopers voor een zekeren tijd crediet te geven, aangezien deze meestal geenen voorraad van goud of andere gewilde voortbrengselen van het land bezitten, maar dergelijke voorwerpen eerst beginnen te verzamelen, wanneer zij door hunne schulden tot den arbeid worden genoodzaakt.

Eenen balai tomoï bereikt hebbende, nemen de handelaren aldaar hun verblijf, brengen hunne goederen aan wal en ondernemen kleinere handelsreizen, van welke zij steeds weder naar hunne standplaats terugkeeren. Zulk een balai, waarin men dikwerf 20 of meer handelaren aantreft, vormt eenen vrij levendigen, door mannen bewoonden kampong, waarin zich tevens eenige Bilians bevinden, aan handelaren toebehoorende, door welke zij uit speculatie mede op reis genomen zijn, ten einde hare diensten aan andere *tomoï* (gelijk de kooplieden en alle overige vreemdelingen hier worden genoemd) en aan de bewoners der naburige kampongs, tegen betaling, te bewijzen. Ofschoon ieder kampong zijne Bilians heeft, wordt echter van deze priesteressen van Venus, bij wijze van afwisseling, geen gering gebruik gemaakt. In den balai tomoï vindt men steeds een zeer vriendelijk onthaal, hoort het nieuws en verkrijgt in het algemeen de beste en geloofwaardigste berigten over land en volk.

Overigens leiden de *tomoï* in de centrale punten van hunne handelsondernemingen een regt tevreden en vergenoegd leven. Zij nemen deel aan alle feesten, die in de omstreken door de inboorlingen worden gehouden, en denken dikwijls meer om alle andere zaken, dan om het doel van hunne reizen. Sommige, die gedurende verscheidene jaren van huis verwijderd blijven, laten zich van tijd tot tijd nieuwe transporten van goederen toezenden. De oorzaak van eene zoo langdurige afwezendheid van hunne familie ligt gedeeltelijk in eigen verkiezing, gedeeltelijk in de nalatigheid van hunne schuldenaars.

Ik moet nog eens herhalen, dat de meeste inboorlingen, in weêrwil van hunne zucht tot den handel, de bekwaamheid niet bezitten om dien met voordeel te drijven; zij hebben noch genoegzamen zin voor speculatie of berekening, noch orde in hunne zaken, noch vlugheid in hunne ondernemingen. De tijd komt bij

hunne reizen nooit in aanmerking. Slechts uiterst langzaam weten zij hunne waren af te zetten en de koopsommen daarvoor in te vorderen. Derhalve keeren ook slechts weinigen met eenige voordeelen tot hunne familiën, die intusschen arm zijn geworden, huiswaarts. Velen komen naar huis met schulden beladen, en anderen zoo arm als zij vertrokken zijn. Dat men langs den Kahaijan zoo vele echtelieden zonder kinderen aantreft, is gedeeltelijk wel aan het losbandig leven te wijten, hetwelk de meeste handelaren op hunne jarenlange reizen leiden.

De tegenwoordige politieke verdeeling van het Kahaijangebied is niet de doelmatigste. Ten einde dit te doen begrijpen, moet ik aanmerken, dat langs de oevers van den Kahaijan drie verschillende tongvallen worden gesproken, die ieder op zich zelf een afgesloten gebied hebben, en tegenover de beide andere hunne zelfstandigheid trachten te doen gelden. Binnen de grenzen der streek, waar dezelfde tongval gesproken wordt, gehoorzamen derhalve de inboorlingen zeer ongaarne aan een hoofd, dat een anderen tongval spreekt. Juist uit dien hoofde heeft de Tomonggong Toendan, die, wat zijne afstamming betreft, geen aanwoner van den Kahaijan is, zoo vele vijanden; buitendien strekken zich de grenzen van zijn distrikt verder uit, dan die van zijnen tongval. Hij is een Ot-Danom, terwijl de overige bewoners van den Kahaijan, die Ngadjoes zijn, alhoewel zij zeer zeker van het eerstgenoemde volk afstammen, zich toch streng van hetzelve afgezonderd houden. Het zoude derhalve, als meer overeenkomstig met de denkwijs van de bevolking, de voorkeur verdienen, indien men de grenzen der drie voorname tongvallen tevens tot grenzen der hoofddistrikten van den Kahaijan wilde aannemen. Zoo doende zoude het

Ide distrikt, Kahaijan-ilir, zich uitstrekken: aan den eenen kant van de monding der hoofdrivier en van de monding der Troessan in de Batang Moeroeng; aan den anderen kant tot aan de monding van de Roengan. De tongval, die binnen deze grenzen wordt gesproken, is die van Poeloe Petak. Hieraan sluit zich tegen het Noorden het

IIde distrikt, namelijk dat van den midden-Kahaijan of Kahaijan-tengah. Het gaat van de monding der Roengan tot aan de kampong Déwa, is het belangrijkste en wordt door de Tedek Bernare bewoond. Het heeft een getrouw en energisch

opperhoofd noodig, waarvoor ik den mij zeer wel bekenden Awat, of Soero Djaja, gelijk hij ook genoemd wordt, het rijk en van goede familie afkomstig hoofd van kotta Tampang, voorsla.

Het IIIde distrikt, van kotta Déwa tot aan de bronnen van den Kahaijan, wordt bewoond door de Ot-Danoms (Tedek Barahé-am) genaamd), onder het opperhoofd Tomonggong Toendan.

Het zoude insgelijks hoogst wenschelijk wezen de Roengan benevens hare zijrivier de Menohing, tot een bijzonder distrikt te maken. Hetgeen aangaande deze rivier vroeger gezegd is, zal dit voorstel genoegzaam regtvaardigen; want het is inderdaad een zelfstandig en afgesloten gebied, en verdient derhalve het

IVde distrikt, namelijk dat van de Roengan uit te maken.

Wat de verbetering der zaken van de Kahaijan rivier betreft, aangaande deze zal ik mij voor het eerst bij de volgende, uiterst wenschelijke en veelbelovende, voorstellen bepalen:

1. Het vrij geven van den handel voor alle Aziatische kooplieden.
2. Het aanleggen van een tolkantoor aan de monding van de Troessan in den Kahaijan, waardoor de monding van den Kahaijan zoude geopend en de grond tot eene handelsplaats zoude gelegd worden.
3. de verdeeling van het Kahaijan-gebied in 4 distrikten, waarbij de voorname tongvallen zouden moeten tot grondslag worden aangenomen.

Later hoop ik gelegenheid te vinden van nog andere verbeteringen en regelingen van binnenlandsche zaken voor te stellen, wanneer ik namelijk over dit onderwerp in het algemeen zal handelen.

Gelijk men uit het aangehaalde kan opmaken, bevat het stroomgebied van den Kahaijan in het geheel eene bevolking van 25552 zielen.

Dit getal mag men gevoegelijk nog met 3000, aan den bronnenloop woonachtige, Njawongs vermeerderen, waardoor het bovenstaand getal tot 28552 klimt. De bevolking van éene vierkante mijl laat zich hieruit op 387 zielen berekenen.

DE STROOMGEBIEDEN

DER RIVIEREN

KATINGAN EN MELAHOEÏ.

Den 27sten December.

Slechts weinige mijlen ten westen van Toembang Toesoet, den bovensten kampong van de S. Mentohei, bereikt men de waterscheiding tusschen de Kahaijan en de Katingan. Reeds vroeger ben ik in de gelegenheid geweest het eigenaardig karakter dezer gewesten te beschrijven. Onzen weg in eene zuidwestelijke rigting vervolgende, hadden wij aanvankelijk slechts korte en weinig hooge heuvels over te klimmen, alsmede de zijrivieren van de S. Mentohei, die door hare valleijen heenkronkelen en van welke de S. Lawe de belangrijkste is, over te steken De heuvels vonden wij met laag bosch begroeid, of, waar dit uitgeroeid was, in ladangs veranderd, over welke wij enkele armoedige hutten verspreid zagen. Vervolgens leidde ons de weg naar eene bergvlakte met hoog woud bedekt en van eenige weinige beken doorsneden, welker wateren insgelijks naar de Mentohei vloeijen. Langs hare oevers ontwaart men, gelijk in de landen aan de vroeger aangetroffen riviertjes gelegen, een niet onaanzienlijk aantal goudmijnen, die gedeeltelijk reeds weder verlaten zijn, gedeeltelijk

nog ontgonnen worden, en welker opbrengst aan de inboorlingen, naar hetgeen ik vernam, geene geringe voordeelen moet opleveren. De bovengemelde rigting houdende, bemerkten wij, dat de grond uiterst zacht tegen het Westen afhelt, dat de kleine wateren, die hier worden aangetroffen, in deze rigting afstroomende naar de Katingan vloeijen, en dat wij ons dus in het stroomgebied van deze rivier, die eene van de belangrijkste der zuidkust is, bevonden. Door enkele golfsgewijze oneffenheden van het terrein worden hier holle plaatsen en diepten gevormd, aangevuld met moerassen van groote uitgestrektheid, waarvan wij de belangrijkste moesten doorwaden. Het hooge woud wordt door deze plassen niet afgebroken, maar schijnt zich daarin zeer weelderig te ontwikkelen. De wortels, in het troebel water veelvuldig door elkander gekronkeld en hunne lange armen naar alle kanten uitstekende, maken den doortogt uiterst moeijelijk. Dikwerf zakt men tot aan de borst in modder en water. Met uitgeputte krachten bereikten wij aan den overkant der moerassen het drooge land. De hier beschrevene gesteldheid van den grond houdt aan tot aan de S. Saki, eene zijrivier van de Sampa, op welker oever wij afgemat en door en door nat ons nachtkwartier opsloegen.

Den 28sten December.

Het was geene onaangename verrassing dat wij eens verschoond mogten blijven van nachtelijke regenbuijen, die sedert verscheidene dagen zeer hevig en vrij regelmatig plaats hadden. De sterren schitterden in vollen luister gedurende den ganschen nacht, terwijl in de morgenuren het donker opgehelderd werd door het schijnsel der maan. Een kleine zangvogel, waarschijnlijk eene *motacilla*, brak met zijne welluidende stem, in korte tusschenpoozen, de diepe stilte af.

Gedurig eene zuidwestelijke rigting houdende, leidde onze weg door een niet zeer digt woud en over de bij wijze van plateaus gevormde ruggen van heuvels, die op diepere plaatsen met soortgelijke moerassen bedekt zijn, als die, welke wij gisteren aantroffen. De voet dezer verhevenheden wordt door de S. Saki en hare zijtakken bespoeld, welker oorsprong voor het meerendeel in de gemelde moerassen te vinden is. De valleijen tusschen de heuvels zijn ontstaan door wegspoeling van den grond, die in vroe-

gere tijden waarschijnlijk onafgebroken voortliep. Zij zijn smal en gelijken op kloven door steile hellingen begrensd.

Na verscheidene zijrivieven der Saki overgestoken te hebben, bereikten wij de genoemde rivier zelve, vervolgden haar een goed eind wegs langs den linker oever, en verlieten haar weder, toen wij eene steile hoogte moesten beklimmen, over welke wij eene zachte, tegen het Westen afhellende vlakte, begroeid met bosschen en bedekt met plassen, bereikten. Over deze vlakte heengaande naderden wij reeds, omtrent drie uur 's namiddags, den regter oever van de S. Sampa, die hier het voorkomen van eene belangrijke rivier heeft. Daar ter plaatse mag hij omstreeks 350° breed zijn.

Barometer 754,167 m. m.
Thermometer 25,6 R.

Nadat wij lang hadden moeten wachten, gelukte het ons eindelijk door roepen en schieten de oplettendheid van eenige inboorlingen tot ons te trekken, die zich aan den overkant in het bosch met jagen onledig hielden; zij staken met hunne schuiten de rivier over en waren vriendelijk genoeg van ons naar de niet ver verwijderde monding van de Sampa in den Kahaijan te roeijen.

De oevers van de Sampa zijn, voor zoo ver ik gelegenheid had ze te leeren kennen, tamelijk wel aangebouwd. Rijstvelden worden afgewisseld door vrucht- en groentetuinen; de verspreid liggende woningen verlevendigen de liefelijke landstreek, die ons zoo veel bevalliger moest toeschijnen, daar wij uit vochtige en onherbergzame bosschen kwamen. De groote en zindelijke kampong Penta Tapang ligt op den regter oever nabij de monding in een lommerrijk bosch van vruchtboomen.

De oevers der rivier zijn hoog en bestaan uit lagen van witte, grijze of gevlamde klei, op welke een conglomeraat rust, dat veel kiezel bevat en met eene vele voeten dikke laag van roodachtig gele potaarde bedekt is.

Tegen het einde van den dag bereikten wij de monding van de Sampa, op 1° 30′ Z. B. en 112° 48′ 30″ O. L. gelegen, en vonden, den majestueusen Katingan overvarende, in den kampong Toembang Danom een goed nachtverblijf.

Kampong Tomonggong Singa Laut. Den 29sten December.

Bij onze komst aan de oevers van den Katingan zijn wij het distrikt van het stroomgebied binnengetreden, hetwelk onder het bewind van den Tomonggong Singa Laut staat. De kampong, in welken het opperhoofd zijn verblijf houdt, is slechts weinige mijlen boven de monding der S. Sampa, op den linker oever van den Katingan gelegen. Ik zond eenen afgezant derwaarts, ten einde den Tomonggong van mijne aankomst in zijn distrikt te verwittigen, en maakte intusschen van dien tijd gebruik om den kampong te bezigtigen. De bouworde der huizen stemt veelal overeen met die in het Kahaijan-gebied. De gebouwen, op hooge palen staande, dienen gewoonlijk tot verblijfplaats van slechts een enkel huisgezin. Het binnenste bestaat uit een groot ruim, waarin onderscheidene kleine beschotten tot slaapplaatsen der bewoners bestemd zijn. Aan het eene einde bevindt zich de haardstede. Daar ook hier, gelijk in alle Daijaksche woningen, de vensters aan de voorzijde van het huis slechts uit weinige kleine openingen bestaan, zoo heerscht binnen in het gebouw groote duisternis. Boomschors, aan den binnenkant door middel van rotan op een uit dunne boomstammen zamengesteld roosterwerk vastgebonden, dient tot sluiting der wanden. Voor de huizen staan ampatans en pantars, op hunne toppen eenen uit hout gesneden neushoornvogel dragende. Zonderling is het, dat de meeste pantars niet, gelijk in de meer oostelijk gelegene stroomgebieden, uit zeer hooge en volkomen regte masten bestaan, maar dat men daartoe bij voorkeur kromme, slangvormig gebogene, of als in zigzag gegroeide boomstammen van middelmatige lengte bezigt. Deze gewoonte komt echter meer met de denkbeelden overeen, die men aan eenen pantar hecht. Deze wordt namelijk als zinnebeeld van eenen waterstroom (*Batang Danom*) beschouwd, die van de aarde naar de woonplaats der zaligen of der Sangsangs leidt. De hier waargenomene sandongs zijn van parallelopipedischen vorm en van een piramidaal dak voorzien. De voornaamste aanplantingen rond om de huizen bestaan uit kokos, nangka, pinang en uit de heilige sawangplant. In vroegere tijden was de kampong een benteng; thans is echter het paalwerk voor het grootste gedeelte ingestort. Het was opmerkelijk hoe dun de kampong bevolkt was; ik vond zelfs verscheidene nog zeer goede huizen geheel onbewoond. De inboor-

lingen van den Katingan hebben de gewoonte van met have en goed naar hunne ladangs te verhuizen, en jaren achtereen aldaar te vertoeven, zonder naar hunne woningen in de kampongs terug te keeren. Onder zulke verlatene gebouwen ontkiemt uit den grond, die door allen mogelijken afval uit het huis gemest is, spoedig eene weelderige vegetatie. De herten, 's nachts hierdoor uitgelokt, worden niet zelden door de inboorlingen, die binnen de huizen wacht houden, door middel van terugsteken gedood. Ook wij waren zoo gelukkig van op gemelde wijze een groot mannelijk hert te vellen, en ons zoo doende voor eenige dagen het noodige vleeschvoedsel te verschaffen.

In den kampong Toembang Danom nam ik 's morgens om 11 uur waar:

Barometer	753,94 m. m.
Thermometer	24,6 R.

Aangaande de S. Sampa, welker monding ik niet in de gelegenheid geweest ben te leeren kennen, heb ik de volgende algemeene bemerkingen ingewonnen. Zij is de belangrijkste zijrivier van den Katingan, en heeft aan hare monding gelijke breedte met dezen. Haren oorsprong neemt zij in den Boekit Raja, en verder, in eene Z. ten oostelijke rigting afstroomende, bereikt zij de hoofdrivier aan gemelde plaats. Hare aanvankelijke breedte neemt spoedig af, en slechts weinig dagreizen stroomopwaarts bemerkt men reeds watervallen, die van hier af zich in kortere afstanden herhalen en in hoogte en wildheid toenemen. De geheele lengte van de Sampa, van de monding tot aan de bronnen, kan in 8 tot 10 dagreizen worden afgelegd. Het stelsel van den Katingan wordt door de S. Sampa (terwijl de bronnen van de Menohing en Roengan meer zuidelijk liggen) met dat van den Kahaijan in onmiddellijke aanraking gebragt. De waterscheiding tusschen beiden is smal en onbeduidend. De Sampa heeft 21 belangrijke zijrivieren, waarvan vele, zoo als de Sampa zelve, bewoond zijn. De bewoonde zijrivieren zijn de volgende:

Regter oever.	Linker oever.
	1. S. Besel 4 K.
2. S. Joeran 1 K.	
3. S. Patenehai 2 K.	

Regter oever.	Linker oever.
	4. S. Troenai 4 K.
5. S. Paka 1 K.	
6. S. Mantikei 1 K.	
	7. S. Hanggotjoe 1 K.
	8. S. Brawoi 2 K.
	9. S. Tapi 1 K.
10. S. Karitan 2 K.	
	11. S. Bejoekoi 5 K.
12. S. Riang 1 K.	

(De bijgevoegde letter K beteekent Kampong.)

De zijrivieren : Troenai, Mantikei, Brawoi, Karitan, Hawangoi, Bejoekoi en Riang, zijn de belangrijkste.

Aan de oevers van de Sampa worden, van hare monding opwaarts, nog de volgende kampongs aangetroffen.

Rergter oever.	Linker oever.
Kampong Tapang.	
» Dehes.	
» Penta Pangi.	
» Panga.	
	Kampong Hoeroes.
» Toembang Mantikei.	
» Rangan Pakakis.	
» » Semoengko.	
» Toembang Ranei.	

(*Toembang* beteekent : monding.)

Van S. Sampa gaan verschillende gemeenschapswegen naar de rivieren Kahaijan en Melahoei.

A. Naar den Kahaijan.

1. Langs de S. Saki naar de Menohing; d. i. de weg, welken ik gekozen heb, om naar den Katingan te komen.

2. Langs de S. Besel, een weg van soortgelijke gesteldheid en van gelijke lengte, als de eerstgenoemde.

3. Langs de S. Troenoi, een weg, die bij de behandeling van den Kahaijan reeds is beschreven geworden.

4. Langs de S. Brawoi. Deze vaart men een halven dag lang naar boven tot Toembang Papo, aan den linker oever. Na dit kleine riviertje nog gedurende een half uur vervolgd te hebben, stapt men aan wal en gaat over de waterscheiding (welker breedte

zoo onbeduidend is, dat men de praauw slechts 20 passen ver over het land te trekken heeft) naar de S. Patangoi, langs welke men in anderhalven dag den Kahaijan bereikt.

B. Naar de Melahoei.

Naar deze bestaat slechts één weg, langs de S. Bejokoi, waarvan mij echter geene naauwkeurige beschrijving kon gegeven worden.

Omtrent den berg Boekit Raja, uit welken de Sampa ontspringt, vernam ik het volgende. Deze is hooger dan de Goenong Kaminting en de Batoe Boendang; om hem te beklimmen worden twee volle dagen vereischt. In het N. W. sluit zich aan denzelven de lagere Boekit Kaib Boran. De kruin van den Boekit Raja vormt eene vlakte van plus minus 200' □, begroeid met laag kreupelhout. De stammen der boomen zijn dun en bedekt met lang mos, terwijl derzelver wortelen, buiten alle verhouding dik, in slangvormige bogten door den steenachtigen grond heenkronkelen. Eene doordringende koude maakt het verblijf op den top des bergs onaangenaam. Slechts weinige dieren worden aldaar aangetroffen. Aan eene van zijne hellingen bevindt zich een klein, slechts weinig vademen breed, doch zeer diep meer, omringd van steile rotswanden. De steenen, waaruit deze wanden zamengesteld zijn, moeten zeer licht van kleur wezen. De berg zelf vormt de waterscheiding tusschen de Melahoei en de Sampa.

Uit deze korte beschrijving der eigenaardigheden van het gebergte blijkt, dat zijne hoogte niet beneden de 8500' kan bedragen, aangezien verschijnselen, gelijk de aangehaalde, binnen de keerkringen niet dan op zoodanige hoogten worden waargenomen. Naar de gevoelens der inboorlingen is deze berg de zetel van goede en kwade geesten, terwijl in zijne voortbrengselen eene heilzame kracht huisvest. Zij beklimmen hem slechts met oogmerk om er het een of ander voorwerp af te halen, dat zij vervolgens als amulet of talisman dragen. Later zal ik nog eens op dezen berg terugkomen.

Tegen den middag kwam de bode, welken ik aan den Tomonggong Singa Laut had afgezonden terug, met de onaangename tijding, dat het opperhoofd eenige dagen geleden naar Bandjermasin vertrokken was, dat echter zijn schoonzoon weldra zoude verschijnen, ten einde mij naar den kampong af te halen. Niet lang daarna kwam deze in eene met vlaggen opgesierde praauw bij mij aan.

De reis tot aan den kampong leverde weinig eigenaardigs op. De omstreken van den regter oever waren vlak, maar hoog en droog, terwijl de linker oever, door de aanspoelingen van de Sampa, laag en moerassig was. De S. Hanga, op den regter oever, was de eenige zijrivier van eenig belang die waargenomen werd, en de kampong Toembang Kande was de eenige menschelijke woonplaats.

De familie van den Tomonggong Singa Laut onthaalde mij gul en vriendelijk. Men beloofde mij bijstand en praauwen voor het vervolg van mijne reis.

Tegen den avond viel een hevig onweder in, gepaard met sterke regenbuijen.

Kampong Tomong. Singa Laut. Den 30sten December.

Den geheelen nacht regende het aanhoudend en hevig.

De vrouw van den Tomonggong Singa Laut legde dezen morgen, vergezeld van hare vier dochters, een bezoek bij mij af. Hare kleeding was vrij smaakvol en rijker dan ik tot dus verre bij de Dijaksche vrouwen had waargenomen. De salois, van welke zij zich bedienden, waren wijder en werden insgelijks door breede gordels van geelkoperen kettingen om de heupen vastgehouden. De borst droegen zij bedekt met roode slendangs geborduurd met zilver; de oorschijven, zoo groot als een gulden, waren ingelegd met goude platen; wel sluitende parelsnoeren liepen rond om den hals en dubbele rijen van lameangs hingen tot op de borst naar beneden. Haar haar was aan het achterhoofd naar boven gebonden; een voorhoofdband, rood of zwart van kleur, diende om het beter vast te houden. Aan de voorarmen droegen zij ringen van geelkoper of van schelpen. Hare voeten waren, zoo als de armen, van de enkels tot aan de knieën voorzien van een harnas van koperen ringen, die bij het gaan een geluid gaven gelijk nagesleepte kettingen. Eene vrouw, zoodanig opgeschikt met koper, heeft een zwaren last te dragen, en kan zich, indien zij in het water valt, niet door zwemmen redden, omdat zij door het gewigt van het metaal oogenblikkelijk naar de diepte wordt getrokken. Ongevallen van dezen aard behooren in het geheel niet tot de zeldzaamheden, daar zich de vrouwen buiten het huis meestal in de nabijheid van het water of op hetzelve ophouden. Onder

anderen heeft de eerste vrouw van den Tomonggong Singa Laut op deze wijze het leven verloren. De dames waren overigens gedurende haar bezoek regt vriendelijk en openhartig, en rookten met zigtbaar welbehagen de aangebodene sigaren. Een geschenk, bestaande uit stoffen, spiegels, spelden, parels en tabak, veroorzaakte insgelijks groote blijdschap.

Het overige van den dag bragt ik door met het verzamelen van statistieke opgaven en met het inwinnen van berigten, aangaande den koophandel.

Kampong Tomong. Singa Laut. Den 31sten December.

Door de hevige regens is de Katingan zoodanig gewasschen, dat heden aan geen vertrek van hier kon worden gedacht. De troebele wateren stroomen met groote snelheid af, en ofschoon reeds sedert dezen morgen een heldere hemel de sombere regenwolken vervangen heeft, zien wij echter bij voortduring de rivier in betrekkelijk korten tijd schielijk rijzen.

Kampong Tomong. Singa Laut. Den 1sten Januarij 1848.

De lastige toestand, waarin de rivier zich heden, even als gisteren vertoont, houdt ons vertrek tegen. Ondertusschen nam ik den tijd waar om mijne opnamen in kaart te brengen en over de statistiek van het stroomgebied belangrijke berigten in te winnen, terwijl mijne reismakkers eenen maaltijd hielden aan een groot varken, zijnde een geschenk van mijne gulle waardin. Daarna maakten zij, vrolijk zingende, zware en sterke riemen uit ijzerhout, die wij bij het oversteken van de groote watervallen der Katingan zouden noodig hebben.

Kampong Boentoet Bentang. Den 2den Januarij.

Ofschoon gedurende den nacht het water slechts weinig gedaald en het derhalve in het geheel niet raadzaam was te vertrekken, liet mij mijn uitgeput geduld geen rust om langer hier te vertoeven. Er werd besloten op reis te gaan, om heden voor het minste nog den voet van den eersten waterval te bereiken en aldaar te wachten, tot dat het mogelijk zoude zijn dezen te passeren.

De lucht was bewolkt, toen wij in twee praauwen, vergezeld van Awong, den schoonzoon, en Oembak, den stiefzoon van den Tomonggong Singa Laut, vertrokken. Met inspanning van krachten bereikten wij den kampong Boentoet Bentang, dat is het dorp aan het benedenste einde van den uitgestrekten waterval. Wij vonden dien geheel verlaten, want alle bewoners bevonden zich in hunne rijstvelden. De landstreek werd hier, gelijk wij op onze reis waarnamen, zacht heuvelachtig, de oevers vonden wij goed bebouwd en sterk bevolkt, met uitzondering van den kampong Assem; de woningen lagen verspreid en waren ligt gebouwd, omdat zij slechts tot na den oogst bewoond en dan door de inboorlingen, die naar hunne vaste kampongs terugkeeren, weder verlaten worden. Het regenachtig weder hield aan, en de rivier bleef rijzende.

Kampong Boentoet Bentang. Den 3den Januarij.

Tegen alle verwachting vonden wij heden morgen het water eenige voeten gedaald; evenwel nog niet genoeg om de voortzetting onzer reis over den riam Boentoet Bentang te kunnen wagen. Ondertusschen vervaardigden wij sterke rotantouwen, ten einde de praauwen over de watervallen te kunnen trekken, en namen met genoegen waar, dat de rivier, niettegenstaande den hevigen regen, langzaam, maar gestadig, daalde.

Nachtverblijf aan den oever der rivier. Den 4den Januarij.

Het water was nog meer gedaald en gedoogde eene poging om den riam Boentoet Bentang te passeren, waartoe wij ons te meer genoodzaakt zagen, naardien onze levensmiddelen op waren. Door de menigte watervallen, door het groot aantal der in de rivierbedding verspreide rotsmassa's en de geweldige strooming der nog altijd hooge wateren werd onze dagreis uiterst vermoeijend. Het gezigt der watervallen was uit hoofde van de breedte en diepte der rivier en van de groote massa water, die zich over de rotsen naar beneden stortte, hoogst indrukwekkend, en hunne verschijning verbaasde mij bij eene zoodanige gesteldheid der rivier te meer, daar ik een dergelijk natuurtooneel, in eene afdeeling

waar de stroom zoo magtig en groot is, tot dus verre nog bij geene andere rivier van Borneo had waargenomen.

Na den riam Bentang met groote inspanning gepasseerd te zijn, waarvoor wij nagenoeg 33 minuten noodig hadden en waarin wij slaagden door ons in de nabijheid van den regter oever te houden, kwamen wij weldra aan den aanmerkelijk kleineren riam Tjohok. Van hier volgen er stroomversnellingen en rolsteenbanken in groot aantal; eene van de laatstgenoemden verheft zich als een eiland, begroeid met planten, boven den spiegel van het water en wordt Noesa Poento genoemd.

Den riam Toembang Kalemij kwamen wij zonder groote moeite over, en bereikten kort daarna den riam Manggigit, den belangrijksten van allen. Bij eene lengte van 2 minuten heeft deze eenen val van 2 vademen en beslaat de geheele breedte der rivier, die hier boven de honderd voeten bedraagt en met tallooze rotsen aangevuld is, tusschen welke de wateren, in duizende takken gesplitst, zich schuimende naar beneden storten. Een smalle tak der rivier, gevormd door een eiland, bij het begin van den waterval nabij den regter oever gelegen, dient als doortogt voor de ledige praauwen, terwijl de goederen langs den oever over eenen heuvel naar het bovenste einde van den riam moesten worden gebragt.

Bij hoogen stand der rivier belet de riam Manggigit alle gemeenschap te water met de boven dezen gelegene streken.

Na den beschreven waterval volgen in korte afstanden op elkander de riams Takaras en Kanjai, die, wat hunne belangrijkheid betreft, ver achter de eerstgenoemde terugblijven en zonder groote inspanning gepasseerd worden.

Een hevige orkaan, uit het Z. W. opkomende, overtrok omstreeks 4 uur de geheele lucht met donkergrijze wolken en bewoog de boomen van het oorspronkelijk bosch gelijk dunne biezen. De afgebroken takken vlogen door de lucht naar den overkant der rivier, terwijl het gekraak der omvallende boomen ons aan het gevaar herinnerde, waarin wij verkeerden. Nog levendiger werd de overtuiging hiervan door het gezigt van onderscheidene boomen, die, ontworteld, met donderend geraas van den oever in de rivier naar beneden stortten. De regen viel in stroomen neder. Voor dat echter het schrikbarend natuurverschijnsel zich tot op den hoogsten graad van woede had ontwikkeld, waren wij gelukkig genoeg van eene opene plaats aan den oever te ontdekken, naar

welke wij ons heenspoedden om er den nacht door te brengen. De plotselinge afkoeling der temperatuur werkte zoo gevoelig, dat wij, rillende van koude en nattigheid, ter naauwernood in staat waren om onze hutten op te rigten.

Van de heden waargenomene zijrivieren der Katingan verdienen slechts twee van den regter oever hier aangehaald te worden, namelijk de S. Topoi en de S. Bejoengei. De laatstgenoemde is bewoond door ongeveer 18 huisgezinnen, die zich aan hare oevers hebben nedergezet.

De landstreek bleef doorgaands zacht heuvelachtig. Bevolking en landbouw waren weinig waar te nemen. De drie, op tamelijk gelijke afstanden van elkander gelegene kampongs, die wij in het oog kregen, waren: Takolok Bentang, Toembang Barau en Manggigit. Toembang Barau, de belangrijkste van de hier genoemde kampongs, onderscheidt zich door zijne bouworde, bestaande namelijk uit een groot aantal afgezonderde, kleine, maar sierlijk gebouwde familie-woningen, rond om welke goed onderhoudene groentetuinen aangelegd zijn. Hier was ik zoo gelukkig van voor mijn uitgehongerd reisgezelschap voor geld en goede woorden 18 gantangs rijst te verkrijgen.

Nachtkwartier aan den oever der rivier. Den 5den Januarij.

Het water was gedurende den nacht niet gerezen en liet ons toe om met het krieken van den dag te vertrekken.

Ook heden hadden wij weder, zoo als gisteren, eene menigte watervallen en stroomversnellingen te passeren en vonden de rivier nog meer aangevuld met rolsteenbanken. De eerste hindernis was, bij het begin van onze dagreis, de riam Kadian, tegen welken wij echter zonder noemenswaardige inspanning van krachten opwerkten. Later volgden nog de watervallen Liting, Mihing Lian, Roah en Pamai, van welke de tweede en derde de belangrijkste zijn.

Van de rolsteenbanken van aanmerkelijke hoogte en uitgestrektheid, welker vorming zoo ver gevorderd is, dat zij ten naastenbij in eilanden veranderd zijn, verdienen hier bijzonder opgenoemd te worden de Rangan Dipatti en Santapak.

Slechts eene enkele, eenigzins belangrijke zijrivier, de S.

Hangi, van den linker oever komende, zagen wij heden zich in den Katingan uitstorten. Zij is echter niet bewoond.

De topographische gesteldheid der doorreisde landstreek bleef onveranderd. Verheffingen van den grond tot op eene aanmerkelijke hoogte werden tot dus verre nog niet waargenomen. De zoogenaamde Boekit Lewoe Lian mag aangemerkt worden als vormende eene steile, omstreeks 70 voeten hooge, oeverwand.

Tot aan de monding van de Haugi was noch bevolking, noch bebouwd land te bemerken. Digte bosschen, rijkelijk doorvlochten met rotan, omringden ons tot hiertoe. Langs de oevers werd voornamelijk de waringinboom in groot aantal waargenomen, echter niet zoo trotsch ontwikkeld, als op Java.

De eerste kampong, welken wij voorbij kwamen, was Toembang Hiang. Hier nam ik om 12 uur 's middags waar:

Barometer 754,595. m. m.

Thermometer 24° R.

De kampong was echter, gelijk men uit den hoog opgeschoten plantengroei kon opmaken, reeds sedert eene reeks van jaren verlaten. Behalve van weelderige vruchtboomen was hij omringd van ampatans en pantars.

De eerste sporen van menschen vonden wij weder bij kampong Kotta Blauong, op eene verhevenheid van den regteroever gelegen. Hij is vrij belangrijk, en, als uitzondering op alle tot dusverre langs den Katingan waargenomen dorpen, bewoond en goed onderhouden. Hij is met eenen benteng van hooge boomstammen omringd, en tegen vijandelijke aanvallen beveiligd.

Van hier af hadden de oevers een levendiger en vrolijker voorkomen. Op het bouwland vertoonden zich enkele ladangshuisjes, waarvan soms drie of meer tot een kleinen kampong, zonder naam, vereenigd waren. Langs de oevers hielden zich enkele personen met goud te wasschen bezig.

Ook heden werden wij weder doornat door eene onweersbui, die tegen het vallen van den avond opkwam en ons noodzaakte om aan eenen ladang aan te leggen, ten einde den volgenden dag hier af te wachten.

Balai Tomoï. Den 6den Januarij.

De heuvels, die de rivier insluiten, worden aanmerklijk hooger;

enkele vooruitstekende punten kenteekenen zich als kleine bergen, zoo als b. v. de Boekit Oeloe Poroi.

De gesteldheid der rivier blijft zoo als wij haar reeds boven hebben geschetst : een groot aantal hindernissen, bestaande uit rotsmassa's en rolsteenbanken, zijn alom in de bedding verspreid. Weinige riemslagen bragten ons aan den Batoe Balo, eene geïsoleerde, zich uit de rivier verheffende rots. Kort daarna volgde het eiland Rangan Toesot, iets verder komt Poeloe Poeko en hierbij de riam van gelijken naam, een waterval, gevormd door ontelbare klippen, die een sterken golfslag, eene magtige strooming en geweldige draaikolken veroorzaken, en deze plaats tot eene van de gevaarlijkste van den geheelen Katingan maken. Digt aan den linker oever, de overhangende boomtakken grijpende, trokken wij de praauwen langzaam voort, en werkten ons zoodoende vooruit naar den riam Songkai. De rivier heeft hier in eens een val van 5 voeten; de vaartuigen moeten derhalve ontladen, en door middel van rotan-touwen over den trap naar boven getrokken worden. Gedurig worstelende tegen draaikolken en stroomversnellingen, waarvan men sommige niet te onregt watervallen zoude kunnen noemen, kwamen wij aan den riam Benoas, en eindelijk aan het begin van eene rij eilanden, Poeloe Tawera genaamd, tusschen welke zich de riam Tawera, gevormd door groote rotsmassa's, bevindt. Ook dezen gevaarlijken waterval kwamen wij gelukkig over, maar werden omtrent 5 uur door eene hevige onweersbui genoodzaakt bij een Balai Tomoï aan te leggen, om aldaar den nacht door te brengen.

Onder de zijrivieren van den Katingan verdient de kleine Sepan genoemd te worden, die uit eene zoutplas, op den linker oever gelegen, ontspringt.

Slechts éénen kampong, Lewoe Toembang Pako, op eene verhevene plaats van den regter oever, bevallig gelegen tusschen vruchtboomen, hebben wij in het oog gekregen, maar overigens het land weinig bebouwd gevonden.

In den Balai Tomoï vonden wij bij de aanwezige Poeloe-Petaksche handelaren een hartelijk en gul onthaal.

Balai Tomoï den 7den Januarij.

De heuvels nemen gedurig in aantal en hoogte toe. Het hoogste boven het golfsgewijze terrein uitstekende punt is de Boekit Lemaï.

De Katingan, van hier af tot aan de monding van de Sampa in het algemeen zuidoostwaarts afstroomende, komt nu van het Westen naar beneden. Zijne kronkelingen zijn korter en talrijker, en het aantal rotsen, waardoor in de rivier dwarrelstroomen en watervallen worden gevormd, neemt toe. Overigens zijn deze, naar mate hun getal grooter wordt, minder belangrijk en gevaarlijk voor den reiziger. De aanzienlijkste zijn: de riam Leleng, alwaar de rivier over een drie voet hoogen trap afstort, en de riams Sangkalang, Tombak en Hambawang.

Onder de eilanden verdienen genoemd te worden: Poeloe Leleng en Rangan Boeri.

Het aantal zijrivieren wordt vervolgens grooter, en sommige van den linkeroever zijn vrij belangrijk. De eerste en aanzienlijkste, welker monding wij op 1° 12′ Z. B. en 112° 52′ O. L. voorbij voeren, was de S. Hieran, die, naar hetgeen men zegt, nevens de Sampa, van den Boekit Raja ontspringt en bewoond is. Langs haar liggen 3 kampongs, die van de monding af in ééne dagreis kunnen worden bezocht. De eerste van deze is de kampong Lewoe Gandio, dan volgt Lewoe Klapa en eindelijk Lewoe Sawetong, zijnde alle drie op den regteroever gelegen.

Aan de onbeduidende S. Tondo, die van den regteroever komt, wordt de kleine kampong Tondo gevonden.

Verder stroomafwaarts komt men op 1° 9′ 30″ Z. B. en 112° 28′ O. L. aan de monding van de S. Remban, die wat hare grootte betreft, slechts weinig achter de Hieran terug blijft, en insgelijks tot den linkeroever behoort. Daar langs worden de kampongs Panai en Lawang Kari aangetroffen.

Aan de oevers van den Katingan hebben wij wederom slechts weinige kampongs gevonden, en van deze weinige was destijds slechts een enkele bewoond, namelijk de kampong Toembang Tondo, terwijl de Kotta Lewoe Dawa en de kampong Toembang Lemai voor het oogenblik verlaten waren. — Bij den eerstgemelden bevindt zich een balai tomoï.

Kotta Toembang Senamang. Den 8sten Januarij.

De rivieropnamen van heden bewijzen, dat de Katingan in eene zuiver west-oostelijke rigting afstroomt. De bogten, welke hij genoodzaakt is op zijnen weg door het heuvelland te volgen,

zijn korter, en de riams, die zijnen loop belemmeren, mag men met meer regt stroomversnellingen, dan watervallen, noemen. Wij passeerden zonder groote inspanning de volgende: R. Tambassa, R. Patanjong, R. Nahai.

Het getal der alluviale vormingen, die bij wijze van eilanden en rolsteenbanken in de rivierbedding worden aangetroffen, is hier zoo aanmerkelijk toegenomen, dat men bijkans bij elken draai eene of meer zulke aanslibbingen waarneemt. — Wij zagen de Rangan Lenoe Panggal, de Noesa Saroh, de Rangan Tapai, en verder tegen den stroom op de Rangans Hangai, Pasiran, Nahai, Pataka.

Op de Rangan Tapai nam ik, 's morgens half elf, waar:

Barometer 752.675 m. m.
Thermometer 33° 7 R.

De bergstoffen, waaruit de karangans zamengesteld zijn, bestaan voornamelijk uit rolsteenen van de grootte eener vuist, zijnde afbroksels van zwartachtig groene hoornrots (Hornfels).

Noemenswaardige zijrivieren van den Katingan hebben wij dezen dag niet ontmoet. De breedte der hoofdrivier, vergeleken bij die aan de monding van de Sampa, is hier meer dan de helft verminderd; bovendien is de rivier zeer ondiep en toont hoedanigheden van eenen bergstroom.

Landbouw en bevolking, of de sporen daarvan, vervangen hoogst zelden de eentoonigheid der wildernis. Tegen het midden van onze dagreis ontwaarden wij op den regteroever den kleinen en vervallen kampong Lewoe Penta Tengaring, en met het vallen van den avond bereikten wij de kotta Toembang Senamang met haar balai tomoï, welks geographische ligging de volgende is: 1° 10′ 30″ Z. B. en 112° 18′ O. L.

Nachtkwartier aan de monding van de S. Bra-an.
Den 9den Januarij.

Bij onze aankomst aan de monding der S. Senamang, eene belangrijke zijrivier van den linkeroever, naderden wij de plaats, waar wij de hoofdrivier moesten verlaten, ten einde, de Senamang vervolgende, de waterscheiding tusschen de Katingan en de Melahoei te bereiken.

Mijne, tot de familie van den Tomonggong Singa Laut be-

hoorende reisgenooten verlieten mij hier, en keerden met de geleende praauwen naar hunnen kampong terug. Er moesten andere praauwen en wegwijzers worden opgezocht, waarmede een gedeelte van den voormiddag voorbij ging. Het hoofd van de kotta Toembang Senamang kon er niet toe besluiten om mij te volgen, omdat hij voor eenen aanval der inboorlingen van de S. Ella (eene zijrivier der Melahoei) bevreesd was, en zich derhalve met de herstelling van den benteng bezig hield, om den kampong in alle opzigten in een doelmatigen staat van verdediging te brengen.

Omtrent 9 uur was eindelijk alles gereed, en wij hadden nu kunnen vertrekken, ware mij niet juist op dat oogenblik medegedeeld geworden, dat aan de monding van de S. Senamang, wegens het overlijden van een opperhoofd, het *Pamali* opgelegd, en deze voor vreemdelingen derhalve ontoegankelijk was. Om dit beletsel uit den weg te ruimen werd op nieuw tijd verloren. Dezelfde middelen, die ik vroeger reeds bij eene soortgelijke gelegenheid te kotta Laki had aangewend, bleven ook hier niet zonder de gewenschte uitwerking.

De rivier is aan hare monding 120 passen breed. De streek, die wij er heden van hebben leeren kennen, onderscheidt zich door zeer talrijke rolsteeneilanden, die zich aan de mondingen van al de veelvuldige zijrivieren vertoonen. De stroom werd dikwijls zeer sterk en het water uitmuntend versch en helder bevonden.

De oevers verhieven zich tot hooge en steile heuvels, tusschen welke enkele hoogere bergruggen uitstaken. Sommige van deze verschenen in afgeronde vormen of met gescheurde omtrekken, terwijl andere zich in de gedaante van steile kegels vertoonen. De belangrijkste zijn de bergen Boekit Lewo Lio, Batoe Baring en Boekit Tangis.

De bergachtige oevers zijn meestal met bosschen bedekt; slechts op enkele plaatsen worden ladangs waargenomen.

Wij kwamen niet meer dan twee kampongs voorbij, beide op de ruggen van heuvels gelegen en met paalwerk omringd. De eerste, Kotta Dahoi genaamd, heeft een balai tomoi. De benteng onderscheidt zich van de vroeger beschrevene daardoor, dat de verdedigings-gaanderij niet aan de binnenzijde, maar aan de buitenkant, langs den bovensten rand der palissaden, heenloopt. De

enkele daar binnen gelegene woningen zijn in een vierkant geplaatst, hetwelk een ruim, zindelijk gehouden binnenplein insluit, op hetwelk de rijstschuren en de balài voor vreemdelingen staan. Tevens bevinden zich hier de doodkisten der overledenen, versierd met menschenschedels. De bouworde der huizen is de vroeger reeds beschrevene. De andere kampong, Batoe koeli genaamd, vertoont niets merkwaardigs.

Aan de monding van de S. Bra-an, alwaar wij ons nachtkwartier opsloegen, nam ik 's avonds om 5 uur waar:

Barometer	748,525 m. m.
Thermometer	23° R.

Kampong riam Batang. Den 10den Januarij.

De omstreken van de Senamang worden hoe langer hoe bergachtiger, en alles toont aan, dat wij het waterscheidend hoofdgebergte reeds zeer genaderd zijn. De oevers zijn dikwijls steil en rotsachtig, of bestaan uit dikke rolsteenlagen, welker bestanddeelen met de afbroksels, die de rivier ook thans nog uit de hoogere streken mede naar beneden voert, en waaruit de veelvuldige karangans zamengesteld zijn, volkomen overeenstemmen; zij bestaan namelijk uit rolsteenen van graniet, gneiss, syeniet en hoornrots van de groote eener vuist of van een hoofd.

De Goenoeng Katampang, op den regteroever, in de nabijheid der rivier, boven zijne bergachtige omstreken zich verheffende, is eene vrij belangrijke rij van bergen, bestaande uit onderscheidene toppen. Hij is geheel en al met bosch begroeid, waarin zich eene zeer groote soort van katten moet ophouden, die door hare kracht en wreedheid niet zelden voor de menschen gevaarlijk worden.

Hetgeen gisteren omtrent de rivier medegedeeld is, geldt ook voor de dagreis van heden, echter op eene grootere schaal, want de rolsteeneilanden zijn talrijker, de snelheid van den stroom is beduidender, en het aantal hindernissen voor de scheepvaart wordt door watervallen, van welke de riams Tamirik en Djawa de belangrijkste zijn, nog vermeerderd.

Van de vele zijrivieren, die zich in de Senamang storten, verdienen de S. Langkei, aan den regteroever, wegens hare

grootte, en de S. Gowe, aan den linkeroever, uithoofde van haren rijkdom aan goud, hier aangehaald te worden.

De kampong Batoe Noengkap, op den linkeroever, tegenover den Boekit Katampang gelegen, bestaat uit een enkel, maar zeer lang en diep, gebouw. De kampong Riam Batong is aanmerkelijk grooter. Hij wordt gevormd door eene rij van lange huizen, voor welke, langs de rivier, de rijstschuren opgerigt zijn, en heeft een balai tomoi. Tot aan dezen kampong is de rivier voor kleine djoekongs nog bevaarbaar; verder den stroom op echter wordt het varen uithoofde der vele watervallen onmogelijk, en de reis naar de hooger liggende gewesten kan derhalve niet anders dan te voet worden ondernomen.

Met het hoofd van dezen kampong moet ik in onderhandeling treden aangaande den bijstand, welken ik in het vervolg voor mijne reis over land zal noodig hebben. Ik stel er hoogen prijs op door hem persoonlijk vergezeld te worden, daar hij met de Melahoei zeer bekend moet wezen. Door geschenken en de belofte van eene rijke belooning overgehaald, besloot hij zich met vijf van zijne ondergeschikten aan mijn gezelschap aan te sluiten en er zorg voor dragen, dat de nog ontbrekende manschappen door de bewoners der hooger op gelegene kampongs zouden worden geleverd.

Ofschoon Sintang zeer ver van hier verwijderd is, heeft het echter zijnen beheerschers mogen gelukken, hunnen naam en hun gezag tot hiertoe te doen gelden. De vergaderde hoofden spraken met veel eerbied van deze vorsten; aan onderscheidene van de eerstgenoemden heeft de Pangarang van Nanja Boenoet eeretitels geschonken. Onder anderen vernam ik ook, dat de vorsten van Sintang het reizen van Europesche vreemdelingen binnen 's lands hoogst ongaarne zien; ik was derhalve, ten einde van den bijstand der hoofden verzekerd te zijn, genoodzaakt, als doel van mijne reis naar de Melahoeï voor te wenden, dat ik als afgezant den vorst van Sintang moest bezoeken, ten einde hem de vriendschapsverzekering van het Nederlandsch Gouvernement over te brengen.

Kampong Riam Batang. Den 11den Januarij.

Dezen dag werd ik bezig gehouden met voorbereidingen tot de landreis.

Men ontwaart van hier in het N. N. W. eene ongeveer 2500′ hooge bergreeks, den Goenoeng Asing, die boven het bosch uitsteekt. Bestaande uit onderscheidene toppen, heeft zij eene van O. ten N. naar W. ten Z. gerigte strijklinie. De inboorlingen beklimmen dezen berg om dezelfde redenen als den Boekit Rajah.

Een van mijne Poeloe-Petaksche reismakkers ontmoette heden, geheel onverwachts, zijn ouden vader, die sedert eene lange reeks van jaren van huis afwezig geweest was. Met verbazing nam ik bij deze gelegenheid de onverschilligheid waar, waarmede aan beide zijden het eerste wederzien gepaard ging; hunne blijdschap werd door geen ander teeken aan den dag gelegd, dan door een vlugtigen glimlach. Over het algemeen geven de inboorlingen, noch bij het afscheid nemen, noch bij het wederzien, hunne gemoedsaandoening door bijzondere teekens te kennen; nooit stort een man tranen, want deze uitdrukking van zijn gevoel zoude hem tot oneer worden aangerekend.

Indang Oreng. Den 12den Januarij.

Met het krieken van den dag begonnen wij de landreis. De vijf hulpmanschappen waren aanwezig en kwamen te meer te pas, daar bijkans de helft van mijn volk ziek en zwak was, hebbende voornamelijk van koortsen en kwaadaardige zweren aan de voeten te lijden.

Onze weg leidde aanvankelijk langs den regteroever der Senamang, over effen grond, naar den nabij gelegen kampong Lawang Baroi, die digt aan den rivierkant opgerigt is en, wat zijne bouworde betreft, geheel overeenkomt met den kampong Riam Batang, maar aanmerkelijk grooter en beter onderhouden is dan deze. Van hier af stijgt de weg, terwijl hij zich hoe langer hoe verder van de rivier verwijdert, en leidt naar de ruggen van middelmatig hooge heuvels of helt steil naar beneden. Wij zagen ons genoodzaakt in kloven af te dalen, doorstroomd van zijrivieren der Senamang, die wij moesten oversteken om aan den overkant langs steile hellingen naar boven te klauteren. Op den grond van alle valleijen vonden wij de sporen van goudmijnen, in welke niet lang geleden nog gewerkt was; somtijds troffen wij ook enkele Ot-Danomsche huisgezinnen aan, die met goudzoeken bezig waren. Omtrent den middag bereikten wij de kruin van een steilen heu-

vel, op welken de kampong Korong Ohang ligt. De Senamang bleef tot dusverre gedurig in het Oosten, door verscheidene heuvelrijen van ons gescheiden. Van de hoogte van den kampong heeft men een fraai gezigt op de rondom liggende bergen, van welke zich in het N. O. t. O. de Boekit Raja, in het N. O. de Boekit Knapan en in het N. t. W. de Boekit Asing door hunne hoogten en vormen onderscheiden.

De verzamelde kampongbewoners bekeken mij en onderzochten met de grootste nieuwsgierigheid mijne pakkaadje, zonder mij evenwel door bidden of door geweld het een of ander van de vele voorwerpen af te dwingen, die hunne bewondering tot zich trokken, eene bescheidenheid, die ik door het verdeelen van tabak, glaskoralen en spiegels beloonde; waarover allen groote blijdschap betuigden. Velen der aanwezige mannen droegen den *gohong*, een, gelijk ik reeds boven heb aangemerkt, zeer zeldzaam en uit vroegere tijden afkomstig wapen. Zij rooken zelf-geteelde tabak, uit pijpen van bamboes, verzamelen zorgvuldig het vuil, dat er zich aanzet om daaruit kleine kogels te vormen, die aan een dun bamboezen stokje vastgemaakt en van tijd tot tijd tusschen de lippen gebragt worden, ten einde ze met de tong te belikken. Zulke kogels uit tabaksvuil vervangen bij hun de plaats van sigaren. Gedurende hunne bezigheden of op reizen zag ik hen nooit rooken, maar altoos slechts de beschrevene kogeltjes gebruiken, waarvan bijkans ieder Ot-Danom een, achter het oor gestoken, bij zich draagt. Eene andere zeer belagchelijke gewoonte der Ot Danoms bestaat daarin, dat zij zich onder het houden van ernstige gesprekken met de vlakke hand herhaaldelijk op het achterhoofd slaan, om zoo doende, als het ware, de gedachten er uit te kloppen. Deze gewoonte is zeer algemeen verspreid bij de oudere mannen, en schijnt zeer besmettelijk te zijn, want onderscheidene van mijne makkers werden er mede behebd.

Na een kort oponthoud trokken wij verder over bergen, heuvels en zijrivieren van de Senamang, tot dat wij eindelijk in eene wijde vallei afdaalden, waarin wij op nieuw de gemelde rivier bereikten. Den regteroever vervolgende kwamen wij aan de monding van de S. Baboengei, eene zijrivier van de Senamang, die niet minder belangrijk is, dan deze. Niet zonder moeite staken wij haar over, en bereikten tegen den avond, de digte bosschen verlatende, in welke wij gedurende den geheelen dag lommer en

koelte hadden gevonden, vooreerst uitgestrekte ladangs en kort daarna den kampong Indang Oreng. Het open gezigt op het land liet mij toe op te merken, dat wij ons aan den voet eener vrij hooge en uitgestrekte bergketen bevonden, die, van het W. N. W. naar het O. Z. O. loopende, ten naastenbij loodregt op de rigting van de Senamang staat, welke van hare monding in den Katingan tot hiertoe eene bijna zuiver zuidelijke afstrooming liet waarnemen. De dagreis van heden was lang en vermoeiend; afgemat kwamen mijne zieke reismakkers een voor een bij mij aan.

De kampong Indang Oreng is zeer belangrijk. Hij is op den regteroever der rivier gelegen, op dezelfde wijze gebouwd als de kampongs Riam Batang en Lawang Baroi, en bestaat uit 6 lange huizen, waarvan ieder zoo vele ingangen heeft, als er familiën in wonen. Men was juist bezig met het opriglen van nieuwe rijstschuren, van welke wij onder eene ons nachtverblijf moesten nemen, omdat de wantrouwende inwoners mij geene plaats in hunne huizen aanboden, maar onmiddellijk na mijne komst alle deuren sloten.

Indang Oreng. Den 13den Januarij.

De afgematheid mijner reismakkers noodzaakte mij om heden eenen rustdag te houden, dien ik bezigde tot het inwinnen van berigten omtrent onzen aanstaanden togt over de waterscheiding tusschen de rivieren van de zuidkust en den Kapoeas Bohang.

Indang Oreng is de laatste aan de Senamang gelegen kampong; wij zullen verder geene menschelijke woonplaatsen meer aantreffen, tot dat wij het waterscheidend gebergte over getrokken en het stroomgebied van de Melahoei binnen gekomen zijn.

Ook hier spraken de verzamelde hoofden veel met achting van Sintang en deszelfs vorsten. Opmerkelijk was mij de tijding, dat, niet zeer lang geleden, blanke menschen, naar hetgeen men zeide van Pontianak komende, Sintang hadden bezocht, met oogmerk om zich aldaar neder te zetten. Dit kan tot een bewijs strekken, hoe spoedig zich geruchten over het eiland verspreiden, zelfs daar, waar uitgestrekte en onbewoonde wildernissen, hooge gebergten of ontoegankelijke rivieren de gemeenschap bemoeijelijken. Voornamelijk zijn het de Daijaksche handelaren, die tot de verspreiding van belangrijke tijdingen bijdragen, want geen van

de aanwezige hoofden had ooit het zoo ver van hier verwijderde Sintang bezocht. Later is mij gebleken, dat de adsistent-resident van Pontianak eenige maanden geleden Sintang bezocht had, en dat dus de mededeeling niet, gelijk ik aanvankelijk genegen was te gelooven, ongegrond geweest was. De hier aangezeten bevolking was met de Koeteische gebeurtenissen van 1844 bekend, en de inboorlingen spraken veel van Sir J. Brooke en diens vestiging te Serawak.

Ik maakte gebruik van de gelegenheid om de hoofden te doen begrijpen, dat zij op Nederlandsch grondgebied woonden, vertelde hun veel van de magt van het Nederlandsch Gouvernement, beschreef hun den gelukkigen toestand van Java en zijne bewoners en gaf hun de verzekering, dat ook Borneo zich spoedig in soortgelijken bloei zoude kunnen verblijden. Ieder van de aanwezige hoofden ontving, behalve andere geschenken, eene Nederlandsche vlag.

Eenige algemeene opmerkingen over het rivierstelsel van de Katingan.

De zuidelijke afdeeling van het land, dat door de Katingan en hare zijrivieren wordt besproeid, heeft, wat de breedte betreft, slechts eene geringe uitgestrektheid. De oorzaak hiervan is in de stroomgebieden van de Sebangan en van de Sampit te zoeken, die, ver vooruitstekende, het in het Oosten en Westen insluiten. Van de gesteldheid der eerstgemelde rivier hebben wij vroeger reeds vlugtig gewag gemaakt. Ik heb bij die gelegenheid aangetoond, dat hare bronnen niet zeer diep binnen 's lands voortdringen, iets waardoor ten Noorden een aanmerkelijk grooter veld geopend blijft voor de ontwikkeling der zijrivieren van den oostelijken oever der Katingan, die zich in deze omstreken met hare zijtakken aan het stroomgebied van de Kahaijan sluit, echter van dit laatstgenoemde gescheiden blijvende door eene breede strook lands, door welke wij de belangrijke Sampa, de grootste van alle zijrivieren der Katingan, zien stroomen.

De Sampit in het Westen is insgelijks veel minder lang, dan de Katingan; evenwel blijven de hoofdvalleijen van de laatstgemelde zoo digt bij de waterscheiding, dat zelfs daar, waar de loop van de Katingan noordelijk van de bronnen der Sampit heentrekt, geene gelegenheid gegeven is ter vorming van groote zijrivieren. Uit deze bemerking is op te maken, dat de aanzienlijkste hoeveelheid lands, behoorende tot het Katingan-stelsel, op den oostelijken oever der hoofdrivier gelegen is, en dat dit in het algemeen eene oppervlakte beslaat, begrensd in het Oosten door 113° 10′ O. L., in het Westen door 112°, in het Zuiden door 3° 20′ Z. B., en in het Noorden voortdringende tot 1° Z. B. In het Oosten sluit het zich met zijne zuidelijke helft aan het gebied van de Sebangan en in het Noorden aan dat van de Kahaijan, terwijl het in het Westen over zijne geheele lengte (uitgezonderd het bovenste gedeelte hetwelk met dat van de S. Pamboeang in aanraking staat), met het stelsel van de Sampit, of Mendajah, gelijk deze rivier met meer juistheid wordt genoemd, zamenhangt. Ik bereken de oppervlakte van het geheele stroomgebied op 18190 □ Engelsche, of op 4549 □ geogr. mijlen.

Ofschoon nog een groot gedeelte der zuidelijke afdeeling van deze oppervlakte hetzelfde moerassige karakter heeft, als de reeds behandelde oostelijk daarvan gelegene hoofdstroomgebieden van de zuidkust, dringt echter de zuidelijke grenslinie van den hoogen en droogen grond verder tegen de monding voor. De positieve verheffing van het terrein boven de waterpashoogte van de zee loopt reeds aan de monding van de Sampa duidelijk in het oog, zich te kennen gevende door de vorming van aanvankelijk lage heuvels, die weldra overgaan tot hoogere vormen en van de monding der Senamang af een bergachtig karakter aannemen, dat zich hoe langer hoe meer ontwikkelt en eindelijk met de bergketens van de hoofdwaterscheiding ineensmelt. Hieruit blijkt, dat de kromme linie, die de grenzen der meergemelde, diep in het vaste land van Borneo ingesnedene, thans met moerassige laaglanden aangevulde, bogt vormt, ter plaatse, waar zij in eene westelijke rigting voortloopt en de Katingan snijdt, reeds ver tegen het Zuiden is voorgerukt, en, wanneer men hare ligging in het Barito-stelsel er mede vergelijkt, waar zij haar verste punt binnen 's lands bereikt, de zee reeds zeer is genaderd.

De topographische verhoudingen der afscheidings-linie tusschen

de stelsels van de Katingan en Kahaijan zijn ons bekend. De waterscheiding naar den kant van de Mandajah levert geene merkwaardige bijzonderheden op. Zij bestaat uit heuvels en lage bergen, die zich van het eene gebied naar het andere uitstrekken, maar geene bepaalde strijklinie van de waterscheiding laten waarnemen.

De geologische gestelheid van het terrein is grootendeels eene voortzetting van die der oostelijk gelegene streken, welke wij hebben beschreven. In de heuvel- en bergachtige afdeelingen van het stroomgebied ontbreekt evenwel de dioritische vorming der oostelijke gewesten. In de plaats van deze wordt een graniet van donkere kleur en grove korrel waargenomen. De kwarts is heerschend, de feldspaath soms rozerood gekleurd, en de door de massa verspreide glimmer vertoont zich in eene donkere, lookgroene kleur. Dit graniet is het, dat de rivier op alle plaatsen doorsnijdt, waar zij genoodzaakt is de bovengemelde watervallen te vormen. Waar deze steensoort langs de oevers verdwijnt, worden gele kleilagen waargenomen, rustende op eene dikke conglomeraat-laag.

De hoofdafstrooming van het waterstelsel der Katingan neemt, gelijk wij hebben aangetoond, haren loop niet langs de as van de oppervlakte, die het gebied beslaat, maar meer langs de westelijke grenslinie, iets, waaruit de reeds aangehaalde hydrographische eigenaardigheden voortspruiten.

De hoofdrivier ontstaat uit twee gelijk groote brontakken, van welke de westelijke op den Boekit Pamatang en de oostelijke op den Boekit Baza zijnen oorsprong neemt. Zes dagreizen boven de monding van de S. Senamang vereenigen zich deze bij den riam Pangal Landa. Aan de tegenovergestelde zijde van den Boekit Baza ontspringt de S. Kamboengei, behoorende tot de S. Ella, die op hare beurt eene belangrijke zijrivier van de Melahoei is. De genoemde rivieren vervolgende, komt men uit de Katingan in de Melahoei, een gemeenschapsweg, van welken niet zelden partij wordt getrokken.

Van de vereeniging der brontakken tot aan de monding der Senamang heeft de Katingan in haren oostwaarts gerigten loop nog vele belangrijke watervallen, van welke zich de riams Aras, Bakai en Panambahan door hunne grootte onderscheiden. In weerwil van al deze hindernissen is het evenwel mogelijk, de

Katingan in kleine, uit ligt hout vervaardigde, djoekongs tot aan den riam Pangal Landa op te varen. Tot aan de monding van de S. Hieran houdt de Katingan hare oostwaartsche afstrooming; hier echter vervolgt zij eene zuidoostelijke rigting, tot dat zij de Sampa opneemt, en dan zuidwaarts naar de Java-zee stroomt. Wij zien dus, dat zij, wat de rigting van haren loop betreft, van de bronnen tot aan de monding de grootste overeenkomst met al de tot dusverre behandelde hoofdrivieren vertoont, en wij zijn derhalve tot de gevolgtrekking geregtigd, dat dezelfde algemeene oorzaken, die daar in werking waren, haren invloed ook over de Katingan hebben uitgestrekt.

De onderscheidene kenteekenen, die wij bij eene vroegere gelegenheid voor de drie hoofdafdeelingen van den loop der rivieren hebben vastgesteld, vinden wij ook hier terug. Een aantal moerassige eilanden kenmerkt de benedenste afdeeling, of die van de monding. Hun getal is hier grooter, dan bij een van de andere, vroeger reeds behandelde, stroomen. Zoo wordt b. v. in de baai, in welke de rivier zich uitstort, het eiland Damar aangetroffen, terwijl in de rivier zelve de eilanden Palau, Boeroeng, Kaloeang, Baroe en Rengkit op korte afstanden elkander opvolgen. De middelste loop is vrij van eilanden, de bovenste daarentegen kenmerkt zich door onderscheidene rolsteeneilanden. Tevens worden hier de zijrivieren talrijker en aanzienlijker; vele zijn brontakken van niet minder belang, dan de hoofdrivier zelve, ter plaatse waar zij hare wateren in deze uitstorten. De noemenswaardigste, boven de monding van de Senamang, zijn de volgende:

Regter oever.	Linker oever.
1 S. Pianei.	
	2 S. Paketei.
3 » Mahip.	
4 » Brawai.	
	5 » Dahoei.
	6 » Ngatei.
7 » Gai.	
	8 » Hambawang.
9 » Katjamai.	
10 » Tambengei.	

11 » Koei.
12 » Boram.
13 » Bahai.
14 » Krawai.
15 » Kaboerei.
16 » Tjahaur.
17 » Daha.
18 » Sapilang.
19 » Oewa.

In de benedenste afdeeling der rivier worden verscheidene aanzienlijke antassans waargenomen, van welke de antassan Noesa de belangrijkste is. Naar ik vernam ontbreken ook de danaus in deze streken niet.

De Katingan is voor groote en diep gaande vaartuigen tot aan de monding van de Sampa toegankelijk, kort boven deze echter, van den riam Bendang af, slechts voor kleine djoekongs.

De voortbrengselen van het stroomgebied zijn dezelfde, als die van de Kahaijan, maar even als daar wordt er, het goud uitgezonderd, nog niet geregeld en op eene uitgebreide schaal werk van gemaakt. Men mag met de grootste zekerheid aannemen, dat bij meerdere ontwikkeling de gewesten van de Katingan evenzoo belangrijk zullen worden, als die der beide Doesons aan den Barito. De gesteldheid der rivier, wat hare bevaarbaarheid en den rijkdom aan natuurlijke voortbrengselen der omliggende landen betreft, regtvaardigt deze veronderstelling.

De artikelen, die door de handelaren (*tomoï*) aangebragt en tegen de voortbrengselen van de Katingan verruild worden, komen insgelijks overeen met die van de Kahaijan. De handelaren zijn inboorlingen van Poeloe Petak, of behooren te huis aan de pas genoemde rivier. Slechts weinige bewoners van den benedenloop der Katingan hebben zich op den koophandel toegelegd. Uit het distrikt van Poeloe Petak echter zijn, naar hetgeen men zegt, niet minder dan 500 tomoï langs de Katingan verspreid. De handelaren komen regtstreeks uit hun oorsponkelijk geboorteland hierheen, of hebben zich nedergezet aan de monding van de Katingan en ondernemen van daar hunne reizen.

Voorwerpen van aanvoer zijn: Lameangs, glas- en porceleinkoralen, koperdraad, schotels van ijzer en gebakken klei, grove

blaauwe, roode en witte katoenen, Javaansche slendangs, salois, zout, tabak, geweren, lilas, koperen gereedschappen, gongen, buskruid, lood, karbouwen en geiten.

Buitenlandsche tabak wordt aan de midden en boven Kahaijan slechts in geringe hoeveelheid afgezet, omdat de inboorlingen van deze streken tabak voor hunne eigene behoefte planten en toebereiden; langs de oevers van de Sampa daarentegen is zij zeer gewild, en wordt duur betaald; één tampang kost gewoonlijk 60 cent.

Het vertier van zout bedraagt plus minus 10 kojans.

Rijst wordt alleen in onvruchtbare jaren van andere plaatsen aangebragt, daar anders de inboorlingen haar in toereikende hoeveelheid voor hunne behoefte telen. Van de monding wordt naar de binnenlanden uit Java rijst, van Sampit rijst, die aldaar in de omliggende landen gegroeid is, en van de Kahaijan Negara-rijst aangebragt.

Wanneer de bovengemelde omstandigheden den aanvoer noodzakelijk maken, dan kost een gautang bras 80 cent. Het voedsel der arme volksklasse bestaat dan uit djagong, glatti, oebi en, in het gebergte, uit sago.

De handels-artikelen van de Katingan zijn de volgende:

Artikelen.	Worden verkocht.	Jaarlijksche uitvoer.
Rotan.	100 Ikat à *f* 10, 14.	p. m. 100 Kojans.

Voornamelijk in de benedenste streken van den Katingan houden zich de inboorlingen met het verzamelen van rotan bezig, en brengen die op groote vlotten naar de monding.

Was.	1 Pikol *f* 50.	150—300 Pikols.

Langs de geheele Katingan en hare zijrivieren wordt was verzameld.

Damar,	1 Pikol, 80 Cent.	

Van deze wordt veel gevonden, maar weinig in den handel gebragt.

Tjerenang.	1 Katti *f* 1.60.	50—100 Pikols.

Komt van den bovenloop der Katîngan en hare zijrivieren.

Tali	1 Katti, *f* 1.40.	15 Pikols.

Komt uit dezelfde streken.

Batoe-bohis	1 Ringit zwaar, à *f* 40.

De Batoe-bohis zijn Apen- of Bezoaarsteenen.

Goud	1 Ringit, *f* 40.	1000 Ringits.

Het goud wordt gedeeltelijk op de zand- en rolsteenbanken van de hoofdrivier, die tot aan de monding van de Sampa dit metaal bevatten, uitgewasschen, gedeeltelijk langs de oevers van de Katingan en hare zijrivieren uit mijnputten opgedolven. Er zijn gevallen bekend, dat één inboorling in éénen dag voor *f* 40 goud heeft uitgewasschen.

Het schoonste goud levert de S. Pako; overigens zijn de rivieren Ketjan en Doekei uit hoofde van haren goudrijkdom beroemd.

Het ijzer is bij de Katinganezen insgelijks geen onbelangrijk handelsartikel. Er worden jaarlijks 5000 parangs vervaardigd, waarvan het stuk voor omtrent 30 cents verkocht wordt. Al het ijzer komt van de Sampa en voornamelijk van hare zijrivier Mantikei, alwaar het in groote ovens (*laboran*) wordt uitgesmolten. Men bedient zich hier van een blaaswerk, bestaande uit eenen cijlinder met zes pijpen; hiermede wint men dagelijks de massa van 15 tot 30 parangs. De erts wordt gesmolten zonder hem vooraf te roosten.

De inboorlingen der kampongs Hioen, Prawai en Mohap vervaardigen praauwen van ijzerhout, die vooraf in den midden- en beneden-Kahaijan worden gebruikt; djoekongs ziet men daar zelden. De prijs der vaartuigen verschilt, naar gelang der grootte, tusschen 4 en 10 guldens. Wat den bouw betreft, onderscheiden zij zich van de reeds beschrevene. Zij zijn namelijk minder rank en sierlijk van vorm en, naar evenredigheid van hunne lengte, minder rond van onderen, terwijl de voor- en achtersteven niet zoo steil, maar onder zeer stompe hoeken naar de hoogte gaan.

In vroegere jaren droegen ook hier de inboorlingen kleederen van eigen weefsel, thans echter, nu de prijzen der buitenlandsche stoffen zoo laag zijn geworden, vinden zij het voordeeliger zich van deze te bedienen en hunnen tijd aan andere, meer winst gevende bezigheden te besteden. Dit heeft vooral plaats in de negorijen tusschen de monding en Toembang Hangi. Hooger de rivier op en in de berglanden weven de inboorlingen de stoffen voor hunne kleederen uit vezels van bamboes of van *Daun Lempa*, of ook uit draden van boomwol.

De Katinganezen hebben het in het vlechten van matten, manden, sirihdozen, zon- en regenhoeden enz. tot op een hoogen trap van volmaaktheid gebragt. Tevens zijn de hier vervaardigde blaaspijpen zeer gewild.

Ten opzigte van ligchaam en geest komen de bewoners van de Katingan zeer overeen met de Ngadjoes van Poeloe Petak en van de Kahaijan, maar schijnen vredelievender, onverschilliger en minder ondernemend van aard te zijn, dan deze. Zij kunnen in twee groote afdeelingen worden verdeeld, namelijk in die van de Ngadjoe en in die van de Ot-Danom. De eerstgemelden wonen aan de hoofdrivier en aan den benedenloop van de grootere zijrivieren, terwijl de Ot-Danoms in de brongewesten van deze laatste gevestigd zijn.

Buitendien onderscheiden zich de inboorlingen van het stroomgebied ook nog door hunne verschillende tongvallen. Elke stam, die eene bijzondere taal spreekt, vormt een geheel, en heeft in zijne gebruiken enkele karakteristieke eigenaardigheden.

Van de monding af wonen, van Assem Koembang tot Tewang Taraijoh, de Bara Haïng's, van hier tot Toembang Hangi zijn de Bara Loese's, van Toembang Hangi tot Toembang Senamang, de Bara Kaï's, en van daar tot Leleng Kiham de Bara Karakihi's gezeteld.

Langs de oevers van de Senamang leerde ik de Bara Djeho kennen, terwijl aan de Sampa, behalve de aan hare monding woonachtige Bara Loese's, ook nog de Bara Detons en de Bara Ine's worden aangetroffen.

Het geheel der bevolking mag men op 40000 zielen schatten.

Indien men uit het aantal kampongs, die langs de hoofdrivier worden aangetroffen, de massa der bevolking van het stroomgebied wilde afleiden, zonder daarbij in aanmerking te nemen, dat de

Katinganezen, even als de Poeloe Petakkers, de gewoonte hebben van zich bestendig, of ten minste zoo lang, in hunne ladangs op te houden, als deze met voordeel kunnen bebouwd worden, dan voorzeker zoude het gevonden getal ver achter het door mij verkregen resultaat terug blijven. Het grootste gedeelte der bevolking blijft in de bouwlanden voor het oog van den reiziger verborgen, of leeft verspreid in de hooger liggende gewesten, door welke de zijrivieren van elkander afgescheiden zijn. Aan de oevers der hoofdrivier vindt men derhalve slechts weinige kampongs. Overigens heeft de tegenzin om hier woonplaatsen op te rigten, zijnen grond tevens in de vrees der inboorlingen voor de ngajau- en assan-aanvallen, die in vroegere jaren herhaalde keeren plaats hadden en de oorzaak van de vernieling der kampongs waren.

Boven de kotta Toembang Senamang worden langs de Katingan nog de volgende negorijen aangetroffen.

Regteroever.	Linkeroever.
1. Toemb. Taketei.	
2. Kamp. Samoeri.	
	3. Batoe Tahatong.
4. Toemb. Tamboi.	
	5. Toemb. Dahoëi.
6. Lihing Bajoe.	

Van de bovengenoemde zijrivieren zijn de volgende bewoond: S. Saketei, Ngatei, Gai en Kroëi.

Het land is verdeeld onder eenige rijke en magtige familiën, en wordt door deze als een erfelijk eigendom beschouwd. Den oorsprong van dit regt wist men mij niet op te geven; men vergenoegde zich met te zeggen, dat hunne voorouders reeds de bezitters waren geweest. Daar het echter bewezen is, dat verscheidene voorname familiën, die zich thans eigenaars van het land noemen, oorspronkelijk niet uit het stroomgebied van de Katingan afstammen, maar van elders, en wel voornamelijk van den boven-Kahaijan, gekomen zijn, zoo mag men niet zonder gegronde redenen aannemen, dat hare tegenwoordige aanmatiging uit eene aanvankelijke usurpatie voortgevloeid is, die in den beginne door den rijkdom en de vermaardheid der aankomelingen ondersteund en ten uitvoer gebragt werd. Deze voorwaarden immers zijn, gelijk ik bij eene vorige gelegenheid heb aangemerkt, de eenige, die met overwinnende kracht de armere klassen van het volk tot slaafsche onderwerping dwingen.

De landstreek tusschen de monding van de Sampa en den kampong Assem wordt door den Tomonggong Singa Laut als eigendom beschouwd; die van Assem tot Boentoet Bendang daarentegen door Andin Boetjo. Van hier af tot Mangigit behoort het land aan de dochter van den gemelden Tomonggong, die het als een moederlijk erfdeel verkreeg. Tangellan bezit de gewesten tusschen Manggigit en Toembang Hangi gelegen. Van hier af, den stroom op tot Toembang Hirang, wonen Bangboenoet en Bajau benevens de leden van hunne familiën. Van Toembang Hirang tot Batoe Tambok, heerschen Matjar, Rakit en hunne aanverwanten. Van Batoe Tambok, langs de S. Bemban tot Penta Tanjaring naar boven, is het land weder aan den Tomonggong Singa Laut en aan de leden van zijne familie onderworpen; van hier tot Toembang Senamang aan Sihai, Raugin en hunne familiën; van Toembang Senamang tot de bronnen van de Katingan aan Soema, Soeling, Boeno, Rembang en hunne familiën. Al de genoemde inboorlingen zijn hoofden in hunne betrekkelijke distrikten en genieten zekere voordeelen van diegenen, die niet tot hunne familie behooren en zich binnen de grenzen van het gebied hebben nedergezet of aldaar de voortbrengselen van het land wenschen te verzamelen. Het regt van nederzetting moet met 100 tot 200 gantangs rijst worden betaald, en buitendien zijn de bewoners van een distrikt verpligt om bij grootere werken den hoofden de behulpzame hand te bieden. Ieder die rotan snijdt, moet één ikat (bos) aan het hoofd afleveren; zoo als ook bij het goudwasschen ieder deelhebber eene belasting van een halvegulden heeft te betalen. Vervolgens heeft het hoofd het regt om aan zekere afdeelingen van zijn distrikt het *pomali* (1) op te leggen, d. i. den toegang er toe voor een' zekeren tijd te verbieden. De aanleiding tot het pomali, dat soms verscheidene achtereenvolgende jaren kan duren, wordt door het overlijden van een of ander voornaam lid der familie gegeven. De wijze, waarop het geopend en bekend gemaakt wordt, is — om dit kortelings hier mede te deelen, — de volgende. Men spant aan de monding van de rivier, aan welke het pomali moet worden opgelegd, van den eenen oever naar den

(1) In de thans onder ons direct beheer staande Zuidooster-landen onder den naam van *Talian* bekend geweest, doch nu afgeschaft.

anderen, eenen rotan, waaraan houten parangs en korte rotantouwen zijn vastgemaakt, terwijl op eene stellaadje, die uit bamboesstokken sierlijk in den vorm van eene praauw gevlochten en aan een der uiteinden van den rotan opgerigt is, een Goiji (d. i. eene Chinesche waterkan) geplaatst wordt. Na deze voorbereidingen vergadert het hoofd de inwoners der omstreken, ten einde hen met het begin van het pomali en met duur er van bekend te maken, waarbij tevens aangekondigd wordt, dat ingeval van overtreding eene boete moet worden betaald, in waarde gelijkstaande met de reeds gemelde waterkan, en dat degene, die weigert deze boete te betalen, door middel van de wapenen zal worden gedwongen, welker afbeeldsels, uit hout gevormd, aan het uitgespannen rotantouw zijn opgehangen. Ik ben zeer dikwijls in de gelegenheid geweest om de overtuiging op te doen, dat het pomali eene slechte en zeer verwerpelijke instelling van den adat is, terwijl daardoor kampongs, geheele distrikten en voorname wegen van gemeenschap worden afgesloten, iets dat den handel en alle andere bezigheden op eene nadeelige wijze stremt. Niet zelden berokkent het pomali den kooplieden groote schade en aanmerkelijke vermeerdering van onkosten. Ik telde voor de monding van de Senamang niet minder dan 6 handelspraauwen, die voor den uitgespannen rotan reeds verscheidene weken lang het oogenblik afwachtten, waarin deze zoude doorgesneden, en hun zoo doende de gelegenheid zoude geopend worden om hunne reis te vervolgen.

Uit hetgeen wij tot dus verre hebben medegedeeld, blijkt, dat de waardigheid eens hoofds in de distrikten van de Katingan niet van de verkiezing des volks afhankelijk, maar erfelijk is. Valt eene landstreek, bij gebrek aan mannelijke erfgenamen, aan eene vrouw ten deel, dan is, of wordt, de echtgenoot van deze het opperhoofd; eene bepaling, waaruit men kan opmaken, dat er geene vrouwelijke heerschappij wordt geduld.

Eigenlijke boedaks zijn er niet, want degene, die na afloop van 3 jaren niet in staat is zijne schuld te betalen, wordt slaaf, of *samboat*, d. i. hij is verpligt om aan zijnen schuldeischer te gehoorzamen en voor hem te werken, zonder dat hem ooit de vrijheid wordt toegestaan, — zelfs niet indien hij de noodige middelen bezit om zijne schuld te voldoen. — Hij blijft voor altijd met zijne kinderen en kindskinderen in den toestand van

afhankelijkheid. Van geleend geld wordt evenwel geen interest getrokken.

In alle overige bepalingen aangaande de huisselijke en openlijke zamenleving, heerscht overeenstemming met den vroeger beschreven adat der bewoners van het Barito-stelsel.

Ik ben in de gelegenheid geweest van ook bij de Ot-Danoms van dit grondgebied eenige eigenaardigheden, zoowel wat hunne gewoonten, als ook wat hunne denkbeelden omtrent natuur en godsdienst betreft, op te merken.

De Ot-Danoms zijn gedeeltelijk vrij en gedeeltelijk slaven. De laatstgemelden, *bewar* genaamd, zijn waarschijnlijk op soortgelijke wijze als de tegenwoordige boedaks van de bewoners der hoofdrivier, welker toestand ik boven geschetst heb, uit vroegere boedaks gesproten. De bewars zijn verpligt hunne meesters te gehoorzamen en hun te dienen, zoodra dezen het vergen. Het grootste gedeelte van hen woont in bijzondere kampongs, of althans in afgezonderde huizen. Zij bouwen hunne rijst zelven, en moeten in het algemeen voor de voldoening van hunne behoeften uit eigene middelen zorgen. Zij mogen handel drijven en eenigen rijkdom verwerven. Er zijn mij gevallen bekend, dat een bewar in veel gunstiger omstandigheden verkeerde, dan zijn meester, zonder dat echter hierdoor in hunne wederkeerige maatschappelijke betrekking eenige verandering plaats had. Bewars, die geene ouders of andere naauwe bloedverwanten hebben, worden door hunne meesters tot het verrigten van huisselijke werkzaamheden gebezigd. Somtijds worden ook de volwassen kinderen van nog levende bewars in huis genomen, om aldaar aan het werk deel te nemen, tot dat zij trouwen.

Een vrije Ot-Danom kan niet tot den stand van bewar vervallen.

De onmogelijkheid om gemaakte schulden te betalen is geene voorwaarde om in pandelingschap te geraken. De schuld blijft in dit geval bestaan en gaat na het overlijden van den schuldenaar op diens kinderen over, terwijl zij later een voorwerp van het reeds beschreven *singer* wordt.

De Ot-Danoms geven aan het opperwezen den naam van Mahadarah. Deze schiep de aarde met alles wat er op is. In het begin der wereld bestond slechts het water, en alle pogingen om den droogen grond daar boven te doen uitkomen, bleven zonder

EEN DANS DER OT: DANOMSCHE MANNEN.

gunstig gevolg, tot dat eindelijk zeven Naga's tot grondslag werden genomen, op welker ruggen Mahadarah de aarde uit den hemel nederwierp. Gelijk vroeger alles water was, zoo werd nu water en lucht verdrongen, en het heelal aangevuld met overmaat van aarde. Mahadarah daalde derhalve van zijnen zetel naar beneden, en drukte het zamen tot vaste massa's, steenen enz.; hij vormde de bergketens en hoogten, de diepten der zeeën en meeren, de beddingen der rivieren en beken, zoodat het water zijne plaats nu naast den droogen grond verkreeg. Daarna werden eerst uit aarde menschen geschapen, en de overige schepping ontwikkelde zich op de door mij reeds beschrevene wijze.

Volgens eene overlevering der Ot-Danoms heeft op het eiland eens eene groote overstrooming plaats gehad, bij gelegenheid van welke vele bewoners het leven verloren. Slechts de kruin van den Boekit Arai, aan de Mandai, die een zijtak van den Kapoeas Bohang moet wezen, bleef boven het water uitsteken, en strekte tot verblijfplaats voor het klein aantal menschen, dat in staat geweest was om zich door middel van praauwen te redden, tot dat de wateren, die het land drie maanden bedekten, zich eindelijk terugtrokken en de grond weder droog werd.

De woonplaats der zielen is op den Boekit Raja, den hoogsten berg van de landstreek, en op den, met dezen zamen hangenden, Kaib Boran en Boekit Njait. De Boekit Raja had in vroegere tijden eene veel aanzienlijker hoogte, dan thans, want hij raakte aan den hemel, den zetel der goede en kwade geesten. Hij diende aan den gevaarlijken geest Botjong tot weg naar de aarde, alwaar deze de menschen verslond. Maar de Boeroeng Madeira vloog er met zijne vleugelen langs en stortte hem in diepte, uit welke hij zich thans als Boekit Njait verheft, en gaf zoo doende aan den Boekit Raja zijne tegenwoordige gedaante.

De zielen der overledenen worden, onder de gebeden en bezweringen der Bilians, door den Sansang Tandeho in eene gouden schuit naar den Boekit Raja overgevoerd. Op hare reis naar den hemel, die op den berg Loemboet rust, hebben zij insgelijks, zoo als de zielen der Ngadjoes, vele moeijelijkheden en gevaren door te staan.

De lijken worden weinige dagen na het overlijden verbrand, of de doodkist wordt in de opene lucht geplaatst, en nadat de

vleeschdeelen vergaan zijn, weder geopend, ten einde de beenderen te verbranden. Somtijds worden de lijken ook begraven, en de beenderen na jaar en dag weder opgedolven, om vervolgens de asch, zoo als in de beide andere gevallen, in Sandongs te bewaren.

De rouwtijd eindigt met een Dewafeest, waarbij aan de overledenen offers worden gebragt, die ter hunner verheerlijking in den hemel moeten strekken.

De Bilians, die met de goden in gemeenschap weten te treden en, in geval van ziekte, de kwade geesten te bezweren, zijn vrouwen en meisjes van goede afkomst en meestal van onberispelijk gedrag.

De Ot-Danoms leiden hunnen oorsprong af van twee verschillende stamvaders, die in gouden balais (schepen) uit den hemel nederdaalden, gevolgd door hunne slaven (bewar) in houten, minder kostbare vaartuigen. De inboorlingen, die oorspronkelijk aan den voet van den Goenoeng Kaminting hebben gewoond, verhalen, dat zij van Kahongkong en Kawas afstammen, terwijl de Ot-Danoms van Rakauwi en Sahiai (twee zijrivieren der Melahoei) tot de familie van Ranjing Soeling behooren. Men beweert, dat de komst der beide stamvaders voor 24 geslachten heeft plaats gehad, die het te wijdloopig zoude zijn, hier op te tellen.

De Katinganezen ondernemen slechts zelden krijgstogten. Daarentegen hebben zij veel last van de invallen der Pari van Koetei, der Siangers en der Ot-Danoms van de rivieren Sampa, Bejokoi, Rakauwi en Dontoh.

Een voorbeeld, dat somwijlen ook wel naburige kampongs van een' en denzelfden stam in bloedigen strijd kunnen geraken, kwam ik bij het aanschouwen van eene groote mand vol doodshoofden te weten, welke ik onder een Balai van den Toembang Hangi vond. De schedels waren afkomstig van de bewoners van den kampong Toembang Danom. De oorlog, die aan niet minder dan 160 menschen het leven gekost had, was door het schaken van eene vrouw ontstaan. Hij bestond uit ngajautogten en duurde langen tijd, zonder dat de overige deelgenooten van den stam lust schenen te gevoelen om vrede te stichten.

De gemeenschapswegen naar andere stroomgebieden zijn menigvuldig.

1. De meest bezochte wegen, die van de oevers der Katingan naar de Mandajah, of Sampit, leiden.

a. Uit den benedenloop van de Katingan langs de Kalanaman. Na de genoemde rivier een' halven dag lang opgevaren te zijn, begint men de landreis, die gedeeltelijk over hoog terrein, gedeeltelijk over moerassigen grond gaat, en bereikt alzoo binnen drie dagen de Sambaga, welke men slechts eene kleine dagreis ver behoeft te vervolgen om aan de Mandajah te komen.

b. De bevaarbare zijrivieren der Mandajah zijn van den kampong Penta Tengaring slechts op een' zoó korten afstand verwijderd, dat de reizigers niet zelden hunne praauwen mede nemen, over het land heentrekkende. De landreis begint onmiddelijk aan de oevers van de Katingan bij den gemelden kampong, en men bereikt spoedig de Palawi, eene zijrivier van de Kalang, die op hare beurt een zijtak van de Mandajah is. De Palawi is evenwel aan deze plaats nog niet bevaarbaar; derhalve steekt men over en vervolgt de reis over land tot aan de Gago. Voor de reis van de Katingan tot hier heeft men een halven dag noodig. De Gago is bevaarbaar. Zij is eene zijrivier van de Kalang, die men bereikt na weinig minuten geroeid te hebben. De Kalang gedurende twee dagen afzakkende, komt men door hare monding in de Mandajah. De Kalang schijnt voor de Mandajah van evenveel belang te zijn, als de Roengan voor de Kahajan, en de Sampa voor de Katingan. Zij is de grootste onder hare zijrivieren, en stort zich in deze op een' afstand van 5 dagreizen van de zee. Aan hare monding heeft zij gelijke breedte met de Mandajah, terwijl de loop van beide rivieren van hare bronnen tot aan hare vereeniging even lang is.

c. Een derde weg gaat langs de S. Sambau. Deze vaart men omtrent een half uur op, gaat dan een' halven dag lang over het land, tot dat men de S. Ramei aantreft. Na verloop van één uur komt men in de Kalang, en bereikt langs deze in ééne dagreis de Mandajah.

d. De vierde weg gaat van Toembang Pako, of dadelijk, over land, brengt den reiziger in éénen dag reeds tot de negorij Toembang Nagatan, aan de Kalang, en is de kortste afstand tusschen de Katingan en de Mandajah.

2. Gemeenschapswegen van de Katingan naar de Melahoei.

a. De eene weg, die langs den bovenloop der Katingan over den Boekit Basa naar de Ella leidt, is boven reeds beschreven.

b. Langs de S. Mahop. Deze rivier van hare monding gedurende éénen dag vervolgende, bereikt men 's avonds de plaats, alwaar zij aan den linkeroever de S. Tantowa opneemt. Hier stapt men aan wal en gaat éénen dag lang over een oneffen terrein, tot aan den bovenloop van de S. Sangoeang, die tot het stelsel van de Pampoean behoort. Gedurende éénen dag de gemelde rivier afvarende, bereikt men hare monding in de S. Kalé; deze insgelijks éénen dag lang vervolgende, bereikt men de S. Seroejang, gelijk de bovenloop van de S. Pampoean genoemd wordt. De Seroejang roeit men drie dagen lang op, tot aan de plaats, waar men eene landreis van drie dagen begint, die over de westelijke helling van de Goenoeng Pamaton gaat, en aan de oevers van de S. Ella Soewang eindigt, langs welke binnen twee dagen de Melahoei bereikt wordt.

c. Langs de S. Bemban. Van hare monding in de Katingan vaart men 5 dagreizen tegen den stroom op, tot aan de Rangan Sangai, en begint vervolgens de landreis. Deze gaat den eersten dag over heuvelachtig terrein, naar Tanah Mera; den tweeden over den Goenoeng Damar naar de Ot (bron) Mohopi, en langs deze tot aan hare monding in de Tjeroendong, Krokosnama genoemd; op den derden dag bereikt men de monding der Tjeroendong in de Serawai, eene aanzienlijke zijrivier van de Melahoei, welke laatstgemelde men na eene waterreis van éénen dag bereikt.

d. Ook langs de Sampa leidt een weg naar de Melahoei. Negen dagen lang van de monding af tegen den stroom opvarende, bereikt men Sawanong, alwaar de landweg begint. Den eersten dag gaat men tot Liang Nangka, den tweeden tot Batoe Howang Toendan; op den derden dag komt men aan den bronnenloop van de S. Rakauwi, welke men gedurende den vierden dag tot Amber vervolgt, om het begin van hare bevaarbare afdeeling te bereiken. De Rakauwi afzakkende kan men in anderhalven dag tot aan de Melahoei komen.

e. Behalve de vroeger reeds beschrevene wegen gaat langs de S. Mohop nog een andere weg naar de Melahoei. Men vaart namelijk de Mohop op, en komt, op reeds aangegevene wijze, aan de S. Seroejang (Pampoean.) Deze vaart men gedurende

eenen dag op, loopt dan aan den regter oever de S. Manjol binnen, bereikt langs deze binnen twee dagen de monding van de S. Salau, vervolgt deze rivier nog twee dagreizen ver, en begint alsdan den landweg, die in anderhalven dag naar de Oeloe Bahang, eene regter zijrievier van de S. Pinoe, leidt. Hier kan men reeds in de praauwen stappen, om, de rivier afzakkende, in omstreeks drie dagen de Melahoei te bereiken.

f. De zesde weg is die, langs welken ik van de Katingan vertrokken ben, en zal het onderwerp van de navolgende beschrijving zijn.

Monding van de S. Kowang, den 14[den] Januarij.

In het gezelschap mijner reisgenooten, dat veel op een corps invaliden gelijkt, begaf ik mij heden op weg naar de wildernis van de waterscheiding. Voor dat ik echter kon vertrekken, gaven mij de bewoners van den kampong Indang Oreng een onverwacht, doch niet minder gevoelig, bewijs van hunne trouweloosheid. De toegezegde manschappen waren namelijk, in weerwil van alle den vorigen avond gedane verzekeringen, dat alle voorbereidingen voor het vervolg van mijne reis overeenkomstig mijne geuite wenschen zouden vervuld worden, heden morgen nergens te vinden. Zij hadden allen, ten einde mij buiten de mogelijkheid te stellen van mij door een of ander van hen te doen vergezellen, de vlugt genomen; de zwakke kinderen en grijsaards uitgezonderd. De oorzaak hiervan was, gelijk ik later vernam, de vrees van door het gouvernement gestraft te zullen worden, indien ik, hetgeen voor zeker gehouden werd, in de bosschen der Poenans vermoord werd. Mijne arme, zieke reismakkers moesten nu dubbelen last op hunne schouders nemen; ik zelf belaadde mijnen rug met zoo veel als hij in staat was te dragen, en zoo trok ik, vergezeld door het hoofd van Riam Batang, die mij, getrouw aan zijn gegeven woord, met 8 man volgde, de Senamang over, naar het weelderig opgegroeide bosch. Het was 9 uren 's morgens en de Barometer stond op 741,796 m. m.

De toestand van mijn reisgezelschap gedoogde geene groote dagreis. Nadat wij de Senamang waren overgetrokken namen wij in N. N. O. rigting den weg naar hare bronnen. De rivier

bleef, terwijl wij ons door het digte woud heenspoedden, aan onze oogen onttrokken, en gaf hare nabijheid slechts door het wild gedruisch te kennen, waarmede zij zich van de eene rots over de andere naar den afgrond stort.

Wij beklommen den Boekit Tandjong Boeroek, eene kruin van de meergemelde bergketen, die zich ten Oosten van den kampong Indang Oreng verheft, en door verscheidene zijrivieren van de Senamang bevochtigd wordt. De Boekit Indang Oreng, de laatste berg van deze keten, vertoont zich in het Westen van de genoemde kruin, terwijl zich de Boekit Betas Tihang insgelijks westelijk aan haar aansluit. De Senamang dringt, uit het Noorden komende, tusschen de beide eerstgemelde door, en neemt op haren linker oever verscheidene zijrivieren op, die wij moesten doorwaden, terwijl wij genoodzaakt waren onzen weg gedeeltelijk in hare beddingen te zoeken.

De Boekit Tandjong Boeroek is eene bergmassa van ronde bazis en met verschillende ruggen en toppen, tusschen welke een niet onbelangrijk aantal grootere en kleinere zijrivieren der Senamang haren oorsprong nemen. Wij moesten door vele steile en diepe kloven klauteren, en bereikten het hoogste punt van onzen weg (475 ned. el) aan de noordelijke helling van den berg, op eenigen afstand van zijnen hoogsten kruin, die in het Z. O. van ons bleef liggen. De noordelijke steile helling afgeklommen zijnde, kwamen wij in eene vrij breede, van het Oosten naar het Westen loopende, overlangsche vallei, Tata Kajoe Bauoeng genaamd, welke de meergemelde voorbergen der waterscheidingen van eene tweede en hoogere bergreeks afscheidt, die met de eerstgenoemde eene evenwijdige strijklinie heeft. Door dit dal, hetwelk bij zijne vereeniging met de vallei der Senamang eene verwijding in de gedaante van eenen ketel vormt, vloeit de rivier Kowang.

Na deze doorgewaad te zijn, vonden wij aan hare monding de overblijfselen van een nachtleger, waarvan wij bezit namen.

Al de rivierbeddingen, door welke wij heden kwamen, vonden wij aangevuld met rotssteenen, zijnde afbroksels van het boven reeds beschreven, grofkorrelige graniet.

Opmerkenswaardig is de overvloedige menigte damarboomen, die wij in de bosschen hebben aangetroffen.

In de vallei Tata Kajoe Bauoeng werd om 4 uur 's namiddags waargenomen:

Barometer 728,64 m. m.
Thermometer 22° R.

Nachtkwartier op den oever van de S. Mandatai.
Den 15den Januarij.

Gedurende den nacht regende het een weinig. Met het krieken van den dag stonden wij op, om de bezwaarlijke voetreis over het gebergte te beginnen, hetwelk wij gisteren, nadat wij de eerste rij bergen waren overgeklommen, in het oog hadden gekregen. Het bevat de bronnen van de Senamang, en vormt den kam van het waterscheidend gebergte, terwijl aan den overkant de wateren noordwaarts afstroomen. Wij volgden in het algemeen eene N. O. ten O. rigting.

Nadat wij door de ketelvormige verwijding van het Tata Kajoe Bauoeng waren gegaan, bij welke gelegenheid wij nog eens aan de S. Kowang kwamen, die hier van de aan onze linkerhand vloeijende Senamang slechts door eene smalle rotsteenbank gescheiden is, klommen wij de helling van eenen der toppen naar boven (die het gebergte der hoofdwaterscheiding mede zamenstelt, zonder evenwel werkelijk tot de bergen te behooren, van welke de wateren naar verschillende stroomstelsels afvloeijen), namelijk de westelijke helling van den Boekit Sokang, die naar de valleijen van de Senamang en Kowang steil afdaalt. De hoogste kruin lieten wij hier oostelijk liggen, en kregen, zoodra wij het hoogste punt van onzen weg hadden bereikt, W. N. Westelijk van ons, den Boekit Poenjoempa in het oog, eenen lang gerekten, middelmatig hoogen berg, boven welks rug verscheidene enkele toppen uitsteken. Hij behoort tot de bergen van de eigenlijke waterscheiding, want aan zijnen overkant ontspringt de S. Mandatai, een zijtak van de Melahoei. Zijne oostelijke helling dringt tot op een' korten afstand van ons voor en draagt mede bij tot het insluiten van het dal van de Senamang. Op de Sokong volgt, in westelijke rigting, de aanmerkelijk hoogere Boekit Lowang Datong, die met zijne noord-oostelijke uiteinden zich achter den eerstgemelden verbergt, terwijl

de Boekit Boeki zich in den vorm van een' zacht afgeronden rug in het O. N. O. van ons verheft.

Op deze plaats nam ik 's morgens te 8 uur, bij eene temperatuur van 19,8° R, eenen Barometerstand van 714,97 m. m. waar. Een steile weg leidde ons vervolgens weder naar het dal van de Senamang en naar den voet van den Boekit Ot-Senamang, aan eene kloof, uit welke zich de rivier, slechts weinige voeten breed, schuimende omlaag stort. Wij gingen de kloof binnen, en moesten nu over de rotsblokken, waarmede zij opgevuld is, heenklauteren en tegen de kracht van tallooze cascaden worstelen, welke de Senamang genoodzaakt is in haren loop te vormen. De geheele streek is eene akelige wildernis. Rondom verheffen zich hooge en steile bergwanden, bedekt met rotsmassa's, tusschen welke laag geboomte, behangen met lang, grijs mos, te voorschijn komt, waarvan de wortels verward door elkander kronkelen. Een gedeelte der afbroksels van granietrotsen, met planten begroeid, is in de diepte gestort; lange, kale, roodachtige streepen aan de bergwanden toonen de wegen aan, langs welke zij naar beneden gevallen zijn. Thans liggen de dikwerf wonderlijk gevormde blokken, omvat door de wortels der gestorvene boomen, die zelfs dood nog den kouden steen omstrengelen van welken zij zulk een karig voedsel trokken, verspreid in den vochtigen afgrond, en stremmen den aftogt der wateren, die, in duizend cascaden en stralen gesplitst, zich bruischende uit de hoogte langs het steile dal naar de laagte storten. De aanwezigheid van levende wezens werd in deze huiveringwekkende omstreken door geen teeken verraden. Slechts het gedruisch der wateren brak de benaauwde stilte af. Zwijgende klommen wij verder, elkander nu en dan een' veelbeteekenenden blik toewerpende, wanneer wij de versche sporen van vuurplaatsen der omzwervende en moordzuchtige Poenans voorbijkwamen.

Door zoodanige streken vervolgden wij de Senamang tot aan hare bron. Alvorens echter tot deze te komen, zagen wij de rivier zich in verschillende brontakken oplossen, die zich zijdelings in kloven verliezen en gezamenlijk met den naam van Ot Senamang worden bestempeld. Het uiteinde van de Senamang is bijna geheel droog en te vinden in den achtergrond van eene kloof, aan den voet van eene steile bergwand, die zich omstreeks 160' boven de bron zelve verheft, en welker bovenste rand

den hoogsten rug der Ot Senamang vormt. Met moeite klauterden wij, ons aan de wortels vasthoudende, naar boven, en zagen nu, — welk een genoegen! — in de diepte aan den overkant de S. Hambrau, *die tot het Stroomgebied van den* Kapoeas Bohang *behoort!* een bewijs, dat wij de linie van de waterscheiding hadden bereikt. Hare geheele breedte bedraagt slechts weinige passen, zoodat het mogelijk is, van hier uit tegen het Zuiden de Senamang en tegen het Noorden de Hambrau te zien afvloeijen.

De hoogte der Ot Senamang bedroeg op deze plaats, 0° 43′ Z. B. en 112° 21′ O. L., 1020 ned. el.

Alvorens dit punt weder te verlaten, naar hetwelk wij zoo zeer hadden verlangd, kapten mijne Daijaksche makkers kleine stukken hout van eenen omgestorten boomstam af, ten einde die als talisman aan hunne mandaus vast te maken. Daarna klommen wij naar de bedding van de Hambrau af.

Het terrein is hier geheel anders, dan aan den kant, vanwaar wij kwamen. In plaats van de akelige wildernis, vonden wij hier een terras, dat tegen het noorden slechts zeer zacht afhellende is, en aan de wateren van de Hambrau even toelaat om langzaam en gestadig af te vloeijen, terwijl die van de Senamang schuimen en bruischen.

Na weinige minuten gaans kwamen wij aan de monding van de Hambrau in de Mandatai, welke laatste eene onmiddelijke zijrivier der Melahoei is en, gelijk reeds gezegd, op den berg Lowang Datong ontspringt.

De met rolsteenen aangevulde bedding van de Mandatai nog een eind wegs vervolgende, vonden wij op den oever eene plaats, die ons gepast toescheen om er den nacht door te brengen. Spoedig hadden wij eene hut uit boomtakken opgerigt, en naauwelijks was aan de behoeften van de maag voldaan, of mijne reismakkers, uitgeput door de vermoeijenis van den dag, lagen rond om mij te slapen.

De rotsen langs de oevers van de Mandatai bestaan uit soortgelijk graniet als die langs de Senamang, echter zijn zij bedekt met eene dikke laag van rood- en geelachtig gekleurde kleisteenrolstukken.

Nachtkwartier op den oever van de S. Mandatai.
Den 16den Januarij.

Mijn voornemen om bij tijds te vertrekken werd door de ongesteld-

heid van mijnen mandoer verijdeld; hevige krampen in de ingewanden hadden hem zoodanig verzwakt, dat hij ter naauwernood in staat was om zich op te rigten. Verscheidene van mijne Daijakers klaagden insgelijks over buikpijn; eene algemeene kwaal, waarvan wij de oorzaak aan het gebruik van het koude water der Mandatai toeschreven, hetwelk eenige graden koeler is, dan dat van de Senamang. De verklaring van dit verschijnsel is eenvoudig daarin te zoeken, dat de laatstgenoemde spoediger de lagere, en derhalve warmere, gewesten bereikt, dan de Mandatai, die, uithoofde van haren loop over bovengemeld terras, langeren tijd in aanmerkelijk hoogere streken terug gehouden wordt en derhalve de temperatuur langer bewaart.

Om 8 uur verzocht mij de zieke mandoer van maar te willen vertrekken en hem langzaam te laten volgen. Ik willigde dit voorstel in, nadat hij twee Daijakkers ter ondersteuning had aangenomen.

De weg, die ons heden noord-oostwaarts leidde, was, wel is waar, minder lang, maar niet minder bezwaarlijk dan die van den vorigen dag.

Wij gingen langs den regter oever der Mandatai over de bergvlakte tot aan den voet des Boekit Krapan, die zich uit deze verheft. Hier staken wij over naar den linkeroever, en verlieten de rivier voor eenigen tijd, terwijl wij een' oostelijken zijtak des B. Krapan moesten over klimmen. De Mandatai kronkelt zich namelijk in een grooten, oostwaarts gerigten, boog om den voet des Boekit Krapan heen, door een dal, hetwelk aan de overzijde door den Boekit Biroe gesloten is, die door middel van den Boekit Boekie met de hoogten van den Boekit Ot-Senamang zamenhangt, en mede tot de oostelijke grenzen van het bergplateau behoort.

Ter plaatse, waar wij begonnen te klimmen, zagen wij de S. Krapan bijkans geheel en al in waterachtig stof opgelost. Nabij de hooge kruin van den B. Krapan haren oorsprong nemende, stort zij zich door eene steile kloof, over tallooze trappen, met onstuimig geweld naar den voet van den berg.

De weg leidde ons langs een' diepen afgrond, die zich noordelijk tot aan den top van den berg uitstrekt, gaande met een' zeer scherpen hoek de helling op. Eerst nadat wij omtrent één uur lang hadden geklommen, bereikten wij een' zacht opstijgenden, breeden rug, langs welken wij reeds na weinige minuten het hoogste punt van onze reis over de oostelijke helling van de

B. Krapan bereikten. Wij bevonden ons hier op eene hoogte van 1150 N. E. boven de oppervlakte der zee. De voornaamste top van den Krapan bleef westelijk van ons liggen. Deze bereikt, indien men eenig geloof wil hechten aan het zeggen der inboorlingen, welke beweerden dat wij ons hier op halfweg naar de kruin bevonden, eene hoogte van 2300 N. E.

Van dit standpunt, alwaar wij eene menigte ruw uit hout gesneden ampatans opgerigt vonden, gedeeltelijk van inlandsche reizigers, gedeeltelijk ook van hier woonachtige Poenans, zagen wij in het Oosten den Boekit Biroe, in het Z. W. den reeds boven genoemden Boekit Asin, terwijl zich in het Noorden de Boekit Lowang Matjan vertoonde, die zich onmiddelijk aan den Krapan sluit.

Eene wolk daalde neder en onttrok aan onze oogen het overheerlijk gezigt op het berglandschap. Daarentegen gevoelden wij nu eene vochtige koude, die vooral aan mijne naakte makkers zeer lastig viel. Ook hier verzamelden zij ijverig stukken hout en mos, die zij als geluk en rijkdom aanbrengende talismans voor zich zelven of voor hunne aanverwanten, naar hunne verwijderde geboorteplaats mede namen. Ondertusschen sneed ik mijnen naam in den stam van een' der reuzenboomen, die ons omringden.

De weg, die aan de overzijde weder naar de Mandatai terugleidt, is minder steil. Hij loopt over trapsgewijs gelegen terrassen naar de vallei. Aan den voet van den berg stieten wij op de S. Lobot, die tusschen den Boekit Krapan en den Boekit Lowang Matjan naar de Mandatai vloeit.

De Mandatai zelve vonden wij veel belangrijker geworden door de opgenomene wateren van verschillende zijrivieren. Haar verval heeft toegenomen, en in plaats van de kleine rolsteenen, die op de bergvlakte den grond van de rivier bedekten, vonden wij hier de bedding aangevuld met groote rotsblokken. Wij staken de rivier over en vervolgden haar nu op den regteroever, langs de westelijke helling van den Boekit Biroe. Het dal wordt hoe langer hoe naauwer. Eindelijk stort zich de rivier, onttrokken aan het oog van den reiziger, in eene diepe kloof. De helling, langs welke wij met moeite heenklauterden, werd allengskens steiler, zoodat wij eene plaats, Hidop Sauong genaamd, slechts met levensgevaar in staat waren te passeren. De wand van den afgrond, die hier aan de oostzijde de Mandatai insluit,

stijgt bijna loodregt omhoog, terwijl de breedte van het voetpad, dat nu eens steil naar beneden, en dan weder niet minder steil naar boven leidt, slechts een' halven voet bedraagt. Wij moesten ons op onzen weg langs den afgrond heen, aan planten vasthouden, en zagen de bruischende watervallen van de Mandatai in eene diepte van omstreeks 50 voeten onder ons.

Na den Hidop Sauong achter ons gelaten te hebben, klommen wij weder naar de oevers van de Mandatai af, en vervolgden haar, gedurig over rotsblokken heenklauterende, tot aan de plaats van ons bivouac. De bergen, die de Mandatai in het Oosten omringen, bestaan uit hoornrots (*Hornfels*). De bergstof is zeer vast, zwartachtig grijs van kleur en vertoont bij helder licht eene kristal-structuur. De rotswand van den Hidop Sauong is zamengesteld uit sterk met kwarts doormengde glimmerlei, welke laatste zilverachtig wit van kleur is. De Boekit Krapan bestaat uit een' witten, zeer fijnen zandsteen.

Nachtkwartier aan den oever van de Tjeroendong.
Den 17den Januarij.

De nacht was koud en mistig. Zoodra de zon opging, zetteden wij onze reis in noordoostelijke rigting voort. Gedurende de eerste uren gingen wij langs den regteroever der Mandatai, nu eens in de onmiddelijke nabijheid der rivier, en dan meer binnen 's lands, van haar verwijderd, ten einden over de hellingen en ruggen der bergen klimmende, de bogten af te snijden, welke de rivier in haren loop door dit onregelmatig terrein genoodzaakt is te vormen. Wij stieten op onderscheidene, niet onbelangrijke, uit het Oosten komende zijrivieren.

De Boekit Biroe bleef nog gedurende eenigen tijd aan onze regterhand en wij moesten nog verscheidene van zijne westelijke takken overklimmen.

Vervolgens kwamen wij op eene soortgelijke bergvlakte als die aan den noordelijken voet van den Boekit Ot Senamang, maar van veel grootere uitgestrektheid dan deze. Zij heeft den naam van Tata Talali en wordt besproeid door de kleine, van het Oosten naar het Westen vloeijende rivieren Sampoelan, Tilang, Asat en Talali. Wij klommen nu over een lagen heuvel, die het Tata Talali in het Noorden begrenst, en vonden aan den over-

kant het Tata Botoen, eene noordelijke voortzetting van het Tata Talali. Tevens kwamen wij weder aan de Mandatai, ter plaatse waar zij de Tabeliën opneemt.

Noordelijk van het Tata Botoen verheft zich in het verschiet eene rij van heuvelen, Boekit Geget genaamd, die insgelijks, zoo als de vroeger gemelde bergen, eene west-oostelijke strijklinie hebben. Langs de helling van deze heuvels naar boven klimmende, verlieten wij hier de Mandatai voor goed, om weldra het stroomgebied van de Serawai, eene nog meer oostelijke zijrivier der Melahoei, in te treden. De Mandatai vervolgt haren loop tegen het Noorden en is, in het Oosten, door hooge bergruggen van de Serawai gescheiden. Den hoogsten van deze bergen, Boekit Korong Berang genaamd, die zich noordelijk voor ons verheft, met zijne N. N. Westelijke uiteinden een groot gedeelte van het Mandatai-dal begrenzende, zullen wij in het vervolg van onze reis nog moeten overklimmen. Op den linkeroever van de Mandatai verheft zich, westelijk van ons, de Boekit Ot-Djoi, die in eene steile, puntige top eindigt. De oostelijke grens der Tata's wordt door den Boekit Kanjalla en zijne westelijke voorbergen gevormd.

Den rug van den Boekit Geget, die slechts weinige honderd voeten boven het Tata uitstrekt, bereikt hebbende, klommen wij aan de overzijde langs de steile helling af naar eene naauwe vallei, door welke van het Oosten naar het Westen de Tanjeroei, eene niet onbelangrijke rivier, vloeit. Zij vereenigt zich met de Mandatai en is de grootste van hare zijrivieren, die ik tot nog toe heb leeren kennen, ontspringende op den Boekit Kanjalla.

Zoodra wij den tegenovergestelden oever van de Tanjeroei hadden bereikt, klommen wij de steile helling van den Boekit Korong Berang op en wandelden gedurende een langen tijd over dien rug heen, tot dat wij eindelijk aan den overkant over onderscheidene terrassen weder naar den voet van den berg afdaalden, alwaar wij de Mahawe bereikten, eene zijrivier van de Tjeroendoeng die zich op hare beurt in de Serawai stort. Het dal, dat zij, uit het Westen komende, doorstroomt, gelijkt op eene naauwe kloof met steile wanden, die den Korong Berang van zijn noordelijken nabuur, den Boekit Raja scheidt. Nadat de Mehawe den voet der beide bergen bereikt heeft, draait zij zich, eenen boog beschrijvende, naar het N. O., en stroomt, talrijke water-

vallen vormende, langs eene vallei, die oostelijk door de voorbergen van den Kanjalla en westelijk door den Boekit Raja begrensd is, naar de Tjeroendong. Langs eene onregelmatig gevormde helling van den Boekit Raja heenwandelende, vervolgden wij den loop der rivier, waren echter, in weerwil van alle inspanning, niet in staat om hare monding in de Tjeroendong te bereiken, maar werden door een hevigen stortregen genoodzaakt halt te maken en ons bivouac op te slaan.

De rolsteenen der rivieren, die het Tata besproeijen, bestaan voor het grootste gedeelte uit afbroksels van uitmuntend fijne glimmerlei, terwijl de bergen Korong Berang en Raja uit sijeniet zamengesteld zijn, die gemakkelijk in stukken valt.

Kotta Dengan Kamai. Den 18den Januarij.

De regen duurde tot laat in den nacht en maakte ons en onze goederen door en door nat. Eerst omtrent middernacht werden de wolken door de maneschijn verdreven. In het begin had ons de regen niet laten slapen, maar nu werd onze nachtrust gestoord door de pijnlijke steken van eene verbazende menigte muskieten. De hoop van met den dag weder onder menschen te komen, deed ons echter het ongemak vergeten en zettede ons aan om met den dageraad te vertrekken..

Een gedeelte van onzen weg leidde ons nog in N. O. rigting langs de vallei van de Mehawé. De rivier op haren linkeroever vervolgende, gingen wij nu eens over effen terrein (*tata tapis*), dan weder klommen wij over lage verhevenheden, die zich bij wijze van afgezonderde kegels in het dal vertoonen, of wij wandelden langs de helling van het gebergte. Wij moesten verscheidene zijrivieren van de Mehawé oversteken, van welke de belangrijkste de S. Simpang, de S. Soket en de S. Raja waren.

Aan de monding van de Sokot verlieten wij de Mehawé, ons noordwaarts wendende. Wij klommen over eenen noordoostelijken tak van den Boekit Raja, ten einde zoodoende den hoek af te snijden, welken de Mehawé en de Tjeroendong bij hare vereeniging vormen. De weg over den bergrug was moeijelijk, want hij liep dikwijls hoog en steil naar boven, en even zoo dikwerf moesten wij weder naar beneden klauteren; niet zelden waren wij ook genoodzaakt van in de rotsachtige beddingen van kleine

rivieren verder te gaan, die in het gebergte ontspringen en zich in de Mehawé storten. Hoe hooger wij klommen en hoe meer wij het hoogste punt van den bergrug naderden, des te breeder vertoonde zich de vallei aan onze regterhand en des te uitgebreider werd het gezigt. Eindelijk, in eenen boog ons westwaarts wendende, zagen wij met verrukking in de wijde, door hooge bergen omringde, vallei van de Tjeroendong. Wij vonden de hellingen der bergen met rijst beplant, die door de gele kleur hare rijpheid aantoonde, iets hetgeen ons met de aangename hoop vervulde, van de zorg voor ons onderhoud, die ons sedert verscheidene dagen drukte, bevrijd te zullen worden. Boven het bouwland verheffen zich sombere bosschen, terwijl boven deze de kruinen van hooge bergruggen uitsteken, gedeeltelijk bedekt met wolken. Noordoostelijk van ons zagen wij, op de hoogte van eene helling, eenen kampong in het midden van rijstvelden, terwijl wij in het dal voor onze voeten, op eenen heuvel van omstreeks 80′ hoogte, den kampong Dengan Kamai, het doel van onze dagreis, ontwaarden. Het bergachtig landschap, trotsch en tevens liefelijk door de sporen van menschelijke naarstigheid, maakte op ons allen, nadat wij zoolang in woeste wildernissen en sombere, vochtige bosschen, omringd van schrikbarende afgronden en bruischende bergstroomen, hadden rondgezworven, een aangenamen indruk van onbeschrijfelijke geruststelling. De kampong Dengan Kamai heeft een eigenaardig middeleeuwsch voorkomen, niet slechts uithoofde van zijne ligging op den top van eenen heuvel met steile hellingen, maar ook om reden van de vele van gevels voorziene, digt aan elkander staande huizen, omringd door een hoogen benteng, die door zijne grijze kleur aan de muren van een versterkt ridderkasteel herinnert.

In den kampong aangekomen, namen wij bezit van een Balai, onder eene rijstschuur gelegen. Nieuwsgierig werd ik aangegaapt door de verbaasde inboorlingen, die echter gulhartig in mijne behoefte aan levensmiddelen voorzagen.

Ook hier bewezen mij weder de juist aanwezende Tomoi goede diensten, door eene toenadering tusschen mij en de inboorlingen te weeg te brengen. De voornaamste vragen van dezen betroffen het doel van mijne reis; zij hoopten door mijne komst van de vernielende invallen der Poenans bevrijd te worden. Hunne vrees voor deze gevaarlijke, wilde stammen was zeer groot en niet ongegrond; want de moorddadige verwoestingen, door dezen langs

de Rakauwi en andere zijrivieren van de Malahoei aangerigt, zijn inderdaad afgrijselijk.

De inboorlingen zijn Ot Danoms, en stemmen, wat hunne kleeding en levenswijs betreft, met de bewoners van de Senamang, met welke zij tot denzelfden stam behooren, in vele opzigten overeen. De vrouwen zijn evenwel minder opgetooid met koperdraad, en dikwerf zijn de oorschijven hare eenige sieraden. Zij dragen insgelijks sarongs, die aan de zijde open zijn, zoodat bij elke schrede het linkerbeen tot aan de heup bloot wordt.

De bezigheden van deze eenvoudige menschen bestaan in goudwasschen en in den rijstbouw.

Kotta Dengan Kamai. Den 19den Januarij.

Heden ochtend was mijne eerste zorg om een gedeelte van mijne Daijakkers naar de wildernis terug te zenden, ten einde mijnen zieken Mandoer op te zoeken en hem, hetzij levend of dood, tot mij te brengen.

Het gedeelte van de vallei der Tjeroendong, waarin ik mij thans bevind, loopt van het N. N. W. naar het Z. Z. O., en wordt ingesloten, in het Westen door de hellingen der bergen Raja en Boenoet, in het Oosten door die van den Boekit Pamai. De lage voorheuvels der gemelde bergen maken de vallei zeer naauw. In het Z. Z. O. ontwaart men lage bergrijen zonder namen, boven welke, meer in de verte, drie hooge bergruggen uitsteken, waarvan de Boekit Raja, die in het Z. O. t. O. te voorschijn komt, de hoogste van het geheele gebied der hoofdwaterscheiding is. Van hieraf gezien, verstoont hij zich als een korte, hooge, van steile hellingen voorziene rug, boven welks noordoostelijk uiteinde zich een kleine, puntige kegel verheft, die zich later als het zuidwestelijk gedeelte van den Kaib Boran deed kennen.

Digter bij dan de even gemelde berg, ligt in Z. O. t. Z. rigting de Boekit Katjang. De vorm van dezen vertoont geene in het oog loopende bijzonderheden; hij is lager dan de eerstgenoemde, en waarschijnlijk niet boven de 4500 voet hoog.

De Boekit Kanjalla, in het Z. Z. O. gelegen, en iets verder van ons verwijderd, dan de voorgaande, is hooger (4000′) en vormt een' langen, aan het Z. Z. Westelijk uiteinde zacht afhellenden, rug, uit welken zich drie toppen, als dommen gewelfd, verheffen.

De omstreeks 7500′ tot 8000′ hooge Boekit Raja is, naar hetgeen men zegt, van hier af in vier dagreizen te bereiken. Den Oeloe (d. i. bronnenloop) der S. Rakauwi, eene, zoowel uithoofde van hare grootte, als ook wegens hare aanzienlijk bevolking, hoogst belangrijke zijrivier van de Malahoei, kan men van Kotta-Dengan Kamai in eene O. N. O. rigting gaande, binnen den tijd van twee dagen bereiken.

Het overige gedeelte van den dag werd door mij gebezigd om de tot dusverre gemaakte opnamen op de kaart over te brengen.

Kotta Dengan Kamai. Den 20sten Januarij.

Het inbrengen van den landweg op de kaart werd heden geëindigd.

Mijnen Poeloe-Petakschen reisgenoot, den Tomonggong Djaja Negara, heb ik vooruitgezonden naar de Kotta Toembang Tjeroendong, om aldaar de bewoners van mijne komst te verwittigen, de noodige levensmiddelen en praauwen op te koopen en, in een woord, alle maatregelen te nemen om mij in staat te stellen van de reis zoo spoedig mogelijk te vervolgen.

Mijn Mandoer kwam met het hemte gemoet gezonden volk iets beter, maar zeer afgemat, bij mij aan.

De inboorlingen werden vertrouwelijker en bragten mij rijst en kippen ten geschenke. Zij hadden, naar ik vernam, een bijzonderen tegenzin om mij, den blanken man van *Batang Petak* d. i. *stam der aarde* (gelijk zij het nabij den hemel gelegen vaderland der blanke menschen noemen) aan te kijken, uit vrees van door het ongewone gezigt door de koorts of andere ziekten aangetast te zullen worden. De mannen vermaanden hunne vrouwen en kinderen vooral niet in mijne nabijheid te komen. Diegenen, die hunne nieuwsgierigheid niet beteugelen konden en tegen de vermaning in handelden, slagten kippen ter verzoening van de kwade geesten en besmeerden hunne ligchamen met het bloed der slagtoffers. Langzamerhand verdween echter alle vrees en kwamen zij tot de overtuiging, dat ik een wezen was, gelijk elk ander mensch. Weldra verzamelde zich rondom mij de geheele bevolking van den kampong, vooral het vrouwelijk gedeelte der inwoners, en bekeek mij zonder schroom. Hunne nieuwsgierigheid ging echter gepaard met eene zekere natuurlijke bescheidenheid, en viel daar-

door minder lastig. Zij voldeden er aan, niet door een onophoudelijk aanstaren, maar maakten hunne waarnemingen als het ware steelsgewijze, zich schuw terugtrekkende zoodra ik mijne oogen eenigzins lang op hen gerigt hield. Terwijl ik at gingen zij bescheiden ter zijde. — Ook hier weven de inboorlingen hunne stoffen uit de vezels van bamboes en van *lompa*-bladeren, en verwen ze blaauw of rood, kleuren die bij alle inboorlingen van het eiland geliefkoosd zijn. Heden heb ik tevens verscheidene vrouwen gezien, die de reeds vroeger beschrevene kettingen van geel koper om hare heupen, en a/nmringen van geslepen zeeschelpen droegen. De mannen maken geen gebruik van het schild, en slechts weinigen dragen mandau's. De meesten zijn voorzien van parangs van gohongs, welke laatste hunne oorspronkelijke wapenen zijn, en tevens van lansen en blaaspijpen.

Bij het opkomen van de nieuwe maan houden zij éénen dag, en bij het begin van de volle maan drie dagen, *pomali*, d. i. gedurende dezen tijd moeten alle werkzaamheden, zoo als ook het Singer, ophouden.

De mannen en vrouwen leven hier veelal in echtelooze gemeenschap. De verliefden verbinden zich met elkander zonder de minste formaliteiten, en eerst naderhand betaalt de man het *kasoepan*, tot eene waarde van 50 gulden, aan de ouders van het meisje. De overtredingen van echtelijke trouw worden in dit geval minder hard gestraft, dan wanneer een huwelijk volgens de bepalingen van de adat is aangegaan, terwijl ook de echtscheiding bijna met geen zwarigheden gepaard gaat. Somwijlen heeft een man 3 of meer vrouwen. Er worden vele onechte kinderen geboren. In het algemeen heerscht er groote zedeloosheid. Ondertusschen bestaan er ook wetten, volgens welke het onzedig gedrag gestraft wordt. Wordt b. v. de vader van een onecht kind oŋtdekt, óf kan het bewezen worden, dat meer dan één man met de moeder van het kind gemeenschap gehad heeft, dat moet ieder van hen een *Gotji lamanoeng bini*, ter waarde van *f* 200, aan de beleedigde ouders of naaste bloedverwanten betalen.

Een moord wordt gestraft met eene boete ter waarde van *f* 2000, te betalen aan de familie van den gedoode, of heeft bloedwraak ten gevolge. Zoodra echter aan het een of aan het ander voldaan is, ruilen de vijandige huisgezinnen onderling eenen batang orang, ten teeken van verzoening, en laten, ten einde hun

BANJARESCHE VOLKSKLEEDING

onderling verbond te bevestigen, hunne kinderen met elkander trouwen.

Toembang Tjeroendong. Den 21sten Januarij.

Terwijl ik mij gereed maakte om te vertrekken, kwamen verscheidene talrijke troepen reizigers van de Sampa en van de Rakauwi aan, echter niet met oogmerk om handel te drijven, maar uithoofde van het Singer, hetwelk, zoo als reeds gezegd is, eene van de gewigtigste bezigheden der voornamere Ot Danoms uitmaakt.

Wij vertrokken om 7 uur.

Den heuvel van den kampong Dengan Kamai afklimmende, kwamen wij aan den oever van de Tjeroendong, en vervolgden nu de rivier in eene N. N. W. rigting tot aan de monding eener zijrivier, Kamai genaamd. Deze moesten wij doorwaden, klommen vervolgens aan den overkant den Boekit Boenoet op, en verlieten de Tjeroendong, die, tusschen de bergen Boenoet en Pamai haren weg zoekende, eene lange, oostelijk ver uitgestrekte, kromte beschrijft.

De helling van den Boenoet gaat steil naar de hoogte. Somwijlen waren wij genoodzaakt om op broze boomstammen over diepe kloven heen te gaan. Op den rug van den berg hadden wij een verrukkelijk gezigt op het rondom ons uitgebreide berglandschap en op de meer verwijderde bergtoppen der hoofdwaterscheiding. Aanvankelijk was het landschap in mistige dampen gehuld, die uit de dalen en kloven pijlsnel oprezen; omtrent 9 uur echter hadden zich cumuli gevormd, die boven de kruinen der hoogste bergen dreven, terwijl de lucht zoo volkomen helder was geworden, dat wij de boomen op de hellingen van zeer verwijderde bergen, zelfs met ongewapende oogen, in staat waren te onderscheiden.

De Boekit Raja, in het Z. O. t. O. gelegen, is buiten twijfel de hoogste van allen. Digt aan dezen sluit zich de, slechts weinig lagere, Kaib Boran, die zich als een lang uitgerekte rug met afgeronde tanden vertoont, met zijn uiteinde, den Boekit Noengkang, in het O. t. Z. aan. Nader bij is in het N. t. O. de Mehibit gelegen, een rotsachtige berg met twee naalden. Een diep dal, doorstroomd door de S. Serawai, scheidt hem van den Boekit Mamboeloe, welks loodregte, witte rotswanden, door de zon

beschenen, in de verte schitteren. In het Z. O. hebben wij voor ons den Boekit Katjang, terwijl zich de Boekit Kanjalla in het Z. Z. O. vertoont. Ver in het N. O. ontwaren wij weder in de bergrijen van den Boekit Kaminting. ffen. Dit is tevens

De genoemde toppen verheffen zich uit een bergland van veel mindere hoogte, boven hetwelk zij als geïsoleerde massa's uitsteken, terwijl hunne hellingen en zijtakken zich, als ver boven den grond voortkruipende wortels, eindelijk in de bergachtige omstreken verliezen. In strijklinie is bij de verschillende bergen geene overeenstemming waar te nemen.

Wij lieten de Tjeroendong ver regts liggen, en klommen, gedurig eene N. N. W. rigting volgende, over verscheidene lage, maar steile, bergen; vooreerst over den Boekit Aboh, daarna over den Boekit Katjan en eindelijk over den Boekit Ningai, welks oostelijke voet door 'de Tjeroendong besproeid wordt. In de verschillende valleijen, door welke de gemelde bergen van elkander gescheiden zijn, worden zijrivieren van de Tjeroendong aangetroffen, die gelijke namen met de dalen zelve hebben.

Nadat wij de noordelijke helling van den Boekit Ningai waren afgeklommen, bevonden wij ons weder aan den met ladangs bebouwden oever van de Tjeroendong, die ondertusschen, wat rijkdom aan water en snelheid van stroom betreft, aanmerkelijk toegenomen is. Met moeite en inspanning van krachten, tot aan den hals in het water zakkende, bereikten wij den overkant.

Nog voor dat wij de Tjeroendong bereikten, deed regts van ons een voorspellende vogel zijne doordringende, schrille stem hooren, iets dat beschouwd wordt als een kwaad teeken en als eene aanmaning om terug te keeren. Ik moest mij naar landsgebruik schikken en weder eenige passen teruggaan. De Daijakkers weten zich in soortgelijke verlegenheden zeer goed te redden. Toen de vogel beleefd genoeg was om over onzen weg naar de linker zijde te vliegen en ook hier zijne stem deed hooren, maakte hij daardoor alles weder goed, want in plaats van ongeluk, voorspelde hij nu heil en voorspoed.

Onze weg leidde vervolgens over een langen en zacht afgeronden bergrug naar Kotta Toembang Tjeroendong. Ook aan dezen kampong was, wegens het overlijden van een van zijne bewoners, het Pomali opgelegd, en hij was voor vreemdelingen niet genaakbaar; eenige geschenken echter, vergezeld van vriendelijke woorden,

verschaften mij eindelijk de vergunning van er mijnen intrek te mogen nemen.

Serawai gewenschte plaats is dus met het volle getal van mijn een hanegevechtlukkig bereikt en de landreis is afgeloopen. Zonder vele moeijelijkheden zullen wij nu, op het water drijvende, het laatste doel van mijne reis allengskens naderen.

De kampong Toembang Tjeroendong ligt aan de monding der rivier van gelijken naam in de S. Serawai, die zich, gelijk ik reeds heb aangemerkt, in de Melahoei stort, en misschien eene der belangrijkste zijrivieren van deze is. Hij kan tevens beschouwd worden als een punt van de noordelijke grens van het bergland, hetwelk, in diagonale rigting door het eiland loopende, de hoofdwaterscheiding bevat tusschen de rivieren, die zich tegen het Zuiden en tegen het Westen in zee storten; want van hier af tegen het Noorden wordt het land weder vlak en gedeeltelijk moerassig, en wij zijn thans reeds weder tot op 140 N. E. boven het vlak der zee afgedaald.

Het zal hier de gepaste plaats wezen om nog eens vlugtig terug te zien op de beschrevene gewesten.

De bovenstaande beschrijving der topograpische gesteldheid van het bergland, hetwelk de waterscheiding bevat tusschen de rivieren, die zich aan de zuidkust en aan de westkust van het eiland in zee storten, stemt, gelijk men ziet, volkomen overeen met de vroeger daaromtrent gedane mededeelingen.

In eene breedte van nagenoeg 47 Engelsche mijlen zijn wij het doorgetrokken, van de monding der Senamang in het Zuiden, tot aan die van de Tjeroendong in het Noorden, en hebben gezien, dat het hoogland tegen het Zuiden in korter op elkander volgende trappen naar de laagte afhelt, dan dit aan de noordzijde het geval is. Hier geschiedt de overgang van de hoogte naar de vlakte langzaam en trapsgewijze; steile bergwanden eindigen op hooge vlakten, aan welker noordelijke grenzen weder lagere trappen worden gevonden, totdat de terrassen eindelijk met de laaglanden ineensmelten.

Zulke terrassen worden in de taal der inboorlingen met den naam van *Tata*, d. i. trap, bestempeld. Moerassen en uitgestrekte bamboesbosschen zijn voor deze Tata's karakteristiek.

De regelmatigheid van deze terrasgewijze vorming wordt evenwel vaak afgebroken door enkele of in groepen bijéénstaande ver-

hevenheden, en de hoogste punten, tot welke zich het terrein in de toppen der bergen verheft, zijn ook hier doorgaans niet in de linie der waterscheiding te vinden, maar worden veeleer in de noordelijk van deze gelegene berglanden aangetroffen. Dit is tevens de oorzaak van den veelvuldig gestoorden afloop der wateren en van diens schijnbaar tegenstrijdige rigtingen.

De rijkdom aan water in dit boschachtige en slechts door omzwervende Poenans bewoonde hoogland is verbazend en draagt veel bij om deze romantische gewesten te verfraaijen, die voor de kultuur eens een voortreffelijken en veel belovenden grond zullen aanbieden.

De hoofdmassa der geologische vormingen bestaat in het boven beschreven, zeer grof-korrelige graniet, dat uithoofde van de zuivere vorming der feldspaath- en kwartskristallen somwijlen een porphierachtig voorkomen heeft. Zandsteenvormingen van geringe vastheid, afgewisseld door kleiachtige of schilferkleiachtige bezinksels, rusten in het Noorden en Zuiden op het graniet, waardoor zij opgeheven zijn. Het oprijzen van hoornblende-steenen, zoo als bij voorbeeld dioriet en sijeniet, heeft in de legering der sedimentaire vormingen menigvuldige andere storingen te weeg gebragt. De goud bevattende rolsteenlaag, die onder den humus bijkans overal door mij werd waargenomen, strekt zich, langs de glooijingen der bergen, tot op aanzienlijke hoogten naar boven.

De plantengroei vertoont eene zeer groote verscheidenheid van vormen. Het dierenrijk daarentegen heeft zich hier op eene minder groote schaal ontwikkeld. De rhinoceros, het grootste zoogdier van het eiland, bewoont de hooge gebergten en wandelt door deze langs zijne gewone wegen.

Toembang Tjeroendong. Den 22sten Januarij 1848.

De voorbereidselen voor het vervolg van onze reis noodzaken ons om heden nog hier te vertoeven. Deze bestaan vooral in het zoeken van djoekongs, het vervaardigen van riemen en het aanschaffen van levensmiddelen.

De Tjeroendong zelve is aan hare monding in de Serawai grooter dan deze laatste, en men zoude derhalve de rivier beneden de vereeniging van hare hoofdtakken tot aan hare monding in de Melahoei niet ten onregte Tjeroendong mogen noemen.

Velen der vroegere bewoners van den kampong waren insgelijks van dit gevoelen, terwijl anderen de voorkeur aan den naam van Serawai gaven. De strijd werd door de toevallige uitkomst van een hanegevecht beslist, waarbij ieder der beide rivieren door eenen haan vertegenwoordigd werd. De Tjeroendong werd door de Serawai overwonnen, en de hoofdrivier verkreeg derhalve den naam van deze laatste.

De bouworde van den kampong Toembang Tjeroendong is geheel anders dan die van de Ngadjoesche en Ot-Danomsche kampongs, en komt, gelijk wij later zullen zien, wezenlijk overeen met den bouwtrant, die in den Boven-Doeson, in het Siangsche, langs de Tewei en bij de Koeteische Bahau's gebruikelijk is. De kampong bestaat uit een enkel, zeer lang en diep gebouw, rustende op stijlen van 15 voet hoogte. Een wijd uitgespannen en ver vooruitstekend geveldak verbergt bijna het geheele huis. Eene overlangsche middelwand scheidt het gebouw in twee hoofdafdeelingen, waarvan de eene de verschillende familievertrekken bevat en de andere eene lange, doorloopende gaanderij vormt, bestemd voor het algemeen gebruik. In deze verzamelen zich de bewoners om te spelen of te raadplegen; hier zijn ook de rijstblokken geplaatst, terwijl tevens de vreemdelingen hier herberg vinden. De bouwstoffen bestaan voornamelijk uit boomschors; de afscheidingswanden zijn zamengesteld uit planken, terwijl het dak gedekt is met kleine plankjes, die bij wijze van dakpannen over elkander gelegd zijn. De ingang bevindt zich niet in eene der wanden, maar, omstreeks in het midden van het gebouw, in de vloer van de gaanderij, bij wijze van eene valdeur. Een boomstam, voorzien van inkervingen, dient als trap.

Voor den kampong bevindt zich, op de landtong, die door de vereeniging der beide rivieren gevormd wordt, een effen en zeer net onderhouden voorplein, tot het houden van hanegevechten. De hanegevechten zijn zoowel hier, als langs de Melahoei en hare overige zijrivieren, eene van de voornaamste bezigheden der mannelijke inboorlingen. Met zulke gevechten en met de opleiding en oppassing der hanen verkwisten zij een groot gedeelte van den tijd en, helaas! maar al te dikwijls hunne geheele have; want bij dergelijke gelegenheden worden niet zelden zeer hooge weddingschappen aangegaan. Tevens wordt bij twijfelachtige regtsgedingen de zaak door hanegevechten, bij wijze van godsoordeelen, beslist.

Terwijl de inboorlingen van andere kampongs bij mijne komst met dwaze vrees vervuld werden, eene gewaarwording, die echter spoedig in vertrouwen veranderde, had hier het tegenovergestelde plaats. De bewoners van Toembang Tjeroendong toonden zich trotsch, norsch en ontevreden over mijn bezoek. Zij uitten dit onbewimpeld tegen mijne makkers van de Senamang, en waren, ten gevolge van mijn verschijnen in hunne gewesten, bevreesd voor ziekten, ongelukken, en zelfs voor verraad aan andere, vijandige volkstammen. Alle hulp en ondersteuning werd mij geweigerd; ik werd zelfs met den dood bedreigd. In deze gevaarlijke omstandigheden waren het weder de juist aanwezende Tomoi, aan wie ik redding en bijstand te danken had. Zij zorgden voor het opkoopen van rijst en kippen, beveiligden mij tegen de kwaadwilligheid der inboorlingen en gaven mij gezamenlijk een vet varken ten geschenke, ten einde mij eenigzins voor de ongastvrijheid der bevolking schadeloos te stellen.

Mijn reismakker van de Senamang, het hoofd van Riam Batang, Angoi genaamd, is afkomstig van den boven Kahaijan, zijnde een afstammeling van Pati Rompei, en dus van den oudsten en zuiversten adel. Hij is getrouwd met twee dochters van twee zeer geziene en magtige hoofden, van welke een in het gebied van de Serawai te huis behoort en zich slechts tijdelijk langs den oever van de Senamang heeft nedergezet. Door deze verbindtenissen heeft hij een groot aanzien verkregen. Angoi heeft mij van het eerste oogenblik af, uit hoofde van zijn rondborstig en trouw karakter, bijzonder wel bevallen. Hij is tevens zeer verstandig en bezield met goede beginselen, die ik gedurende onze lange zamenleving, ten voordeele en in den geest van het gouvernement, met gunstig gevolg heb weten te versterken. Nadat ik mij van zijne goede gezindheid overtuigd had, vond ik het niet ondoelmatig, de verbreiding van den naam des Nederlandschen Gouvernements en van het denkbeeld van afhankelijkheid der hier woonachtige volkstammen vooral in het oog houdende, aan Angoi den titel van Singa Pati te geven. Bij deze gelegenheid gaf ik hem ook, benevens andere geschenken, eene Nederlandsche vlag. Zigtbaar aangedaan, wenschten hij en zijne volgelingen mij vaarwel, om naar het stroomgebied van de Katingan terug te keeren.

Daar het mij, uit hoofde van de boven beschrevene omstandig-

heden, raadzaam toescheen, mijn verblijf in den kampong Toembang Tjeroendong zoo veel mogelijk te bekorten, zoo bepaalde ik mijn vertrek op den volgenden morgen, ofschoon de riemen nog slechts ruw bewerkt en de randen der djoekongs nog niet opgehoogd waren, een maatregel, die noodzakelijk is om bij het passeren der watervallen de vaartuigen voor het indringen van water te beveiligen. Op 15 minuten afstands ten Z. O. van den kampong, heeft men een schoon gezigt op de boven reeds genoemde bergen Mamboeloe en Mehibit. Zij liggen hoogstens 3 uren van hier, en men kan zeer duidelijk de steile rotswanden herkennen, door welke zich beide van de overige bergen in den omtrek onderscheiden. Achter hen verheffen zich nog andere hooge bergen, die wij niet duidelijk konden onderscheiden, omdat zij gedeeltelijk in mist en wolken gehuld waren. Waarschijnlijk waren het echter de bergen Kaib Boran, Boekit Raja en Kanjella.

Ook in de nabijheid van dezen kampong worden soortgelijke zoutplassen aangetroffen, als die reeds door mij op andere plaatsen beschreven zijn. De inboorlingen verstaan de kunst om door uitdamping van dit water het noodige keukenzout te bereiden.

Kampong Toembang Serawai. Den 25sten Januarij.

Van zes kleine djoekongs voorzien en vergezeld door alle aanwezende Tomoi, verliet ik, tot groote verwondering der inboorlingen, den kampong Toembang Tjeroendong reeds met het krieken van den morgen. Niet een enkele van de kampongbewoners deed mij de eer aan van zich aan mijn gezelschap aan te sluiten. Op ieders gelaat was met zigtbare trekken de teleurstelling te lezen, die hun mijn onverwacht afscheid veroorzaakte, eene opmerking, die mij omtrent de kwade voornemens, welke zij ten opzigte van mij en de mijnen gekoesterd hadden, allen twijfel benam.

De Serawai leidde ons langs tallooze kronkelingen, aanvankelijk in eenen naar het Westen gerigten boog, dan weder in noordelijke rigting, naar de Melahoei. Hare bedding is vrij zuiver en zij kan wat de bevaarbaarheid betreft, niettegenstaande talrijke rolsteenbanken en kleine watervallen, ver boven de Senamang gerangschikt worden. Het getal harer zijrivieren is aanzienlijk;

slechts weinige van deze zijn eenigzins belangrijk. De voornaamste zijn de volgende:

Regter oever.	Linker oever.
1. Batang Anai.	
	2. S. Sepan.
3. S. Langamai.	
4. S. Broa.	
5. S. Beboelan.	
6. S. Kaboengai.	
	7. S. Meloena.

De aangehaalde zijrivieren zijn alle bevolkt, de S. Sepan uitgezonderd, die daarom opmerking verdient, omdat daar langs zilte plassen worden gevonden, uit welke de inboorlingen hun keukenzout bereiden. Deze plassen zijn in een laag heuvelland gelegen. Het zilte water komt uit de spleten van zeer lossen, kleiachtigen zandsteen en dringt door eene, op deze rustende, zes voet dikke aardlaag tot aan de oppervlakte. Ten einde het zoutwater zuiver en in groote hoeveelheid te verzamelen, hebben de inboorlingen in de aardlaag tot aan den zandsteen eenen put gegraven en in dezen eenen cylinder geplaatst, bestaande uit een uitgeholden boomstam. Het zilte water verzamelt zich in de pijp en stijgt somwijlen tot aan den mond omhoog, of loopt over en vloeit nutteloos over den grond. Twintig tot dertig inboorlingen zijn te dezer plaatse dagelijks bezig met de bereiding van keukenzout, door het water in ijzeren pannen te laten verdampen. Daarmede winnen zij dagelijks een halven gantang. Echter trekt de bevolking van dit zilte water slechts dan partij, wanneer hun door de handelaren geen zout wordt aangebragt, omdat zij, in de goudmijnen werkende, in den tijd van eenen dag, bij de ongunstigste omstandigheden, de waarde van éénen gulden kunnen verdienen, waarvoor zij van de handelaren één gantang beter en zuiverder zout kunnen verkrijgen.

De omstreken van de Serawai zijn zacht heuvelachtig. Hare oevers bestaan, in de onmiddelijke nabijheid der rivier, uit een' geelachtig bruinen zandsteen, die veel klei bevat, zich gemakkelijk in platte, kubieke en parallelopipedische stukken laat splitsen, en somwijlen dikke lagen zamenstelt, afgewisseld met kleilagen.

De zandsteenlagen liggen waterpas of vallen onder zeer kleine

hoeken naar het Noordwesten. Op deze rust eene roodachtige gele kleilaag, bedekt door eene conglomeraat-laag, of afgewisseld door verscheidene lagen van soortgelijke vormingen.

De conglomeraten, zoo als ook de rolsteeneilanden in de rivier zelve, bestaan uit afgeronde afbroksels van sijeniet, graniet, zandsteen, kwarts, porphier en glimmerlei.

De oevers van de Serawai zijn niet behouwd. Op slechts weinige mijlen afstands van hare monding in de Melahoei bemerkt men enkele ladangs. Op onze reis tot hier hebben wij langs de rivier niet meer dan éénen kampong aangetroffen. Het grootste gedeelte van de bevolking wordt langs de zijrivieren gevonden, of leeft in enkele verspreide woningen op de verder binnen 's lands gelegen heuvels.

Aan de monding ligt, op eene hoogte van den regter oever, de kampong Toembang Serawai. Deze wordt slecht door Mohammedanen bewoond, die van Sintang afstammen en uit hoofde van den koophandel hier gekomen zijn. Hunne zeven huizen zijn slecht en zonder zorg gebouwd; sommige er van zijn met eenen uiterst bouwvalligen benteng omringd. De gemelde Mohammedanen leven vrij en onafhankelijk onder het bestuur van Hadji Bakar, want tot nog toe heeft zich de invloed van geen' der vorsten van de beneden Melahoei, ten Oosten van de monding der S. Sinang, langs de Melahoei stroomopwaarts uitgebreid. Hadji Mohamad Bakar is overigens een krachtig en ondernemend man. Hij is de eerste Mohammedaan, die zich door zijne handelsspeculatiën heeft laten overhalen om zoo ver in het binnenland voort te dringen. Hij leeft in goede verstandhouding met de Daijakkers en verdedigt hen tegen de inbreuken op hunne regten en tegen mishandelingen door de vorsten van Sintang, die geen middel onbeproefd laten om deze vrije inboorlingen te onderdrukken en cijnsbaar te maken. Later zal ik gelegenheid vinden om nog eens op dat onderwerp terug te komen.

Alvorens van de Serawai af te stappen, kan ik niet nalaten nog het volgende aan te merken.

Zoowel de Serawai, als ook de belangrijkste van hare zijrivieren, de Tjeroendong, ontspringen op de hoogten van het waterscheidend bergland; de eerstgemelde namelijk op den Boekit Raja, de andere op den Boekit Njait. De woeste streken van haren bronnenloop zijn slechts door rondzwervende Poenans be-

woond, en worden, uit vrees voor dezen, slechts weinig door de Ot-Danoms bezocht, die zich van den middenloop dezer rivieren af tot aan hare vereeniging, en vervolgens langs de Serawai naar beneden tot aan hare monding, hebben uitgebreid.

Beide rivieren bevatten goud, de Tjeroendong echter in grootere hoeveelheid dan de Serawai. Beide zijn beroemd, niet slechts uithoofde van haren aanzienlijken rijkdom aan dat edele metaal, maar ook wegens de goede kwaliteit er van. Het ontginnen van goud is derhalve eene van de voornaamste bezigheden der bewoners. Zij vinden het niet slechts langs de oevers en op de zand- en rolsteenbanken in de rivierbeddingen, maar hebben tevens, gelijk op andere plaatsen, schoon ook op eene onvolmaakte wijze, eene mijnontginning beproefd. Eene voorwaarde, zonder welke eene mijn niet aangelegd wordt, is, dat de plaats in de nabijheid van vloeijend water, of ten minste zóó ligt, dat men er met geringe moeite het water heen kan leiden. De putten, welke zij boren, zijn aanvankelijk niet zeer wijd. Eerst nadat men tot de overtuiging is gekomen, dat men de goud bevattende zandlaag gevonden heeft, worden zij grooter gemaakt, zoodat zij eene opening van 10 tot 15 voet in het vierkant verkrijgen. De diepte der putten is verschillend. De goud bevattende zandlagen vertoonen dezelfde golfsgewijze oneffenheden, als de lagen, waarop zij rusten, terwijl de aardlaag, die haar bedekt, insgelijks niet overal even dik is. In de meeste gevallen moet men vooreerst door eene drie tot vier voet dikke laag humus graven, daarna vindt men een conglomeraat, welks bestanddeelen, hoe dieper men komt, al kleiner en kleiner worden, totdat zij eindelijk een fijn zand vormen. Dit geelachtig, groenachtig en zwartachtig gekleurd zand, dat *baras dinoe* genoemd wordt, verschilt, wat de dikte der laag aangaat, van 5 duim tot anderhalve voet, rust op het *banahan*, d. i. eene vaste klei, en bevat de goudkorrels. De bovengemelde putten worden van binnen betimmerd met boomstammen. Men haalt er niet meer van de goudbevattende zandlaag uit, dan op den vlakken grond gevonden wordt, want het maken van gaanderijen en het bouwen van andere onderaardsche werken, waardoor men in staat zoude zijn om eene grootere hoeveelheid zand te onderzoeken, verstaan de inboorlingen niet. Eene mijnput van de bovengemelde afmetingen levert gewoonlijk eene winst van 10—15 ringgits, ter waarde van *f* 400 tot *f* 600. Bij het uitwasschen van

het goud op de zandbanken der rivier kan de dagelijksche winst op *f* 1 geschat worden.

De inboorlingen van het Serawai-gebied houden zich bovendien ook nog bezig met het verzamelen van *tjerenang* (drakenbloed) en was; tevens vervaardigen zij touwen en planten rijst in voldoende hoeveelheid. Men wil zelfs dat somtijds rijst van de Serawai naar de Melahoei uitgevoerd wordt. Ook snijdt men er rotan, die in den handel komt. De voornaamste bezigheid echter is het goudwasschen. Evenwel geeft men hieraan niet meer uitbreiding, dan noodzakelijk is om van de winst de noodigste levensbehoeften aan te schaffen of schulden te betalen.

De handel, die door Ngadjoes van Poeloe-Petak en van de Kahaijan of door enkele Mohammedanen gedreven wordt, bepaalt zich, wat de buitenlandsche voortbrengselen betreft, tot blaauwe, witte en roode katoenen van zeer grove kwaliteit. Van de beide eerstgenoemde soorten wordt een vadem voor *f* 1,60 verkocht, terwijl de roode katoen *f* 2,60 kost.

1 gantang zout kost *f* 1 tot *f* 1,40. Tabak wordt niet aangebragt, omdat de Ot-Danoms zelf-geplante tabak rooken. Buitendien zijn koperen, ijzeren en aarden keuken- en tafelgereedschappen gewild.

Vuurwapenen zijn hier niet bekend. Het ijzer, waaruit zij hunne wapenen smeden, wordt uit het Katingan-gebied aangevoerd.

Toembang Serawai. Den 24sten Januarij.

De van Toembang Tjeroendong medegebragte djoekongs zijn uithoofde van hunne geringe grootte voor de reis langs de Melahoei niet zeer geschikt. Daarentegen verdienen de hier algemeen gebruikelijke *bandong's*, zijnde groote, ruime, uit ligte planken gebouwde vaartuigen met eene kiel, bestaande uit een gewonen of uit ijzerhout vervaardigden djoekong, verreweg de voorkeur. Ten einde een zoodanig vaartuig te koopen, was ik genoodzaakt om dezen dag in Toembang Serawai te vertoeven. Het onderhoud met den ondervindingrijken Hadji Bakar en de vriendelijke behandeling die mij van de overige kampongbewoners te beurt viel, deden den tijd op eene leerzame en aangename wijze voorbijsnellen. De mannen en vrouwen bragten mij rijst en kippen ten geschenke; zij gaven de hoop te kennen, dat de zaken van hunne landstreek, ten gevolge van mijne reis, op een meer

geregelden voet zouden gebragt en het welvaren van land en volk zoude bevorderd worden, terwijl zij beloofden tot dit doel volgaarne krachtdadig te zullen medewerken.

De Hadji Bakar deed mij in eene geheime zamenspraak zeer rondborstige mededeelingen aangaande de vorsten van Sintang en hunne politiek, zoowel ten opzigte van het Nederlandsche Gouvernement, als ook van de aan hen onderworpen en van de thans nog vrije Daijaksche volkstammen.

De Melahoei (ook Melawie, Melawé of Simpang Kanan genaamd) heeft tusschen de steile oeverwanden bij de monding van de Serawai, op 112° 26′ O. L. en 0° 19′ Z. B., eene breedte van 280 voet.

Kampong Isah. Den 25sten Januarij.

Met het krieken van den morgen verliet ik den kampong Toembang Serawai, om, de Melahoei afzakkende, de Kapoeas Bohang te bereiken. Mijn nieuwe vriend Hadji Bakar bood zich aan om mij zoo lang te vergezellen, tot ik in zijne plaats een anderen vertrouwden man zoude hebben gevonden. Zijne voorkomende beleefdheid werd met genoegen aangenomen.

De Melahoei had gedurende deze dagreis in het algemeen eenen W. ten zuidelijken loop. De verschillende rigtingen, in welke zij groote bogen vormende voortvloeit, of in welke zij onder scherpe hoeken overgaat, zijn meestal zeer lang, en laten de rivier tot op verren afstand overzien. In de breedte liet zich geene verandering waarnemen. Het getal der zijrivieren is onbeduidend; de belangrijkste is, aan den linker oever, de Mandatai, van welke wij reeds bij eene vorige gelegenheid den bronnenloop hebben leeren kennen. Zij vertoont zich aan hare monding minder breed dan de Serawai, en is niet bewoond. Het goud zoeken en het verzamelen van rotan geeft aanleiding, dat er somwijlen eene kleine tijdelijke bevolking zich ophoudt. De S. Sigang, eene zijrivier van den regter oever, verdient daarentegen uithoofde van hare bevolking genoemd te worden. De overige zijn onbelangrijke beekjes.

De oevers van de Melahoei zijn steil en hoog. In hare bedding worden talrijke belemmeringen voor de scheepvaart aangetroffen, zoo als b. v. steenblokken, rolsteenbanken en rolsteeneilanden, die in korte afstanden op elkander volgen. De rotsmassa's bestaan

meestal uit steenwanden, die van den eenen of van den anderen oever tot ver in de rivier vooruitsteken. Op een korten afstand van den kampong Serawai vindt men b. v. den Batoe Njaroe, die van den linker oever uitgaat, maar in de nabijheid van den regteroever eenen doortogt openlaat, waarin een geweldige stroom gaat. Beneden de monding steekt de Batoe Kamahang van den linker oever in de rivier vooruit. Op dezen volgen de rotsmassa's B. Siak en B. Noelaben. Onze reis ging dezen dag de 5 volgende rolsteeneilanden voorbij: Noesa Mangoerang, Poeloe, Toedjoe, voor de monding van de Mandatai gelegen en bestaande uit eene groep van 7 enkele eilanden, die de aanleiding tot den naam hebben gegeven; Noesa Baoe, Noesa Kanali en Karangan Seloempa, eene uitgestrekte rolsteenbank.

De omstreken der rivier zijn zacht, golfsgewijze gevormd. Tegen het einde van onze dagreis vertoonden zich echter de heuvelvormingen duidelijker ontwikkeld. Indien de omstandigheden een vrij uitzigt naar het Zuiden en Zuidoosten gedogen, dan ontwaart men het zuidwestelijke gebergte van de hoofdwaterscheiding, en wel in het bijzonder dat gedeelte er van, waaruit de Mandatai en de Ella ontspringen. Van hieraf gezien vertoont het zich als eene aaneengeschakelde rij bergen, boven welke enkele bulten en hoogere toppen uitsteken. Ook op den regter oever ontbreekt het niet aan bergen, die zich boven het heuvelland verheffen. Zij bestaan in eene zuidwestelijke voortzetting van den Boekit Allat, eene dieper binnen 's lands, meer in het Noordoosten, gelegene bergketen, welke de waterscheiding tusschen de Kapoeas Bohang en de Melahoei vormt. Zij schijnen aanmerkelijk hoog te zijn, want op eene hoogte van 3000 voet boven de oppervlakte der zee zagen wij hen zich nog als groote massa's verheffen, hunne kruinen in de wolken verbergende.

De glooijingen der heuvels loopen zacht naar de hoogte; vaak ziet men hunne ruggen gevormd als vlakten en terrassen. Onder zoodanige omstandigheden zouden zich, op eene gemakkelijke en voordeelige wijze, sawah's voor de rijstteelt laten aanleggen.

De algemeene indruk door de natuur der omstreken te weeg gebragt is aangenaam, en het gezigt op de bergketens, die het wijde dal van de Melahoei insluiten, is fraai en verheven.

De oevers bestaan, voor zoo verre zich hunne geologische zamenstelling laat waarnemen, uit lagen van een zachten, in groote

stukken gebarsten zandsteen, die door vaste kleilagen afgewisseld wordt en de onderlaag van eene goud bevattende rolsteenbank, bedekt met tuinaarde, vormt.

In het algemeen vonden wij de oevers van de Melahoei met bosschen bezet, slechts weinig bebouwd en zwak bevolkt.

De Daijaksche kampongs die wij gezien hebben (namelijk drie, Kampong Kratau, k. Nangka Ella en k. Lingkong Tameang), waren langs den oever op heuvels of steile wanden aangelegd. In hunne bouworde stemmen zij met den reeds beschreven kampong Toembang Tjeroendong overeen, slechts met dit onderscheid, dat de huizen dikwerf minder lang, maar naar evenredigheid veel dieper en hooger zijn. De daken steken niet zoo ver vooruit en de voorgaanderij is open, zoodat men den middelwand kan zien, die overlangs door het huis loopt, iets dat veel bijdraagt om de hoogte der gebouwen schijnbaar te vergrooten.

De inboorlingen waren niet getatoeëerd, maar kwamen overigens met de Ot-Danoms overeen. Ook hier bedient men zich algemeen van stoffen uit gebeukte boomschors. In de plaats van een buisje wordt een langwerpig vierkant stuk van die stof gedragen, dat in het midden van eene opening om er het hoofd door te steken, voorzien is, en de borst en den rug bedekt. Inheemsche kunstvlijt wordt hier weinig gevonden. De stoffen voor de kleedingen der vrouwen en rijke mannen worden van de handelaren gekocht. Zeer dikwijls ziet men buisjes en tjawats dragen, die uit verschillend, en vaak zeer smaakvol, geverwde katoendraden bestaan, doch grof geweven zijn. Weefsels van dezen aard zijn voortbrengsels van de nijverheid der inboorlingen van den Kapoeas Bohang boven Sintang, en worden hier zeer voordeelig verkocht.

De kampong Lingkong Tameang is de zetel van een der voornaamste hoofden van het Melahoei-gebied, Pati Mandja genaamd. Zijne familie is van ouden adel; hare leden zijn langs de geheele Melahoei verspreid. Pati Mandja heeft het geloof zijner vaderen afgezworen en het Mohammedanisme omhelsd, zonder echter de voorschriften der nieuwe leer, vooral wat onthouding van zekere spijzen en dranken betreft, met ijver en gestrengheid op te volgen. Tevens is hij nog behebt met al het bijgeloof van zijne heidensche stamgenooten. Zijn voorkomen draagt de kenmerken van goedhartige welwillendheid. Van het bestaan van een Hollandsch Gouvernement had hij slechts eene flaauwe

EENE DAYAKSCHE WONING VAN BINNEN.

kennis. Uit vrees voor de magt der Sintangsche Vorsten heeft hij zich aan den schadelijken invloed van dezen onderworpen, zonder hen echter regtstreeks als zijne beheerschers te erkennen. Indien het evenwel aan dezen eens mogt gelukken om gemeld hoofd tot hunnen onderdaan te maken, dan zoude een groot gedeelte van de Melahoei hun cijnsbaar worden. Hij was verbaasd over hetgeen ik hem aangaande de magt van Nederland en de ondergeschikte verhoudingen der vorsten van Borneo, en dus ook der vorsten van Sintang, wist mede te deelen. Nadat ik hem had uitgelegd, dat hij een onderdaan van dat Gouvernement was, stelde ik hem met eenige pligtplegingen eene Nederlandsche vlag ter hand, hem tevens beduidende, dat hij die voortaan bij elke plegtige gelegenheid voor zijne woning moest hijschen. Een ongemak aan den voet hield hem terug van aan zijnen wensch om mij naar Sintang te vergezellen te voldoen. Met vriendschap en hartelijkheid namen wij afscheid van elkander.

De kampong Isah, in welken wij ons nachtverblijf namen, is slechts door mohammedaansche kooplieden bewoond, aan welker hoofd een zekere Soeta Wangsa staat. Gelijk overal, waar ik tot dusverre langs de Melahoei mohammedaansche woonhuizen aantrof, vond ik dezen uiterst nalatig en onregelmatig gebouwd, en niet zeer gemakkelijk ingerigt. Men ziet het aan de gebouwen, dat de bewoners er nog niet in geslaagd zijn om in deze streken een vasten voet te krijgen. Soeta Wangsa is een veelbereisde Sintanger van goed voorkomen. Hij onthaalde mij beleefd en gul, en wil mij morgen, in de plaats van Hadji Bakar, die naar Toemb. Serawai terugkeert, op mijne verdere reis stroomafwaarts vergezellen.

Kampong Pinang. Den 26sten Januarij.

Reeds sedert eenige dagen hebben wij zeer onbestendig weder. Stortregens worden in korte tusschenpoozen afgewisseld door zonneschijn, en somtijds vallen er hevige windvlagen. Ook gedurende den verloopen nacht hadden wij veel regen.

Het karakter van het land vonden wij dezen dag vrij overeenkomstig met hetgeen wij den vorigen dag hebben waargenomen. Aan weerszijden bleef het terrein heuvelachtig. Boven de heuvels

verheffen zich in het Zuiden de hoogste toppen van het waterscheidend hoofdgebergte. In de rivier zelve worden eilanden, rolsteenbanken en rotsmassa's gevonden, echter minder talrijk dan hooger op. De oevers zijn meer bevolkt. Tegen het einde van deze dagreis werden de heuvels lager en het land vlakker. De wateren van de Melahoei vloeijen langzaam, in eene bijna zuiver westelijke hoofdrigting en in zachte, lang aanhoudende kronkelingen, naar de lagere gewesten. Slechts nu en dan is de rivier door heuvels, die in haren weg staan, genoodzaakt om korte en onregelmatige bogten te beschrijven.

De eilanden Krowab, Mengewoh en Bandau hebben wij reeds leeren kennen. Het eiland Bandau is het laatste, dat in de Melahoei wordt aangetroffen.

De belangrijkste rolsteenbanken zijn de karangans Bandar, Parembang, Kaneor en Kampa. Van de steenmassa's, die in de rivier liggen, verdient slechts de Batoe Goela genoemd te worden.

De zijrivieren, welke wij hare wateren in de Melahoei zagen uitstorten, waren talrijker en grooter. Verscheidene er van zijn, uithoofde van hare sterke bevolking, uit een statistiek oogpunt beschouwd, zeer belangrijk. Van den kampong Isah komende vonden wij aan den linkeroever ten eersten de S. Ella Bohang. Niettegenstaande hare breedte en haren rijkdom aan water, is zij onbewoond, eene omstandigheid, aan welke zij den naam *bohang*, d. i. «ontvolkt» verschuldigd is. Kort daarna zagen wij de nog grootere S. Krowab, aan den linkeroever, zich in de Melahoei storten. Zij onderscheidt zich door hare talrijke bevolking. Een goed eind verder ontwaarden wij aan den linkeroever de monding van de S. Ella Besoewang, aldus genaamd ter onderscheiding van de andere S. Ella. Hare oevers zijn bewoond door een groot aantal Daijakkers.

Behalve de negen kampongs, die, zoo als de reeds vroeger opgenoemde, gezamenlijk op den regteroever gelegen zijn, kwamen wij nog een niet onbeduidend aantal enkele woningen voorbij, waarin meerendeels Mohammedanen hun verblijf hielden. Overigens bestaan ook enkele van de groote kampongs uit eene zuiver mohammedaansche bevolking, terwijl in sommige andere Daijakkers en Mohammedanen vreedzaam bij elkander wonen.

Onder de kampongs zijn hier te noemen: kampong Krowab, k.

Kl. St. v. C. W. Mieling.

EEN VLOT OP DEN BARITO.

Bandar Parembang, k. Auer Mas, k. Lobang Tilang, k. Batoe Grau, k. Nangka Pepai, k. Nangka Ella, k. Djeroet en k. Pinang.

De kampongs der handeldrijvende Mohammedanen van Sintang zijn in deze streken beter gebouwd, zindelijker, grooter en talrijker, terwijl ook [illegible]lingen daar rondom uitgestrekter zijn. Het geheel draagt de kenmerken, dat de bewoners hier reeds sedert lang gevestigd zijn en eene ongestoorde rust genieten. Bij de kampongs worden tevens huizen aangetroffen, die, zoo als te Bandjermasin, op *rakits* (vlotten) drijven.

Uit hoofde van al deze omstandigheden vonden wij de oevers van de Melahoei hier verreweg meer bebouwd, dan hooger op. Het gezigt op de rondom gelegen velden, bedekt met rijpende rijst, was inderdaad zeer bekoorlijk.

Van den kampong Isah, welken ik dezen morgen verlaten heb, kan men, zoo als gezegd wordt, in vier dagreizen naar Silat, aan de Kapoeas Bohang, komen. Men heeft langs dezen weg den bronnenloop van de Krowab, den Boekit Allat en eenige brontakken der S. Koijan, eene rivier, die zich verder beneden in den Melahoei stort, te passeren.

Ofschoon ik tijdig genoeg hier aankwam om de reis nog verder te kunnen vervolgen, moest ik echter besluiten om aan de dringende uitnoodiging van den hier woonachtigen Mandir Abang Rapé, een' Boeginees van geboorte, te voldoen, en den nacht bij hem door te brengen, iets, waartoe ik des te gemakkelijker over te halen was, daar hij beloofde mij morgen te zullen vergezellen.

Ook gedurende dezen dag hadden wij zeer veranderlijk weder.

Kampong Nangka Kaijan. Den 27sten Januarij.

Zoo vriendelijk het gedrag van den Mandir Abang Rapé gisteren was, zoo trouweloos brak hij heden zijn woord. Want toen wij op het punt stonden van te vertrekken, bragt hij mij, met duizend verontschuldigingen en beden, om het niet kwalijk te nemen, een anderen man in zijne plaats in de praauw, die uiterst onzindelijk was en mij een grooten afkeer verwekte door de veelvuldige zweren, die zijn ligchaam bedekten. Ik had intusschen geene andere keus, en moest hem derhalve tot gids aannemen.

In het algemeen maakte ik de opmerking, dat de gesprekken

met de Daijakkers omtrent land [illegible] zijn, dan die met de Mohammedanen. De eers[illegible] zaak met weinige en bepaalde woorden, [illegible]rhoud als zij die begrijpen, terwijl de laats[illegible]n valstrik voor hunne vrijheid of voor de [illegible]andjeriende, verward, onvolkomen, of in het gehee[illegible]woorden, en zeer dikwijls den vrager door leugens misleiden. De schat van hunne ondervinding is onbeduidend voor zoo verre het de eigenaardigheden van het land en de gewoonten van zijne bewoners betreft, want zij hebben op hunne reizen slechts woeker en bedrog ten doel, en zijn voor al het overige blind.

In menigvuldige kronkelingen zagen wij heden de Melahoei in het algemeen eene noordwestelijke hoofdrigting volgen. Zij bevat, zoo als reeds aangemerkt is, van hier af geene eilanden meer, terwijl ook de groote rolsteenlagen uit de rivierbedding verdwijnen, zoodra men den karangan Banjang, kort beneden den kampong S. Pinang, bereikt heeft. Het getal harer zijrivieren neemt gedurig toe. Verscheidene van deze zijn zeer belangrijk en sterk bevolkt. Onder dezulke verdienen hier genoemd te worden de Pinoe van den linker, en de Kaijan van den regter oever. De laatste is de belangrijkste wat de lengte van haren loop en den rijkdom aan water aangaat, terwijl zij ook wat de bevolking betreft boven de Pinoe gerangschikt worden moet. De andere zijrivieren zijn kleiner, maar toch van eene talrijke bevolking voorzien, zoo als b. v. de rivieren Mam, Kalabeboe, Labeho, Kenikap, Belimbing en Kaninjal.

Het land wordt, zoo als wij reeds gisteren hebben opgemerkt, gedurig vlakker en lager. Slechts nu en dan worden de vlakke oevers door lage heuvels afgebroken. Zandsteenlagen, vaak zeer fijn, worden afgewisseld door kleilagen, die nu rood of geel, en dan violetblaauw, groen of zwartachtig van kleur zijn. Op den zandsteen rusten lagen van plastische klei, die op hare beurt bedekt zijn met eene goud bevattende rolsteenbank. Bovenop ligt de tuinaarde. In de rivier zelve vertoonen zich op verscheidene plaatsen zandsteenklippen, de aanleidende oorzaak van stroomversnellingen en draaikolken, zoo als, bij voorbeeld, de rotsmassa's Batoe Denga Hai en Batoe Djetta.

Tegen het einde van deze dagreis zagen wij de Melahoei in breedte verdubbeld en in eene majestueuse rivier veranderd, ter-

wijl wij de snelheid van den stroom aanmerkelijk verminderd vonden.

Alvorens den kampong Nangka te bereiken, ontwaarden wij in het N. t. W. den geïsoleerden, merkwaardigen Boekit Klam, die zi[illegible] een hooge, maar korte, bergrug met steile, rotsachtige hellingen uit het vlakke land, aan den hoek, gevormd door de vereeniging der beide rivieren Melahoei en Kapaoes Bohang, verheft.

Behalve een aanzienlijk getal soms zeer groote kampongs, die alle door Mohammedanen bewoond zijn, zagen wij op den oever van de Melahoei talrijke *pondoks* en geïsoleerde hutten, die veel tot de verlevendiging der landstreek bijdragen. Zoowel de laatste, als ook de kampongs, zijn omringd van ladangs en groentetuinen, terwijl op andere plaatsen van den oever geheele bosschen, bestaande uit menigvuldige soorten van vruchtboomen, worden aangetroffen. De voornaamste kampongs waren: Mam, Katap, Nangka Kalabeboe, Nangka Labeho, Karang Taman, Kalaki, Nangka Pinoe, Serebong, Baijon, Nangka Belimbing, Nangka Kamingal, Nangka Tengatjawes en de kampong Nangka Kaijan.

De kampong Nangka Kaijan is de gewone verblijfplaats van den Pangeran Ratoe, een' der meest geziene en gevreesde Vorsten van Sintang. Alvorens aan zijnen kampong te komen, deed ik hem van mijne komst verwittigen. Mijne Daijaksche reismakkers moesten hunne feestgewaden aantrekken; in een woord, alles werd voorbereid tot eene plegtige ontmoeting met den Pangeran Ratoe. Bij den kampong Nangka Kaijan werd ik ontvangen door eenen afgezant van den Vorst, die mij mededeelde dat zijn meester eerst morgen genegen zoude zijn mij te begroeten. Teleurgesteld en tevens gebelgd, liet ik aan den Pangeran terug zeggen, dat slechts een onmiddelijk en waardig onthaal in staat zoude wezen mijn oogenblikkelijk vertrek uit zijnen ongastvrijen kampong te voorkomen. Deze zeer bepaalde verklaring had eene zinsverandering des Pangerans ten gevolge, zoodat hij besloot, mij nog dezen dag, echter zonder eerbewijzen, waarvoor wegens het vallen van den avond geene gelegenheid meer was, ten zijnent te ontvangen.

Ik klom in de versterkte woning van den Pangeran naar boven, en werd aan de trap van den hoofdingang door hem in persoon opgewacht. Ons wederzijds verontschuldigende, groetten wij

elkander met eenige hartelijkheid. Hij was eenvoudig, maar zindelijk gekleed, zonder eenigen opschik. Zijne gestalte was klein, zijn gelaat scherp geteekend en vol uitdrukking, en zijne onderhouding zeer levendig. Het binnenste zijner woning onderscheidt zich op eene voordeelige wijze van de paleizen der vorsten van Bandjermasin en van de Oostkust des eilands, door soliditeit en opmerkenswaardige zindelijkheid. In bouwtrant stemt het vorstelijk huis overeen met den algemeen bij de Mohammedanen aangenomen stijl, maar is grooter, van planken gebouwd en van een dubbelen benteng omringd. Boven dezen steekt een hoog aanbouw uit, dat als wachthuis dient, en uit hetwelk de monden van 6 groote lila's dreigend te voorschijn komen. In de receptie-zaal nam ik, behalve een groot aantal lansen en parangs, meer dan 80 goed onderhouden schietgeweren waar, die onder de zoldering vastgemaakt waren. De Pangeran voert, gelijk alle vorsten van Borneo, eene gele vlag. De heerschende gewoonten komen overeen met hetgeen ik tot dusverre overal gezien heb. Zij zijn eenvoudig en kunnen in zeker opzigt beschaafd genoemd worden. Het getal zijner volgelingen vond ik niet zoo overdadig groot, als bij andere vorsten. Zij waren zindelijk, wat ligchaam en kleeding betreft; hun gedrag was bescheiden en stil. De Pangeran zelf liet zich in mijne tegenwoordigheid in het geheel niet met vorstelijke onderscheiding behandelen; of dit echter bij hem eene vast aangenomene gewoonte is, dan wel geschiedde om zich voor mij te vernederen, heb ik niet kunnen ontdekken. Na een zeer belangrijk onderhoud namen wij met opregte vriendelijkheid afscheid van elkander. Ik moest hem beloven mijn vertrek nog eenigzins te vertragen, ten einde hem in de gelegenheid te stellen van mij morgen op eene waardige wijze te kunnen onthalen, en zoodoende te herstellen, hetgeen heden verzuimd was geworden.

In een geweldigen stortregen keerde ik naar mijne praauw terug.

Sintang. Den 28sten Januarij.

De goede indruk welken het volk van den Pangeran gisteren op ons had gemaakt, werd weder eenigzins uitgewischt door eenige onbeschaamde diefstallen gedurende den nacht aan onze goederen gepleegd.

Omstreeks 8 uur ontving ik in mijne praauw een vriendelijk

BANJARSCHE KLEEDING VAN EEN VORSTELIJK PERSOON

bezoek van den Pangeran. Hij verscheen weder heel eenvoudig gekleed en slechts van een' enkelen volgeling vergezeld. Kort na zijn vertrek kwam een gezantschap van den Vorst, ten einde mij uit te noodigen om een tegenbezoek bij hem af te leggen. Onder de schaduw van den vorstelijken pajong en vergezeld door inlandsche muzijk, hetwelk door herhaalde saluutschoten afgewisseld werd, beklom ik den benteng. De Pangeran Ratoe ontving mij, gelijk gisteren, op den trap van zijn huis. In de receptie-zaal waren eene tafel en eene stoel geplaatst, beide met gele zijde bedekt. Op de eerste brande eene rood gekleurde waskaars, naast welke eene Chinesche pijp en tabak lag. De stoel werd mij tot zitplaats aangeboden, terwijl de Pangeran op een tapijt ging zitten. Na een kort onderhoud werd een rijke en wel toebereide maaltijd op tafel gebragt, van welke ik, na maanden lange ontbering, tot tevredenheid van den gastheer, vrij wat gebruikte. Het afscheid had onder soortgelijke pligtplegingen plaats, als de ontvangst. De Pangeran Ratoe vergezelde mij tot aan den oever, en bleef, tot dat ik vertrok, met ongedekt hoofd in de zon staan.

De stroomrigting van de Melahoei vonden wij heden, terwijl wij de Kapoeas Bohang en hare vereeniging met die rivier naderden, in het algemeen noordwestelijk. Tusschen Nangka Kaijan en Sintang beschrijft de rivierbedding groote bogen of loopt somwijlen op lange afstanden regt uit.

De rivier neemt gedurig in breedte toe en komt aan hare monding in dit opzigt met de Kapoeas Bohang overeen. Behalve de Batoe Lintong, die kort beneden Nangka Kaijan van den linkeroever ver tegen het midden der rivier vooruitsteekt, worden in haar geene verdere onregelmatigheden aangetroffen. Haar verval is zeer onbeduidend, zoodat de wateren nog slechts zeer langzaam afvloeijen.

Het aantal zijrivieren werd gedurende deze dagreis veeleer grooter dan minder: echter was er geene belangrijk genoeg om de opletlendheid van den reiziger in het bijzonder tot zich te trekken. Vele zijn slechts kleine beekjes, de meeste evenwel verdienen uithoofde van hare bevolking genoemd te worden, zoo als b. v. de S. S. Inoe, Maling, Dakan, Dédai, Pilang, Peres, Singoeang en Derean.

De oevers worden zeer laag en zijn somwijlen moerassig. Het terrein verheft zich slechts op enkele plaatsen in zachte, golfs-

gewijze vormen, bijzonder geschikt voor het aanleggen van sawahs. Iets verder binnen 's lands vertoonen zich heuvels, tot welker ontstaan de Boekit Klam, op den regteroever gelegen, benevens eene bergreeks, die zich aan hem aansluit, aanleiding gegeven heeft. De Boekit Klam, die veel bijdraagt tot verfraaijing der landstreek, komt naderbij, naarmate wij de monding der rivier naderen. Hij vertoont zich als eene steile, witte rotsmassa, en is begroeid van den voet tot op een derde van zijne hoogte, terwijl van daar af tot op den rug, die insgelijks met bosch bedekt is, de planten in de steile rotswanden geene wortels kunnen schieten. In de holen van dezen berg worden, naar hetgeen de Pangeran Ratoe verzekerde, eetbare vogelnesten gevonden. De rij bergen die zich in het N. O. aan hem aansluit, bestaat uit enkele toppen. Volgens de ingewonnen berigten moet zij zich, tegen het N. O., ver uitstrekken en gaande weg hooger worden. Het begin van deze bergreeks wordt Goenoeng Gemba genoemd, een ander gedeelte heet G. Penai, terwijl de streek waar de bergen het meest ontwikkeld zijn, met den naam van G. Liau bestempeld wordt.

De bevolking langs de oevers werd hier talrijker gevonden, dan verder den stroom op; de bosschen bevatten eene verzameling der verschillendste soorten van vruchtboomen. De kampongs zelve zijn klein, evenwel wordt er eene menigte van verspreide woningen aangetroffen. Zoowel deze, als ook de kampongs, zijn door Mohammedanen bewoond. Wij hebben heden, bij de monding der rivier Gandis, de eerste Chinezen in het binnenland van de Westkust waargenomen. Een twintigtal van hen leeft, afhankelijk van de Vorsten van Sintang, in vrij groote armoede, zich bezig houdende met het delven van goud. Zij waren zeer blijde eenen Europeaan te zien, en deelden mij, in weerwil van hunne kommerlijke omstandigheden, rijst en vruchten mede.

De namen der kampongs, die wij dezen dag voorbij kwamen, zijn de volgende: Nangka Kirai, K. S. Maling, Nangka Dakan, K. Dédéi, K. S. Tabang, K. Nangka Djetta, K. Madoe Kekep, K. Karitong, K. Pinang Kembar, K. Lewang, K. Siëla, K. Panin, K. S. Pilang en K. Namo.

Verscheidene van deze kampongs dienen aan enkele Vorsten van Sintang tot verblijfplaats. In den kampong Tabang is Raden Mas gezeten, in den kampong Nangka Djetta de Pangeran Anom, in den kampong Panin de Pangeran Loema, terwijl in den kam-

pong Nangka Dakan de arme en magtelooze vorstin van Gandis haar verblijf heeft. De Vorsten van Sintang hebben middelen gevonden om zich hare kleine bezitting aan den oever der S. Gandis, die reeds sedert vele jaren onder hunnen invloed stond, van lieverlede geheel en al toe te eigenen.

De Melahoei vereenigt zich in eenen tegen het Noorden gerigten boog met den Kapoeas Bohang, den grootsten stroom van Borneo. Alvorens den laatstgenoemden te bereiken, heeft men, een weinig boven de monding van de Melahoei, een bekoorlijk gezigt op de volkrijke en door den koophandel verlevendigde gewesten van Sintang, die zich op den regteroever des Kapoeas uitbreiden. Eindelijk vaart men door de monding in den majestueusen stroom, die, in een grooten boog uit het Noorden komende, hier eene lang aanhoudende W. N. Westelijke rigting aanneemt. Tegen het Oosten is het gezigt meer beperkt door een groenen wand van pinang- en kokospalmen, die, benevens andere vruchtboomen, de diepte van den bogt aanvullen, en onder welker liefelijke lommer sierlijke woonhuizen, van bamboes en planken gebouwd, verspreid liggen. Boven de vruchtboomen verheft zich de rotsachtige Boekit Klam, die, met zijne avontuurlijke vormen, het schoone tafereel voltooit. Tegen het Westen ziet men, zoo ver het oog reikt, de lange regte rigting, in welke de Kapoeas de negorij Sintang verlaat. Op deze zijde is alles vlak, moerassig en met bosch begroeid.

Met zonsondergang den Kapoeas Bohang bereikende, werd ik in het midden der rivier door een aantal mantries verwelkomd, en naar het voor mij bestemde verblijf, op een rakit, aan het westeinde der negorij gelegen, gebragt.

Eindelijk heb ik dus, hetgeen ik zoolang gewenscht had, den Kapoeas Bohang, op 0° 0′ 60″ N. B. en 111° 29′ O. L., bereikt, en zal nu, alvorens met mijne reisbeschrijving voort te gaan, nog eens vlugtig terugzien op de Melahoei en op hare belangrijkste bijzonderheden.

Van Toembang Serawai tot aan de monding in den Kapoeas Bohang, is de loop van de Melahoei in het algemeen westnoordwestelijk, eene stroomrigting die tot aan de bronnen niet doorgaans dezelfde kan wezen, aangezien, volgens de ingewonnen berigten en volgens hetgeen men uit de ligging der bergen kan opmaken, de Melahoei op den Boekit Batoe Sampong ontspringt, waar tevens ook de bronnen van de S. Boenoet, eene

groote zijrivier des Kapoeas Bohang, te vinden zijn. De gemelde berg is waarschijnlijk op 113° O. L. en 0° 20′ N. B. gelegen, en behoort tot het uitgestrekte gebergte Kaminting. De bronnen van de Melahoei zijn nog noordelijker gelegen dan die van de Djoloi, die, gelijk wij weten, een hoofdbrontak van den Barito is en insgelijks uit den Kaminting ontspringt. Om van deze waarschijnlijke plaats harer bronnen tot aan de monding van de Serawai af te vloeijen, is de Melahoei genoodzaakt om eene zuidwestelijke rigting te volgen, en derhalve, wanneer wij namelijk haren geheelen loop van de bronnen tot aan de monding, in het oog houden, een eenigzins zuidwaarts gerigten boog te beschrijven.

Van de overige, met de bronbergen van de Melahoei zamenhangende, hooge bergen zijn nog te noemen, op den linkeroever, de Batoe Balla Kapalla, terwijl zich de bergen Allat en Balla Roempi op den regteroever der rivier verheffen, de waterscheiding vormende tusschen haar en den Kapoeas Bohang.

Boven de monding van de Serawai neemt de Melahoei nog eenige belangrijke zijrivieren op, die haar een aanzienlijken rijkdom aan water toevoeren. Zij zijn de volgende:

Regteroever.	Linkeroever.
S. Ringing.	
» Damong.	
	S. Rakauwi.
	» Panahania.
» Jawaï.	
	» Mambaroe.
» Bieï.	
» Karangan.	

Stroomopwaarts van de monding der Karangan wordt de Melahoei spoedig onbeduidend, en is, uithoofde van vele en groote watervallen, niet meer bevaarbaar. Met middelmatig groote praauwen en djoekongs kan men evenwel, bij hoogen waterstand, de monding van de Karangan bereiken. De moeijelijkheden, die in de rivierbedding van de Serawai tot Sintang eene regelmatige scheepvaart in den weg staan, zijn reeds boven genoemd. Zij oefenen inderdaad een grooten invloed uit, want de reis wordt er niet slechts gevaarlijk door, maar ook, door de geweldig vermeerderde stroomsnelheid, zeer onzeker en langdurig. De hier gebezigde vaartuigen, *bandongs* genaamd, kunnen niet door middel van een-

voudige riemslagen tegen den stroom opwerken. Men bedient zich van lange bamboezen stangen, voorzien van haken, die aan de takken en stammen der planten van den oever geslagen worden, ten einde zoodoende het vaartuig vooruit te trekken of te duwen. Op zoodanige wijze gaat het reizen natuurlijk zeer langzaam, zoodat men eenen tijd van 14 tot 18 dagen noodig heeft om, stroomopvarende, den weg van Sintang tot Toembang Serawai af te leggen, hetgeen anders, stroomafwaarts, binnen 4 dagen kan geschieden. De reis op de Melahoei is voor bandongs slechts op zekere tijden van het jaar mogelijk, wanneer namelijk de waterstand gemiddeld is; want bij hoogen stand der rivier is de stroom te magtig, terwijl de Melahoei bij laag water zoo ondiep is, dat men haar reeds bij de monding van de Kaijan kan doorwaden. Al deze omstandigheden verminderen eenigzins de belangrijkheid, die de Melahoei anders, als eene verbinding tusschen de Westkust en de verschillende stroomgebieden der Zuidkust, zoude hebben. De gemeenschapswegen naar de rivieren Barito, Kahaijan, Katingan en Pampoean zijn boven reeds beschreven.

De breede vallei van de Melahoei is vruchtbaar en rijk aan natuurlijke schoonheden. De voornaamste voortbrengselen zijn was, goud, rotan en rijst. Ofschoon de aanbouw van laatstgenoemde, bijaldien de omstandigheden gunstig zijn, niet slechts de geheele bevolking van de gewigtigste levensbehoefte rijkelijk voorziet, maar ook, gelijk wij later zullen zien, eenen niet onbelangrijken uitvoer gedoogt; zoo is echter het slagen van den oogst op de ladangs nog meer aan wisselvalligheden onderhevig, dan op de sawahs. In de laatste drie jaren heeft in het geheele gebied van de Melahoei groote hongersnood en armoede geheerscht, omdat de rijstplantingen door insekten vernield zijn geworden. Vele inboorlingen bezweken ten gevolge van gebrek.

De rotan, die van de Melahoei in den handel wordt gebragt, is rotan *taman*, en behoort dus tot de beste kwaliteit. Hij groeit op den droogen grond van het heuvelland, terwijl de Kapoeas Bohang, boven Sintang, uithoofde van de uitgestrekte moerassen en danaus, slechts rotan *irit* oplevert. Men beweert dat de rotan van de Melahoei de beste van het geheele stroomgebied van den Kapoeas is.

De moesons zijn, gelijk overal in het binnenland, minder bepaald van elkander gescheiden, dan langs de kusten. Regen en

zonneschijn wisselen, het geheele jaar door, bijna dagelijks met elkander af. In de maanden Januarij en Februarij (de tijd van den rijstoogst) vond ik het weder uiterst veranderlijk, en de hitte, soms 90—94°, onverdragelijk. Gedurende dezen tijd worden dikwijls onweêrsbuijen, vergezeld van westelijke stormen, waargenomen.

De bewoners van de Melahoei bestaan gedeeltelijk uit oorspronkelijke, gedeeltelijk uit zulke, die uit andere streken hier heen gekomen zijn. De eerstgenoemden bewonen in kampongs de bovenste, bevaarbare afdeeling der hoofdrivier en hare zijrivieren, zoo als de Ot-Danoms en andere, naar de verschillende rivieren genoemde, Daijaksche stammen, b. v. de Orang Mamballo, Orang Pangin, Kawahan enz.; of zij zwerven als nomaden rond in de bronbergen, zoo als de Poenans. De later gevestigde volkeren zijn van zeer verschillende afstamming en houden zich reeds sedert jaren aan het mohammedaansch geloof, of hebben het in latere tijden omhelsd. Zij worden voornamelijk aan de monding van de Melahoei gevonden, en langs de oevers der zijrivieren, die zich aldaar in deze storten; zij zijn gedeeltelijk afkomstig van Pontianak of van Sintang, gedeeltelijk van Daijaksche stammen van den Kapoeas Bohang. Ook zijn er eenige Bandjerezen, inwoners van Negara, Boeginezen en Poeloepetakkers. De geheele bevolking mag op 12000 zielen geschat worden.

De politieke omstandigheden hebben aanleiding gegeven, dat men tegenwoordig vier verschillende afdeelingen kan onderscheiden, in welke de bevolking van de Melahoei verdeeld is.

1°. De bovenste is bewoond door onbeschaafde, rondzwervende Poenans. In vroeger tijden was ook deze de zetel van maatschappelijk zamenlevende Ot-Danoms, die echter door de moorddadige aanvallen der Paris, Siangers, Moeroengers en der Poenans zelven verdrongen werden. Deze afdeeling strekt zich uit van de bronnen der Melahoei tot aan de monding der rivier Karangan.

2°. Van hier af tot beneden Toembang Serawai is de bevolking voornamelijk in de gewesten van den linker oever bijeengedrongen, terwijl de regter oever slechts spaarzaam bevolkt is. De oorzaak hiervan zijn de invallen der Ots en der Poenans, uit de gebergten tusschen de Melahoei en den Kapoeas Bohang. In deze gewesten hebben dikwijls kleine volksverhuizingen plaats van de eene naar de andere rivier, of naar de brontakken der zuidelijke hoofdrivieren van Borneo, vooral naar die van de Kahaijan en de Katingan.

3°. Van Toembang Serawai tot Nangka Ella is de regter oever de meest bevolkte. De aanleidende oorzaak hiervan is strijd en oorlog met de Katinganezen.

4°. Van hier tot aan de monding zijn de beide oevers der rivier sterk bevolkt. De magt der Sintangsche vorsten heeft het binnenkomen van nieuwe bewoners begunstigd en beschermd.

De meest bevolkte zijrivieren van de Melahoei zijn: de Kaijan, Pinoe, Ella, Krowab, Serawai, Domong, Rakauwi en Mambaroe.

De Daijaksche bevolking heeft haren eigenaardigen tongval. Wat hare zeden en godsdienstige beginselen aangaat stemt zij echter met de Ngadjoes en overige Ot-Danoms overeen.

De Dajaksche stammen, voor zoo verre zij namelijk niet tot de Ot-Danoms behooren, maar diegenen die meer digter aan de zijrivieren wonen, zijn vrij goedhartig en, vooral jegens vreemdelingen, verdraagzaam. Onderling voeren zij evenwel kleine oorlogen en vermoorden elkander op eene verraderlijke wijze, waardoor vaak tot groote ngajautogten wordt aanleiding gegeven. Zij verbranden hunne lijken en begraven de kinderen in stammen van levende boomen. Bij gelegenheid van Déwafeesten slagten zij slaven. Het verblijf der zielen is op den berg Balla Kapalla aan de Boven-Melahoei. De pantars, welke zij bij de begraafplaatsen voor hunne huizen oprigten, zijn slechts ongeveer 15′ hoog en aan de uiteinden versierd met houten horens of hartvormige schijven. Zij worden *tomado* genoemd. De Mohammedanen, vooral de Daijaksche stammen, die pas kort geleden de nieuwe leer omhelsd hebben, volgen de voorschriften van hun geloof slechts zeer onvolkomen. Dikwijls ziet men hen varkenvleesch eten en zich dronken drinken aan toewak. Zij kleeden zich op Boeginesche wijze, gelijk de zoogenoemde Hallohs in het Koeteische, of hebben hunne oorspronkelijke Daijaksche kleeding gehouden.

Waar de Daijakstammen nog vrij zijn, hebben zij hunne eigene opperhoofden. De vermaardste van dezen zijn de reeds bovengemelde Pati Mantja en Amai Moring. De laatste is, na den Tommongong Toendan van den Kahaijan, zoover mij bekend is, een der rijkste Daijakkers van het eiland.

Ofschoon de bevolking zelve, gelijk in alle andere stroomgebieden, weinig moeite doet om de natuurlijke voortbrengselen van het land te verzamelen, en slechts door honger of schulden

daartoe kan genoodzaakt worden, is evenwel, in weerwil van alle flaauwheid, de handel niet onbelangrijk, die als ruilhandel door vreemde kooplieden op eene zeer voordeelige wijze met de inboorlingen onderhouden wordt.

De voornaamste handels-artikelen van de Melahoei heb ik reeds opgegeven; het een en ander zal ik er hier evenwel bijvoegen aangaande het gemiddelde bedrag van den jaarlijkschen uitvoer en de prijzen der waren.

De uitvoer der rotan mag op 25 tot 30000 ikats geschat worden. Hij wordt meerendeels tegen zout verruild, zoodat de handelaar voor 1 Gantang zout, 5 Gallongs rotan ontvangt. — 1 Ikat is gelijk 100 stuks rotan van 2 vadem lengte. *Ikat* en *Gallong* beteekenen hetzelfde.

Rijst en zout worden bij *Koelaks* verkocht. — 1 *Koelak* = 4 Katti's (1 katti = 23 Ringits te Pontianak = 24 Sintangsche Ringits). 16 *Koelaks* maken 1 *Pasoh*.

Van rijst worden jaarlijks 250 tot 300 Kojans uitgevoerd, bijaldien de opbrengst van den oogst gemiddeld is. In dit geval kosten 100 Gantangs Bras *f* 5. — 800 Gantangs zijn = 1 Kojan, en dus wordt jaarlijks voor *f* 120000 aan rijst verkocht. In ongunstige jaren kan geen rijst worden uitgevoerd; het Gantang wordt dan dikwijls met 60 cents betaald.

De Melahoei brengt thans jaarlijks 100 pikols was op. De handelaren betalen aan de inboorlingen den naar evenredigheid geringen prijs van *f* 5 de pikol.

Hoeveel de jaarlijksche uitvoer van goud bedraagt, kon mij zelfs naar gissing niet worden opgegeven. Hij moet evenwel, naar hetgeen ik daaromtrent vernomen heb, zeer belangrijk wezen. Men kan één Taïl goud voor *f* 40.50 verkrijgen. Het hier gewone goudgewigt is het volgende:

1 Boengkal	=	2 Ringits	=	1 Taïl.
1 »	=	16 Amas.		
Sa-Amas	=	2 Djampoel.		
1 Djampoel	=	2 Soekoe.		
1 Soekoe	=	2 Stali.		
1 Stali	=	3 Oewang.		

De damar, alhoewel hij in groote hoeveelheid gevonden wordt, is tot nog toe geen handelsartikel.

Omtrent den jaarlijkschen aanvoer van buitenlandsche artikelen

kon insgelijks geen getal worden opgegeven, omdat dergelijke voorwerpen niet slechts van Sintang, maar ook uit andere, noordelijke en zuidelijke, streken worden aangebragt. De artikelen zijn overigens dezelfde, als die, welke wij bij de beschrijving van andere stroomgebieden reeds hebben leeren kennen. De winst is verbazend. Om aan te toonen naar welken maatstaf zich de handelaren van de inboorlingen laten betalen, kan hier opgegeven worden, dat 1 Koelak zout, indien de aanvoer sterk is, met 8 Koelaks Bras, en in het tegenovergesteld geval met 16 Koelaks Bras moet betaald worden. Een pikol was, dat de Sintang reeds voor *f* 50 verkocht wordt, betalen zij, gelijk boven gezegd is, met 5 gulden. Een Taïl goud, dat de Sintang reeds *f* 100—104 kost, weten zij zich voor *f* 40—50 te verschaffen. De prijzen, voor welke de handelaren hunne waren verkoopen, veranderen dikwerf, en worden bepaald naar gelang van de aanbrengst of naar mate zij meer of minder gewild zijn.

Wat de afstamming der handelaren betreft, deze komen of van Pontianak, en worden in dit geval bij uitsluiting Orang Malajoe genoemd, bijaldien zij geene Boeginezen zijn, die met den naam van Orang Boegis worden bestempeld; of zij zijn Orang Mamballa, d. i. inboorlingen van de oevers des Kapoeas boven Sintang. Tevens komen ook Orang Ngadjoe van Poeloe Petak en van den Kahaijan als handelaren naar deze gewesten.

De handelsvrijheid binnen de grenzen van Sintang is beperkt. Er worden namelijk slechts zulke handelaren toegelaten, die met Sintangsche vrouwen getrouwd zijn. Door dezen politieken maatregel vermeerderen de Vorsten het getal hunner onderdanen met meestal gegoede menschen en bevorderen de welvaart van hun land, of, beter gezegd, zij winnen daardoor een grooter en vruchtbaarder veld voor hunnen woeker en hun sijstema van afpersing, zonder te moeten vreezen, dat de ontevredenen, die eens familievaderen geworden zijn, daardoor aanleiding zullen nemen om naar elders te verhuizen. Welbemiddelde vreemdelingen laten zij dikwijls huwelijken aangaan met het een of ander lid van hunne familie en beschenken hen met eeretitels. Van zoodanige onderscheidingen voorzien laten zij hen vervolgens de Melahoei opvaren en handel drijven, overtuigd dat zij in hunnen geest en in hun voordeel werken, het mohammedaansch geloof en tevens hun gezag bevorderen, en de grenzen van hunne bezittingen verder zullen uitbreiden.

De hoofdplaats Sintang is de grootste negorij in de verre binnenlanden van Borneo, en zoude voor de vestiging van een' gouvernements-post en van een handelskantoor bijzonder geschikt zijn, want de ligging aan de beide sterk bevolkte en vruchtbare hoofdtakken des Kapoeas Bohang, van welke vooral de Melahoei, uit een politiek oogpunt beschouwd, in aanmerking komt, maakt de gemelde plaats hoogst belangrijk.

Door de oprigting van eenen post te Sintang, onder het bestier van een beschaafden ambtenaar, die het gewigt van zijne betrekking en de algemeene belangen van Borneo wel begrijpt, zoude men in staat wezen een oog te houden op de Vorsten en hunne ondernemingen langs den geheelen Kapoeas Bohang, en krachtdadig op deze kunnen werken. 1)

Niet minder belangrijk zoude Sintang, voor de oprigting van een handelskantoor zijn. Bij de zóó gedrukte en bekrompen omstandigheden, onder welke thans de handel gedreven wordt, zien wij evenwel in Sintang de stapelplaats van alle voortbrengselen der Melahoei en des Boven-Kapoeas Bohang. De Maleijers en Boeginezen van Pontianak komen hier en koopen de waren op, ten einde ze in den wereldhandel te brengen, door ze te scheep naar Java of naar Singapoer over te voeren.

Bijaldien er een degelijke en eerlijke handel bestond, zouden de inboorlingen van den Kapoeas en van de Melahoei, bij de hun aangeboren kooplust, niet alleen een meer uitgebreid gebruik maken van de thans reeds bekende buitenlandsche voortbrengselen; maar zij zouden ook nieuwe voorwerpen en behoeften leeren kennen, in staat om hunne physieke en morele omstandigheden op te beuren en te verbeteren. Door een dergelijken handel zoude het mogelijk worden om de verkoops-artikelen oneindig goedkooper aan te bieden, dan dit thans door de woekerdrijvende handelaren geschiedt; de navraag zoude daardoor levendiger en de lust tot verzamelen der inlandsche voortbrengselen en tot het bebouwen van den grond grooter worden; want de belooning van moeite en vlijt door evenredige prijzen zoude gedurig tot grootere inspanning aansporen. Handel en beschaving moeten elkander wederkeerig verlevendigen, en zouden hier, bij de voorhandene voorwaarden van ontwikkeling, spoedig eene zeer aanmerkelijke hoogte bereiken.

---

1) Men is steeds van voornemen, om hier een post te vestigen. Reeds in 1848 zijn daartoe zeer dikwerf herhaalde aanwijzingen gedaan.

EEN MALEISCH DORP MET KERK.

De hoofdmassa der bevolking van het tegenwoordige Sintang woont, tegenover de monding van de Melahoei, aan den regter oever des Kapocas Bohang, in huizen en op rakits. Het aantal huizen wordt door deze laatste verreweg overtroffen, want de eerstgenoemde zijn bijna uitsluitend door leden van de vorstelijke familie bewoond. Somwijlen zijn deze zeer sierlijk uit planken gebouwd en met paalwerk omringd. De mohammedaansche kerk verheft zich als een deftig gebouw uit het midden van den kampong. Ook op den linker oever der rivier bevinden zich, aan beide zijden van de monding der Melahoei, enkele huizen. De Chinesche kampong is op den linker oever van de monding aangelegd. Talrijke bandongs van verschillende grootte getuigen voor de levendigheid van den handel. Eene menigte winkels, in welke stoffen, zout, tabak, chinesche pottebakkers-waren, ijzerwerk enz. ten toon gesteld zijn, verlevendigen de oevers, terwijl andere handelaars, in kleine djoekongs over en wedervarende, hunne waren, bestaande in vruchten en gebak, aanprijzen.

De hier gezetene Chinezen, ten getale van omstreeks 300, vinden slechts een karig bestaan, en lijden, gelijk de inboorlingen zelven, zeer door de baatzuchtige en willekeurige handelwijze der Vorsten. Zij gaven mij hun voornemen te kennen om zich van Sintang te verwijderen en zich met de Chinezen van Pontianak of Mandor te vereenigen De goudwinning alleen is het, welke de Chinezen beweegt om zich hier op te houden. Zij hebben hiervoor zware belastingen te betalen en aan zekere andere, niet minder drukkende, voorwaarden te voldoen. Zij zijn verpligt tot het koopen van hunne behoeften aan rijst, tabak en zout, tegen prijzen die de Vorsten zelven bepalen, en de koopsom in goud op te brengen. De waarde van dit laatste wordt bij deze gelegenheid insgelijks door de Vorsten bepaald, en wel tegen een derde minder dan de betrekkelijke marktprijs te Sintang bedraagt. Vervolgens hebben zij het *hatsil tanah* te betalen, hetwelk naar de uitgestrektheid van de goudmijn bepaald wordt en voor elke opdelving van goudzand gewoonlijk 1 of 2 boengkals bedraagt. Het opdelven heeft vier maal in het jaar plaats en brengt doorgaans 10—15, [illegible]

De binnen korten tijd op elkander gevolgde bezoeken van de heeren von Kessel, van Lynden en von Gaffron, die allen het volk en zijne hoofden met duizende vragen hebben bestormd, hebben onder de bevolking een groot wantrouwen verwekt; iets dat mij in het bijzonder aanleiding gaf om het bovengemeld besluit te nemen, dewijl het mij raadzaam scheen om de bewoners zoo min mogelijk met nieuwe navorschingen lastig te vallen. Dit mogt ook, bij de bekende naauwkeurigheid met welke de heer van Lynden in al zijne onderzoekingen te werk gaat, zonder nadeel ten opzigte van de kennis der inlandsche zaken geschieden; want zeker zoude ik de bekende berigten van den gemelden heer slechts met weinig nieuws hebben kunnen vermeerderen. Dezelfde redenen maken het tevens overbodig om de verdere ontmoetingen, die ik in het vervolg van mijne reis van Sintang naar Pontianak gehad heb, hier nog mede te deelen.

Wat de topographische gesteldheid der overige doorreisde gewesten aangaat, geloof ik, ten einde onnoodige herhalingen te vermijden, mij op de door den heer von Kessel gemaakte opnamen van het stroomgebied des Kapoeas Bohang te mogen beroepen.

In vijf dagen legde ik de reis van Sintang naar Pontianak af, alwaar ik op den 2den Februarij, met mijn Poeloe-Petaksch reisgezelschap, waarvan mij niet een op reis ontvallen was, frisch en wel aankwam.

00058162

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 23 March, 2016